

**REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE
İAŞE POLİTİKALARI VE İAŞE MÜSTEŞARLIĞI**

Mehmet Halim ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI**

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN**

**2019
(Her Hakkı Saklıdır)**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

Mehmet Halim ÖZKAN

**REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE İAŞE POLİTİKALARI VE
İAŞE MÜSTEŞARLIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç.Dr.Asaf ÖZKAN danışmanlığında, Mehmet Halim ÖZKAN tarafından hazırlanan “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İlaşe Politikaları ve İlaşe Müsteşarlığı” adlı bu çalışma 11/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Asaf ÖZKAN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Erkan CEVİZLİLER

İmza:

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin KALEMLİ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 11/06/2019

Prof. Dr. S.Esin DAYI
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İaşe Politikaları ve İaşe Müsteşarlığı**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönteme başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:11.06.2019

Adı Soyadı: Mehmet Halim ÖZKAN

İmza:

ÖZET

1934-1939 yılları arasında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıya ulaşması, 1938-1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi planı hazırlanması için gerekli zemini hazırlamıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için gerekli hazırlık ve değerlendirme çalışmalarının yapılması 1936 yılında Celal Bayar tarafından başlatılmıştır. Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyada ciddi savaş riskinin gelişmeye başladığını gören Türk Hükümeti, 16 Eylül 1938'de İkinci Plan taslağında, olası gelecek döneme özgü bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak planı 4 yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. Ancak II. Dünya Savaşının başlamasından hemen önce bu plandan da vazgeçilmiş ve yerine İktisadi Savunma Planı hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.

Dünyada sıcak savaşın adım adım ilerlediği günlerde Türk ulusu 10 Kasım 1938'de büyük kurtarıcısını kaybetti. Atatürk'ün ölümü ve Avrupa'da savaş rüzgarlarının esmeye başlaması Türkiye'nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkân vermemiştir.

Türkiye'de ekonominin savaş şartlarına göre örgütlenmesi hazırlıkları, savaşın başlamasından çok kısa bir süre önce başlamıştı. Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahale ve denetimini arttıran yasal mevzuat savaş başladıktan sonra oluşturulmuştu.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmedi; ancak cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır.

Savaşın Türkiye'ye yüklediği ilk zorunluluk, 500.000 kişilik bir ordunun silahaltına alınmasıdır. Bu durum zayıf bir ekonominin kaldırabileceği bir yük değildi. Büyük bir üretici nüfusun askere alınması nedeniyle iç üretim çok azalmış buna bağlı olarak da ihracatta da düşüş yaşanmıştır. Uluslararası ticaret yollarının savaş tehdidi altında kalması dolayısıyla ihracatta olduğu gibi ithalatta da düşüş yaşanmıştır. İthalat, 1938'lerde 150 milyon liradan 1941'lerde 71 milyon liraya kadar düşmüştür. Neticede ekonomik güçlerin askeri alana kaydırılması, tarımsal üretimin azalmasına sebep olmuş, ticaret yollarının savaş etkisi altında kalması ithalatı zorlaştırmıştır. Bu durum halkın temel ihtiyacı olan gıda maddelerinin temininde sıkıntılar yaşatmıştır.

Bu sıkıntıları gidermek üzere, Hükümete ekonomi yönetiminde çok geniş yetkiler tanıyan Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940'ta kabul edilerek 26 Ocak 1940'ta da yürürlüğe konulmuş, zaman içinde değişikliklere uğrayarak Hükümetin yetki alanı genişletilmiş 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıca; Hükümet, Milli

Korunma Kanunu'na dayanarak devletin iç ve dış ticareti üzerindeki denetimini arttırmak için 14 Şubat 1941'de Ticaret Ofisi ve aynı tarihte alınan bir karar ile İaşe Müsteşarlığı'nı kurmuştur. Her türlü petrol ürünü satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamak, bu ürünlerin fiyatlarını belirlemek, dağıtımını sağlamak amacıyla 14 Şubat 1941'de Petrol Ofisi kurulmuştur. İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri kurularak, bu işlerin iller bazında yürütülmesi sağlanmış; böylece, iaşe, giyecek ve yakacak maddelerinin ihtiyaç oranlarını belirlemek, elde bulundurmak, stok edilmelerini ve dağıtılmalarını sağlamak, gerekli durumlarda ek önlemler almak yetkisi bu İaşe Müdürlüklerine verilmiştir. Hükümetçe dağıtımı karneye bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak, fazla karne dağıtımına engel olmak gibi işler için Halk Dağıtım Birlikleri kurulmuştur. Ayrıca; 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi yapacağı görevleri Ziraat Bankası'ndan devralmıştır. Ancak 1942 yılına gelindiğinde Toprak Mahsulleri Ofisi savaş şartlarının oluşturduğu buğday sıkıntısını çözmek için tekrar Ziraat Bankası ile çalışmasına, Ofisin olmadığı yerlerde Ziraat Bankası'nın buğday alım satım işlerini yürütmesine karar verilmiştir.

Bütün bu önlemlere karşı Hükümet silahlı bir milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel mal gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlüklerle karşılaşmıştı. Art arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci, hükümetin sıkıntılarını arttırmıştır. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar karşısında çaresiz kalan geniş halk yığınları sefaletle itilirken, öte yandan da büyük vurgunların yapılması, yönetici kadronun bazı kesimlerinin tacirler ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Korunma Kanunu, İaşe Müdürlükleri, İaşe Heyetleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Bankası, İktisadi Savunma Planı, İkinci Dünya Harbi, Ticaret Ofisi, İaşe Müsteşarlığı, Petrol Ofisi Karaborsa, İhtikâr.

ABSTRACT

The success of the first Five-Year Industrial Plan prepared the necessary grounds for the preparations of a second Five-Year Industrial Plan covering the years 1938-1943. The preparation and evaluation studies for the second Five-Year Industrial Plan were initiated by Celal Bayar in 1936. However, by 1938, the Turkish Government saw that the risk of serious war has begun to develop in the world and on 16 September 1938, the Government made some changes on the plan regarding the possible future and rearranged it to a 4-year plan. Nevertheless, just before the beginning of World War II, this plan was abandoned and an Economic Defense Plan was prepared and put into effect.

As the World War was growing step by step, Turkish Nation lost its great savior, Mustafa Kemal Atatürk, on November 10, 1938. Atatürk's death and the blowing of the war winds did not allow Turkey to maintain the industrialization movement.

The preparations to organize the economy in accordance with the conditions of the war in Turkey had begun shortly before the war began. The legal legislation that enhances the government's intervention and inspection upon the economy during war years was constituted after the war had begun.

Turkey did not go to the Second World War, but though it did not take part in the fight on the front lines, it went through all the hardships of war economy conditions.

The very first obligation imposed to Turkey by the war was the recruitment of a 500.000 men army. A weak economy couldn't have afforded such a burden. With a large producer population recruited for the army, internal production rates dropped, import rates went down from 150 million liras in 1938 to 71 million liras in 1941; consequently, shifting the economic potentials to martial fields resulted in decrease of agricultural production and a famine of food products came into being.

To solve these problems, the National Security Law, which broadly authorizes the government in economy administration, was accepted on January 18, 1940 and was put into force on January 26, 1940. This law stayed in force until 1960 while in time, it was altered and the span of the government's authority was widened. Also, the government established the Trade Office and Subsistence Undersecretariat to enhance its inspection on internal and external trades with respect to the National Security Law. A Petroleum Office was founded to buy, sell, import, stock, set the price of, and

maintain the distribution of all sorts of petroleum products. To maintain provincial administration, Subsistence Directorates and Committees were formed and therefore, these Directorates were given the authority to determine the rates of demand for clothing and firewood materials, to stock and distribute these things and to take additional precautions when necessary. Public Distribution Units were founded for the distribution of ration coupons of the products that were rationed by the Government and for the prevention of the over-distribution of the said coupons. Also, the Turkish Grain Board, established in 1938, took over Ziraat Bank's missions, but by the year 1942, the Board worked alongside Ziraat Bank again, to solve the grain troubles created by the war. It was decided that Ziraat Bank would maintain the grain trade at places where the Board wasn't present.

Despite all these precautions, the Government faced serious difficulties to feed the nearly one million newly-recruited soldiers and to procure the basic goods like food and clothing for city centers.

The rise of the blackmarket and profiteering was escalating the Government's troubles. While large populations were being pushed towards poverty with the serious famine of basic consumer goods, the outbreak of big profiteering acts were building up an attitude among some circles in the managing authority towards traders and wealthy landowners.

Key Words: National Security Law, Subsistence Directorates, Subsistence Committees, Turkish Grain Board, Ziraat Bank, Economic Defense Plan, World War II, Trade Office, Subsistence Undersecretariat, Petroleum Office, blackmarket, profiteering

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XII
KAYNAKÇA	XIII
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA HÜKÜMETLER VE SAVAŞ EKONOMİSİ	
A- CELAL BAYAR HÜKÜMETİ'NİN İSTİFASI.....	6
B- REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ.....	8
I- Refik Saydam Hükümetinin Kurulması	8
II- TBMM (1939) Genel Seçimleri ve Yeni Refik Saydam Hükümetinin Kurulması	11
1- Yeni Hükümetin Programı	13
C- SAVAŞ ÖNCESİ DURUM VE SAVAŞ EKONOMİSİ	15
I- Devletleştirme ve Millileştirme Politikaları	17
II- İaşe ve Ekonomi Politikaları	21
1- Karaborsa ve İhtikârla Mücadele	23
2- Milli Korunma Kanunu	27
a) Hazırlık Dönemi, Kabulü ve Gerekçeleri	27
b) Kanunun İçeriği	29
c) Kanunun Uygulamaları	32
d) Kanunda Yapılan Değişiklikler	33
3- Fiyat Murakabe Komisyonları	41
a) Komisyonların Kurulması	41
b) Komisyonların Görev ve Yetkileri	41
c) Komisyonlarda Görülen İşler	42
d) Komisyonların Uygulamalarından Çıkarılan Dersler	43
e) Komisyonların Kaldırılması	44

II. BÖLÜM

İAŞE MÜSTEŞARLIĞI

A- İAŞE MÜSTEŞARLIĞI'NIN KURULMASI.....	45
I- Hazırlık Dönemi	45
II- İaşe Müsteşarlığı'nın Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı ve Maddeleri ...	48
B- MÜŞTEŞARLIĞIN TEŞKİLATLANMASI.....	50
I- Merkez Kadrosu	50
II- Vilayet Teşkilatı	52
1- Vilayet Kadrosu	53
III- İaşe Müsteşarlığı'nın Merkez ve Vilayet Teşkilatında Yapılan Değişiklikler ..	53
IV- İaşe Müsteşarlığı Teşkilatı'nın Kaldırılması	57
V- İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri.....	59
VI- Bölge İaşe Müdürlüğü	60
VII- Halk Dağıtım Birliklerinin Kurulması, Faaliyetleri ve Kaldırılması	61
VIII- Kâğıt ve Matbuat Düzenleme Bürosu.....	66
C- İAŞE MÜSTEŞARLIĞI'NA BAĞLANAN KURULUŞLAR.....	67
I. Petrol Ofisi.....	67
1- Petrol Ofisi'nin Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı	67
2- Petrol Ofisi Bayiliklerinin Açılması.....	69
3- Petrol Ofisi Bayiliklerinde Aranılan Vasıflar.....	71
4- Petrol Ofisi'nin Kadrosu	72
II- Ticaret Ofisi	73
1- Ticaret Ofisi'nin Kurulması ve Maddeleri	73
2- Ticaret Ofisi'nin Kadrosu	75
3- Ticaret Ofisi'nin Teşkilatına Yapılan İlaveler	76
III- Toprak Mahsulleri Ofisi.....	77
1- Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İaşe Müsteşarlığı'na Bağlanması	84
D- MEMLEKETİN İAŞESİ HAKKINDA ALINAN DİĞER KARAR VE TEDBİRLER	87
I- İaşe Müsteşarlığı İaşe İş Birliği Heyeti'nin Aldığı Kararlar	87
II- İaşe Müsteşarlığı'nın Memleketin Yağ İhtiyacını Karşılama İçin Aldığı Tedbirler.....	94
III- Ticaret Vekaletinin İaşe Kaçakçılığıyla Mücadelesi ve Aldığı Tedbirler	96

IV- Karne Uygulaması	98
1- İaşe Müsteşarlığı'nın Karne ve Ekmek İstihkakı Hakkındaki Çalışmaları	102
E- DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE İAŞE UYGULAMALARININ SONUÇLARI.....	103
F- REFİK SAYDAM'IN KİŞİLİĞİ VE ÖLÜMÜ	107
SONUÇ	113
EKLER	117
ÖZGEÇMİŞ	156

ÖNSÖZ

Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte Celal Bayar Hükümeti istifa etmiştir. İsmet İnönü, yeni kabineyi kurma görevini tekrar Celal Bayar'a vermişse de basında birdenbire yoğunlaşan yolsuzluk ve suiistimal iddiaları ve haberleri sonucunda yıpranan ikinci Celal Bayar Hükümeti uzun ömürlü olmayacaktır. Genel seçimlere çok az zaman kalmasına rağmen seçime gidilmemiş bunun üzerine İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini Refik Saydam'a vermiştir.

Bu çalışmada Refik Saydam'ın başbakanlık yaptığı 1939-1942 yılları arasında yaşanan ekonomi sıkıntılara çözüm bulmak için uygulanan ekonomi ve işe politikaları ele alınmaktadır.

Araştırmada, birinci elden kaynaklar incelenerek değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi ve Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde konuyla ilgili belgelere elde edilerek değerlendirilmiştir. Özellikle Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan İşe Müsteşarlığı görevini de yürütmüş Şükrü Sökmensüer'e ait koleksiyon çalışmaya büyük ölçüde orijinallik katmaktadır.

Diğer taraftan TBMM Zabıt Cerideleri, T.C. Resmî Gazete ve bunlarla beraber Akşam, Cumhuriyet, Tan gibi süreli yayınlardan birçok kitap ve makaleden istifade edilmiştir.

Çalışma Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde İkinci Dünya Harbinin seyri ve Türkiye üzerindeki etkilerden ve izlenen politikalardan kısaca bahsedildi. Birinci bölümde Celal Bayar Hükümetinin istifası ve bunun yerine Refik Saydam Hükümetinin kurulması, savaş öncesi durum ve savaş ekonomisinin uygulanması sonucu Milli Korunma Kanunu ve değişiklikleri ve ülkenin içinde bulunduğu fiyat yükselmelerine karşı kurulan Fiyat Murakabe Komisyonlarından bahsedildi. İkinci bölümde Refik Saydam'ın başbakanlık yaptığı hükümetin, 3 buçuk yıl boyunca bozulan ekonomi karşısında aldığı tedbirler ve bu tedbirlerden en önemlisi olan İşe Müsteşarlığı'nın kurulması faaliyet alanları ve müsteşarlığa bağlı olarak kurulan kurum ve kuruluşlar ve bunların doğurduğu sonuçlar, son olarak da Refik Saydam'ın kişiliği ve ölümü sonucunda kurulan Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin kurulması ele alındı.

Refik Saydam Dönemi olarak değerlendirebileceğimiz 1939-1942 yıllarına İkinci Dünya Savaşı damgasını vurduğu yıllar olmuştur. Her ne kadar İkinci Dünya Harbine girmemiş olsak da savaştan diğer dünya devletleri gibi olumsuz etkilenmiş savaşın olumsuz etkilerini hafifletmek için bazı ekonomik politikalar geliştirilmiştir. Çok çetin bir dış politika mücadelesine sahne olan dönem, uygulanan aktif tarafsızlık ve denge politikaları ile dışarda çoğu zaman başarılı bir mücadele ile savaş dışında kalmayı başarmışız. Ancak iç politikada ve özellikle ekonomi alanında büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Tam bir ayakta kalma mücadelesi olarak isimlendirebileceğimiz uygulamalar zaman zaman büyük eleştirilerin hedefi ve hararetle tartışmaların odağı haline gelmiştir. Alınan bu tedbirler ve uygulanan politikalar b eleştirilerden nasibini almıştır. Bir taraftan çok haklı görülen uygulamalar, devletin varlığını sürdürmesi için gerekli olduğu savunulurken diğer taraftan haksızlık ve acımasızlık olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitü Müdürü Prof. Dr. Sinever Esin DAYI'ya, engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli tez danışman hocam Doç. Dr. Asaf ÖZKAN'a, geleceğime ışık tutan enstitü hocalarıma, hiçbir desteğini benden esirgemeyen çalışmalarım sırasında bana sabır gösteren, beni motive etmeyi sağlayan eşim Gazeteci Hatice ÖZKAN'a ve emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ederim.

Mehmet Halim ÖZKAN
ERZURUM-2019

KISALTMALAR

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
MKK	: Milli Korunma Kanunu
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)
Türk Tarih Kurumu Arşivi

B- RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: F, C. 1, İnikat: 2, 10.04.1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, İçtima: 1, C. 8, İnikat: 27, 18.01.1940

Düstur, 1961, Tertip: 3, C: 21

Düstur, 1941, Tertip: 3, C: 22

Düstur, 1942, Tertip: 3, C: 23

C- Süreli Yayınlar

Resmi Gazete

Ayın Tarihi

Akşam

Tan

Cumhuriyet

D- Araştırma Eserler

1- Kitaplar

AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

AKIN, Fehmi, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (1938-1950)**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967, C. II.

BAŞOL, Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2012.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç Yayınevi, Ankara, 1979.

COŞAR, Nevin, **Türkiye’de Devletçilik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

- Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)**, YKS Yayınları, İstanbul, C. II.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2004.
- ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), III**, TBMM Yayınları No: 6, Ankara, 1995.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III, Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARLUK, Rıdvan, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, C. I.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, C. II.
- KURTOĞLU, Ramazan, **Türkiye Ekonomisi (1838-2010)**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2012.
- KUTAY, Cemal, **Yüzyılıımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1992, C. V.
- OKTAY, Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZPOLAT, Mustafa, **Milli Korunma Kanunu**, Ankara, 1945.
- ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl, **Türkiye Ekonomisi**, Karahan Yayınları, Adana, 2001.
- PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003.
- SABİT, Nüzhet, **İaşe'de Kırkbeş Gün**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2012.
- TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2011.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

2- Makaleler

AKKOR, Nesrin, “1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”, **Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/1, 2018, ss. 134-139.

AKMAN, Şefik Taylan, AKMAN, İnci Solak, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1 (2), 2011, ss. 73-91.

ALTIPARMAK, Aytekin, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi”, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 13, 2002, ss. 35-59.

ARI, Kemal, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatları”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirgesi I, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi**, Ankara, 1998, ss. 447-458.

DOKUYAN, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, **Uluslararası Diller Süreli Yayınlar**, Sayı: 8/5, Ankara, 2013, ss. 193-210.

DURU, Bülent, “1941 Kıtık Yıllarında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimleri Fakültesi, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi 3**, Ankara, 2009, ss. 159-224.

İNCİ, İbrahim, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Partili Hükümetlerin İaşe Politikaları”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı: 50, 2013, ss. 271-290.

KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)” **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, ss. 127-193.

MAKAL, Ahmet, “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimleri Fakültesi, GETA Tartışma Metinleri**, No: 76, Eylül 2004, ss. 1-38.

METİNTAŞ, M. Yahya, KAYIRAN, Mehmet, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2, ss. 155-184.

ÖZKAN, M. Selçuk, TEMİZER, Abidin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 2/9, 2009, ss. 320-325.

ÖZTÜRK, İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”, **Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 32, Sayı: 54, 2013, ss. 136-166.

SÖNMEZ, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:47, 2011, ss. 599-629.

YEŞİLAY, Rüstem Barış, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, **Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19/1, 2005, ss. 118-132.

3- Lisansüstü Tezler

ÖZBİL, Alev, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015.

GİRİŞ

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmakla birlikte, siyasi, iktisadî, sosyal vb. her alanda en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur.¹ Stratejik konumu nedeniyle hem Müttefik hem de Mihver Devletlerinin kendi tarafına çekmek için baskı yaptığı Türkiye, bir taraftan savaş dışında kalmak için çabalarken diğer taraftan da savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden azami derecede korunmaya çalışmıştır.² Buna rağmen, savaşın sonuna kadar, sürekli bir savaş riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum çeşitli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.³

II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine karşı alınan tedbirlerin en önemlilerinden birisi, milli ekonominin harp şartlarına göre örgütlenmesini amaçlayan Milli Korunma Kanunu'dur.⁴ Hükümet bu kanunla savaşa girmeden, savaş ekonomisi uygulama imkânı elde etmiştir.⁵ Kanun, 19 Ocak 1940 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.⁶ Hükümete ekonomi yönetiminde çok geniş yetkiler tanıyan bu kanun, zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁷

Türkiye savaşın dışında kalmayı başarsa da bahsedilen yıllar boyunca fazladan yaklaşık 500.000 askeri silahaltına almak zorunda kalmıştı. Bu durum dönemin Türkiye ekonomisinin kaldırabileceği bir yük değildi.⁸ Üretici nüfusun silahaltına alınması nedeniyle iç üretim çok azalmış, ihracat düşmüştür. İhracatta azalma olduğu gibi dünyadaki savaş durumu, ithalatta da düşüslere sebep olmuştur. İthalat, 1938'lerde 150 milyon liradan 1941'lerde 71 milyona kadar düşmüştür.⁹ Neticede ekonomik güçlerin askeri alana kaydırılması, tarımsal üretimin azalmasına sebep olmuştur.¹⁰ Dünya piyasasının ve ulaşım yollarının yarı yarıya kapalı bulunması, serbest mübadelenin

¹ Ahmet Makal, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimleri Fakültesi, GETA Tartışma Metinleri**, No: 76, Eylül 2004, s. 3.

² M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı: 2/9, 2009, s. 319.

³ İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar", **Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 32, Sayı: 54, 2013, s. 136.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, II, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967, s. 75

⁵ M. Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2, Eskişehir, 2008, s. 169.

⁶ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, II, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 388.

⁷ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 168.

⁸ Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, Karahan Yayınları, Adana, 2011, s. 59.

⁹ Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 82.

¹⁰ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 59.

ihtiyaç maddeleri üzerinde oynadığı olumsuz rol ve bu şartların daha çok ağırlaşması ihtimali, Hükümetin genel olarak iâşe mevzusuna müdahalesini gerektirmiştir.¹¹ Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu kararı ile iâşe işlerini yürütmek için 14 Şubat 1941 tarihinde İâşe Müsteşarlığı kurulmuştur.¹² Memleketin iâşe işlerinin düzen, idare ve dağıtımından sorumlu olmak üzere kurulan Ticaret Vekâletine bağlı İâşe Teşkilatı, bir müsteşar ve bir de müsteşar yardımcısından ayrıca merkez ve vilayetler teşkilatından oluşturulmuştur.¹³

Aslında, iâşe işlerini düzenlemek üzere İâşe Teşkilatının kurulması, Türkiye için ilk defa alınan bir tedbir değildi. I. Dünya Savaşı sırasında da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından bir İâşe Teşkilatı kurulmuştu. Bu iki teşkilatı karşılaştırdığımızda II. Dünya Savaşı sırasında kurulan İâşe Müsteşarlığı, her türlü uygulama, çalışma ve vazifelerinde Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş ve çalışmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan İâşe Nezareti, başlı başına bir bakanlık olarak görev yapmıştı.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım olmuştur. Kısa bir sürede biteceği zannedilen savaş uzamış, işler Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin aleyhine dönmüş, savaşın etkileri özellikle ekonomi alanında giderek daha fazla hissedilmeye başlamıştır. Zaten çok güç bir durumda olan Osmanlı ekonomisi savaşın getirdiği ağır şartlar altında iyice yıpranmış ve temel ihtiyaç maddeleri yetersiz ve güçlüklerle temin edilebilir hale gelmiştir. Dönemin bu konuyla ilgili en önemli problemlerinden biri de İstanbul'un iâşe meselesi olmuştur. Temel ihtiyaç maddeleri karaborsaya düşmüş, fiyatlar yükselmiş spekülâtif hareketler baş göstermiştir. Bunun sonucu olarak İttihat ve Terakki yönetimince ilk adım olarak 1916'da bir Heyet-i Mahsusa-i Ticariye kurmuştur. Teşkilatın kontrolünü ise esnaf üzerindeki gücü ile bilinen fırkanın İstanbul Murahhası (İstanbul Delegatesi) Kara Kemal üstlenmiştir. Bu komisyon; buğday, şeker, gaz, bulgur, arpa ve zeytinyağı gibi maddelerin temininde faaliyet gösteriyordu. Başkent'in iâşesinde bilhassa dağıtım alanında büyük güçlükler yaşandığı için karne uygulamasına geçilmişti. Problemler çözülemeyince yeni bir tedbir olarak Merkez İâşe Heyetleri kuruldu. Heyet iâşe kapsamına giren her türlü yiyecek maddesi alım satımıyla yetkili kılınmıştır.¹⁴

---

¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu: 30.10, Yer: 184.272.2.

¹² **Düster**, Tertip: III, Cilt: 22, Ankara, 1941, s. 267.

¹³ **BCA**, 30.18. 01.02/ 94.10.3.

¹⁴ Nüzhet Sabit, **İâşe'de Kırkbeş Gün**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 7-8.

Geçici yasa ile ilgili tüzük 11 Eylül 1916 tarihinde yayınlanmış ve iaşe işlerinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi için Osmanlı toprakları üç bölgeye ayrılmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, yeni iaşe örgütünde de ağırlığını korudu ve nüfusun en yoğun olduğu Birinci İaşe Bölge Başkanlığı'na Kara Kemal getirildi. Merkez İaşe Heyeti, dış ülkelerden tahıl ithali için özel satın alma komisyonları gönderebiliyor ya da tüccarla tahıl ithali için sözleşme imzalayabiliyordu. Heyet, topladığı tahılı belirli bir fiyat üzerinden ihtiyaç nispetinde orduya ve halka devretmekle yükümlüydü.

Merkez İaşe Heyeti iki komisyondan oluşuyordu. Ekmek Komisyonu, İstanbul ve çevresinin iaşesi için kente buğday getirtip öğütür ve bunları fırınlara dağıtırdı. Havaic-i Muhtelif Komisyonu ise halkın gerek duyduğu sekiz, on kalem temel tüketim maddesini sağlıyordu. Heyet, narh yoluyla piyasaya doğrudan müdahaleden kaçınarak temel tüketim maddelerinin karneye bağlanmasının fiyat artışlarını önleyeceğini savunuyordu. Ancak ilkesel olarak narha karşı tavır alınmışsa da temel tüketim maddesi ekmek için narh uygulamak zorunda kalmıştır.¹⁵

Merkez İaşe Heyeti'nin faaliyetleri yeterli görülmemiş olmalı ki 18 Ağustos 1917'de Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi kuruldu. Yayınlanan on iki maddelik nizamname ile iaşe probleminin çözümü bu sefer orduya havale edildi. Bunun yanında bir de İaşe Meclisi kuruldu. Bütün bu tedbirler ve kuruluşlar gittikçe artan sorunları çözmekte yetersiz kalmış ve temel ihtiyaç maddeleri üzerine yapılan spekülasyon hareketleri artmaya devam etmiştir. Bu spekülasyonlarla mücadele etmek üzere Sadrazam Talat Paşa'nın başkanlığında, bir Men-i İhtikar Heyeti oluşturuldu. Daha sonra 1918 yılının yaz aylarında İaşe Nezareti kuruldu ve başına da uzun müddettir bu konuyla ilgilenen Kara Kemal getirildi.¹⁶

Ordunun, yoksul halkın ve devlet memurlarının iaşesi için gerekli besin maddelerinin ve diğer temel tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi bakanlığın temel uğraş alanıydı. Ayrıca, kamu yararına hizmet gördükleri bakanlıkla onaylanan kurum ve derneklerin ihtiyaçları da İaşe Nezareti'nce karşılanacaktı. 30 Temmuz 1918 günlü İaşe Nezareti Hakkında Kararname'de nezaretin amacına yönelik her türlü alım satım işlemlerinde bulunabileceği, gerekli gördüğü alanlarda devlet adına sınıai işletmeler kurarak doğrudan üretime girişebileceği belirtilmişti. Bu nedenle İaşe Nezareti'ne 5 milyon liralık bir ödenek ayrılmıştır. Öte

¹⁵ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 284-286.

¹⁶ N. Sabit, **İaşe'de Kırkbeş Gün**, s. 8.

yandan, üretimin arttırılması ve malın gerekli yerlere sevki için İaşe Nezareti'nce talep olunacak miktarda işgücünün Harbiye Nezareti tarafından bu bakanlığın emrine tahsis edileceği kararlaştırılmıştı. Demiryolu ve karayolu taşımacılığında asker, cephane ve savaş araç gereçleri taşınmasına ayrılmış olanlar dışındaki vagon ve motorlu araçlar İaşe Nezareti'ne devredilmiştir. Seyr-ü Sefain İdaresi de gerekli deniz taşıtlarını nezaret emrine vermiştir. Nezaret, Hükümetin aynı olarak topladığı öşürü, Maliye ve İaşe Nezaretlerinin birlikte saptadıkları fiyat üzerinden devralacaktı. Ayrıca, Osmanlı müttefiklerinin işgali altında bulunan Romanya ve Ukrayna gibi ülkelerden Osmanlı Devleti'nin payına düşen her türlü mal, İaşe Nezareti'nin emrine verilmiştir.

İaşe işlerini yürütmek için nezarete bağlı olarak iki genel müdürlük oluşturulmuştur: Muamelat-ı İdariyye Umum Müdürlüğü aşar ve bir o kadarının toplanması ve ihtiyaca göre, orduya, memur ve yoksul halka dağıtımıyla uğraşacaktı. Muamelat-ı Ticariyye Umum Müdürlüğü ise aşardan ve bir mislinden elde edilemeyen ya da ihtiyacı karşılamayan malları serbest piyasadan sağlamakla yükümlüydü. Bu genel müdürlük ayrıca üretimi arttırmak için gerekli önlemleri alarak ya da doğrudan üretimde bulunabilecekti.

Nezarete bağlı bir diğer birim Nakliyat Umum Müdürlüğü idi. Kara, deniz ve demiryolları ile ilgili üç şubesi bulunacaktı. Muvazene Umum Müdürlüğü ise nezaretin beynini oluşturacaktı. Ülkenin iktisadi dengesini sağlamak amacıyla her türlü bilgiyi toplayacak ve bunları değerlendirerek iktisadi gelişmeyi gerçekleştirecekti.

Kararnameye göre İaşe Nezareti, besin maddesi ve diğer temel tüketim maddelerini üreten fabrika, değirmen, fırın, imalathane, karargâh gibi kurumları, mağaza ve ardiyeleri, kara ve deniz taşıtı araçlarını bedellerini peşin ödeyerek kamulaştırabiliyordu.¹⁷

İaşe Nezareti'nin oluşturulması ancak 1918 yılının eylül ayında tamamlanmıştır. Bununla beraber artık savaşın kaybedildiği de belli olmuştur.¹⁸ Talat Paşa Kabinesi çekilmiş, yerine İzzet Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Yeni hükümet, İaşe Nazırlığına Doktor Celal Muhtar Bey atamıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi ve mütarekenin imzalanması İaşe Nezareti'nin etkinliğini sınırlamıştır. İttihatçıların yerine Hürriyet ve İtilaf mensupları bakanlık yönetimine getirilmiş, bir süre sonra da Çanakkale Boğazı'nın açılması İstanbul'a erzak gelmesi üzerine iaşe işlerinin bir

¹⁷ Z. Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 308-309.

¹⁸ N. Sabit, **İaşe'de Kırkbeş Gün**, s. 9.

bakanlık düzeyinde sürdürülmesine gerek kalmadığı savı ileri sürülmüştür. 20 Ocak 1919 günü yayınlanan bir kararname ile İaşe Nezareti kaldırılmış, vilayetlerdeki iaşe müdüriyetleri lağvedilmiştir. İaşe işleri eskiden olduğu gibi Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı bir İaşe Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.¹⁹

2 Şubat 1919 tarihinde çıkarılan bir kararname ile bu müdürlüğün görevleri belirlenmiştir. 12 Mart 1919'da Genel Müdürlük, Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Nihayet İaşe Umum Müdürlüğü tamamen lağvedildi. Buna da dayanılarak ekmeğin vesika ile dağıtılması uygulamasına son verildi. Ancak bu umum müdürlüğün kaldırılmasına karşı çıkıldı. Damat Ferit Kabinesi'nin başa geçmesiyle Nüzhet Sabit, öteden beri istediği İaşe Umum Müdürlüğü vazifesine getirildi.²⁰

Savaş yıllarında İttihat ve Terakki'nin iaşe politikaları, istikrarlı bir gelişim gösterememiştir. Karneden narha kadar değişik yöntemlere başvurulmuşsa da kent halkının beslenme sorununa kalıcı bir çözüm getirilememiş, etkin bir iaşe örgütü oluşturulamamıştır.²¹

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yaklaşık yirmi yıl sonra dünya yeni bir büyük savaşın eşiğine gelmiş hatta 1939'da II. Dünya Savaşı başlamıştı. Yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye bu kez savaşın dışında kalmayı başarmışsa da olumsuz etkilerinden kaçamamıştı. Bu olumsuz etkiler ilk önce ve doğal olarak ülkede ciddi bir iaşe problemine neden olmuştu. İşte bu ortamda ülkeyi yönetenler yirmi yıl önceki tecrübenin de etkisi ile benzer tedbirler almak zorunda kalmışlardı. Bunda dönemin devlet adamlarının önemli bir kısmının I. Dünya Savaşı'nı birebir yaşamış siyasetçi ve bürokratlardan oluşmasının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı yıllarında kurulan İaşe Müsteşarlığını I. Dünya Savaşı yıllarında hizmet veren kadronun iaşe işlerinin yürütülmesi için kurulan İaşe Nezareti'nden esinlenerek kurulduğu söylenebilir.

---

¹⁹ Z. Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 310-311.

²⁰ N. Sabit, **İaşe'de Kırkbeş Gün**, s. 9-11.

²¹ Z. Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 312.

I. BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA HÜKÜMETLER VE SAVAŞ EKONOMİSİ

A- CELAL BAYAR HÜKÜMETİ'NİN İSTİFASI

10 Kasım 1938'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildi.²² Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, başbakanlığa Atatürk döneminin son başbakanı olan Celal Bayar'ı getirdi. Ancak ülkede bu görevlendirmenin geçici olduğu yönünde söylentiler vardı. Nitekim bu söylentiler kısa sürede gerçekleşmeye başladı. Çünkü Hükümette sık sık bakanlar değiştiriliyordu. Cumhurbaşkanı tezkeresi ile Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yerine İzmir Vekili Hasan Ali Yücel, Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir'in yerine de İzmir Mebusu Hüsnü Çakır getirilmişti. Şakir Kesebir'in görevden alınmasında isminin çeşitli dedikodulara karışması etkili olmuştu. Bunlardan en önemlisi, Yahudilikten Müslümanlığa geçmiş olan karısının adına Alman bankalarına külliyetli miktarda para yatırdığı, Almanların Yahudilerin hesaplarını bloke ederken Şakir Kesebir'in mevkidaşı olan Alman Ekonomi Bakanı Funk'a ricada bulunarak bu paraya el konulmasına engel olduğuna dair iddialardı. Bu söylentiler, Hükümetin yolsuzlukla suçlanmasına sebep olmuştur. Hükümetteki değişiklikler de bu arada devam etmiştir. Adalet Bakanı Hilmi Uran'ın yerine Konya Milletvekili Tefik Fikret Sılay getirilmiştir. Hükümetteki bakan değişiklikleri üzerine Milli Şef İsmet İnönü, çevresindekilere, Celal Bayar Hükümetindeki bakanların bir türlü birbirleriyle geçinemediklerini kabinenin allak bullak olduğunu söylüyordu.²³

Nitekim basında birdenbire yoğunlaşan yolsuzluk ve suiistimal iddiaları ve haberleri sonucunda yıpranan Hükümetin uzun ömürlü olamayacağı, kendi içindeki tedrici değişimden de anlaşılmıştır. Sonuçta; Bayar Hükümeti, görünüşte, İnönü'nün başkanlık ettiği CHP Parti Divanı toplantısında alınan, TBMM seçiminin yenileme kararı üzerine, gerçekteyse, bu yıpratıcı durumun yarattığı siyasi ortam içinde, aynı gün 25 Ocak 1939'da istifa edecektir.²⁴

²² Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam**, s. 39.

²³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Milli Şef Dönemi III (1939-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3-4.

²⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, I, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 224.

Celal Bayar, 25 Ocak 1939'da kabinesinin istifasını Reisicumhur İsmet İnönü'ye sundu. İstifa mektubu şöyleydi:

“Türkiye Reisicumhurunun yüksek huzuruna;

Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesine Parti Divanınca karar verilmiştir. Partimizin intihaba yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun ve faydalı mülahaza ettim. Bu imkânı zati devletlerine vermiş olmak için Başvekâletten istifamı arz ve takdim ediyorum. Yüksek teveccühlerinin devamını sonsuz hürmet ve tazimlerle istirham ederim.

İzmir Mebusu

Celal BAYAR”²⁵

Elbette istifanın ardında daha başka nedenler, özellikle de “mali ve iktisadi politika” ile ilgili nedenler vardı.

İnönü, bizzat istifanın gerçek nedenlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Asıl mesele, Celal Bayar’ın mali ve iktisadi politikasıydı. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu iktisadi politika hiçbir temele istinat etmiyor. Devletin mali vaziyeti esasından harap oluyordu. Ticaret milli para alt üst olmuştu. Bütün bu ahvalin, hatta hükümet azasından gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu. Celal Bayar, meclisin intihabını yenilemek için sabırsızlık gösteriyordu. Böyle bir kararın zamanı gelmişti. Ancak sarsılmış bir hükümet ile iki ay yalnız kalmaktan endişe ediyorum. Fırka reisleri (CHP Meclis Grubu Başkan Vekilleri) ile konuştum (Hasan Saka- Hilmi Uran).

*Karar verdim. Ertesi gün Fırka Divanı’nda intihabı (seçim) yenileme konuşulacaktı. Sabahleyin erkenden Celal Bayar’ı çağırdım. İntihaba yeni hükümetle gitmek lüzumunu söyledim. Kabul etti.*²⁶

Reisicumhur, Başvekilin istifa mektubuna şu şekilde cevap vermiştir:

*“Büyük Millet Meclisi intihabının yenilenmesi ihtimali üzerine vuku bulan istifanız kabul olunmuştur. İktidar mevkiinde geçen hizmet zamanınızı takdir ile yâd ederek size ve arkadaşlarınıza halis teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Siyasi tarihimizin çetin bir devresini yüksek meziyetlerinizle iyi idare etmenizi, milletimiz daima teşekkür ve takdir duyguları ile hatırlayacaktır. Hükümetin teşkiline, İstanbul Mebusu Refik Saydam memur edilmiştir.”*²⁷

²⁵ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 41.

²⁶ C. Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, I**, s. 225-226.

²⁷ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 42.

B- REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ

I- Refik Saydam Hükümetinin Kurulması

Refik Saydam, Celal Bayar'a karşı olan bir politikacıydı. Hatta Atatürk zamanında, Celal Bayar Hükümetinde bakanlık teklifini kabul etmemişti. Fakat İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Celal Bayar Hükümetinde görev kabul etmişti. Nitekim kısa sürede onun yerine geçmiş ve Celal Bayar'dan yana olduklarını düşündüğü kimseleri Celaliler diye tanımlayarak siyaset ve bürokrasiden uzaklaştırmıştı.²⁸

Celal Bayar Hükümeti'nin istifa ettiği 25 Ocak günü Bayar Hükümeti'nde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bayar Hükümeti'nin istifa ettiği gün²⁹ Refik Saydam, yeni hükümeti kurdu. Cumhurbaşkanına sundu, onaylanan liste aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderildi. Yeni hükümet şu isimlerden oluşuyordu:³⁰

Başvekil: İstanbul Mebusu Doktor Refik Saydam

Adliye Vekili: Konya Mebusu Doktor Fikret Sılay

Milli Müdafaa Vekili: Bursa Mebusu General Naci Tınaz

Dâhiliye Vekili: Tekirdağ Mebusu Faik Öztrak

Hariciye Vekili: İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu

Maliye Vekili: Elâzığ Mebusu Fuad Ağralı

Nafia Vekili: Afyon Mebusu Ali Çetinkaya

Maarif Vekili: İzmir Mebusu Hasan Ali Yücel

İktisat Vekili: İzmir Mebusu Hüsnü Çakır

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili: Aydın Mebusu Doktor Hulusi Alataş

Gümrük ve Tekel Bakanı: İstanbul Mebusu Ali Rana Tarhan

Ziraat Vekili: Kütahya Mebusu Muhlis Erkmen³¹

Hükümet değişikliğine rağmen, eski Hükümet üyelerinin yerlerini büyük ölçüde korudukları görülmüştür.³² Yeni Hükümet değişikliğinin temel nedeni Celal Bayar olduğu anlaşılmıştır. Çünkü Hükümetteki değişiklik Başvekil Refik Saydam'dan boşalan Dâhiliye Vekâlet'ine Faik Öztrak'ın ve Ziraat Vekâlet'ine de Faik Kurdoğlu'nun yerine Muhlis Erkmen'in getirilmiş olmasından ibaretti. Hükümetin

²⁸ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 4.

²⁹ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 13.

³⁰ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 4.

³¹ **Ayın Tarihi**, II. Kanun 1939, Ankara, No: 62, s. 47; M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 5.

³² C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 14.

hemen hemen aynı isimlerden oluşması, asıl değişikliğin Bayar isminde odaklaştığını bariz bir şekilde ortaya koymuştur.³³

Yeni Başvekil Refik Saydam, 27 Ocak 1939'da Hükümet Programını okudu. Aslında programda da önceki Hükümete göre bir değişiklik yoktu ve çok kısaydı.³⁴ Saydam'ın hükümet programı şöyleydi:

“Arkadaşlarım;

Selefim Sayın Celal Bayar'ın istifası üzerine teşkili bana tevdi buyurulan kabineyi yüksek huzurunuzda getiriyorum.

Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır.

İnkılap kanunlarının milli bünyede sarsılmaz bir şekilde işlenmesini ve adli teşkilatın devamlı inkişafını temin yolunda ittihaz edilmiş olan tedbirlerin takibine hassasiyetle devam etmek azmindeyiz.

Müdafaa kuvvetlerimizin teslihat programının tahakkukuna devam edilecek, milli müdafaa kuvvetlerimizin harp icaplarına göre yetiştirilmesi yolundaki mesaiye hız verilecektir.

Devrim yasalarının ulusal yapıda sarsılmaz bir surette işlenmesini ve adalet örgütlerinin sürekli gelişimini sağlama yolunda alınmış tedbirlerin uygulanmasını titizlikle sürdürmenin kesin kararındayız. Vatanda geniş çapta yerleşmiş bir huzur ve rahatlık sağlamak, yurttaşları anarşiden ve zorbalıktan uzak bir güvenlik havası içinde bulundurmak programımızın başında gelir. Rejimimizin, anayasa ile belirtilen ilkelerle kurulmuş, sosyal düzenini korumak en önemli işimizdir.

Maliyemizin ana prensiplerini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki ve samimi manası ile denk bütçe esası teşkil edecektir.

Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisat kaidelerinin salim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimi emellerimiz arasındadır.

³³ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 5; C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 14.

³⁴ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 5.

Demiryolu inşaatı Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde devam ettirilecektir. Demiryollarımızın iktisadi ve teknik esaslar dâhilinde inkişafı için başlamış olan harekete kuvvetle devam olunacaktır.

Mahsullerimizin dış piyasalarda revaç ve itibarını arttırmak için mühim ihraç mallarımızın istandartlanması yolundaki faaliyetlere vüsat vermek kararındayız. Ziraat işleri, üzerinde önem ve itina ile duracağımız büyük davalarımızdan biridir. Çiftçinin emek ve vaktini kıymetlendirmek, istihsal kudret ve kabiliyetini arttırmak, kazancını ve yaşama seviyesini yükseltmek ziraat programlarımızın esas ve gayeleridir.

Ormancılık siyasetimizde halk ihtiyaçlarını daima ve basiretle göz önünde tutarak koruma ve devlet işletmesi ana prensiplerimizdendir.”³⁵

Başvekil Refik Saydam’ın sık sık sürekli alkışlar ile karşılanan bu nutkuna takiben bazı hatipler söz almıştır.³⁶

Manisa Mebusu Refik Şevket İnce: “Büyük atamızın sonsuzluğa kavuştuğu günden beri geçen iki buçuk ay içinde Büyük Millet Meclisinin önüne gelen ikinci bir hükümete güvenoyu vermek gibi bir olayın karşısında bulunuyoruz. Bu durum; düşman gözü ile dost gözü ile üzerinde durulacak bir konudur. Düşmanların herhangi bir kaynağının; ne kadar içten olursa olsun, dış görünüşe bakarak çıkaracağı sonuç ne olursa olsun, bizim onlara vereceğimiz karşılık şu olacaktır: Türkiye baştan aşağı belli bir idealin, Cumhuriyet Halk Partisi idealinin sarsılmaz taraftarıdır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi onun temsilcisidir. Partisinin yürütme görevlerini bizim vekilimiz olarak yapacak olan Bakanlarımızın yüzleri değişebilir. Fakat hiçbir zaman değişmeyecek olan şey programımızın esasıdır. Biz bakanlarımızı, ortaya koyacakları ve uygulayacakları yeni programdan dolayı değil, zaten var olan Halk Partisi Programının uygulanması bakımından incelemek ve karşılaştırmak durumundayız. Bu nedendir ki bizce bakanların kuvvet kaynağı Büyük Millet Meclisidir. Kendimizi yükseltmeye ve başkalarını alçaltmaya sebep olacak demagojik gösterilerin belirtilerinden kendimizi koruyacak durumdayız. İşte Kemalist demokrasi içinde; halkın işini halkla beraber görmek ilkesini öteki ilkelerden ayıran nitelik budur. O halde hiç kuşkusuz, Halk Partisi denen varlık böylesine sürece ve hiçbir hükümet, öteki partilerde olduğu gibi, bizden güvensizlik oyu almak felaketine uğramayacaktır. Biz; önceki İsmet İnönü ve Celal Bayar Hükümetlerine olduğu gibi bugün de Refik Saydam Hükümeti’ne güvenoyu

³⁵ **Ayın Tarihi**, II. Kanun 1939, Ankara, No: 62, s. 48; M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, III, s. 5.

³⁶ **Ayın Tarihi**, II. Kanun 1939, Ankara, No: 62, s. 49-51.

vermek ve yüreklerimizden gelen samimi bağlılığımızı göstermek gibi politik durumda bulunuyoruz.”

Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı: *“O günün görüş ve anlayışını belirtmekte biraz daha ileriye giderek; Hükümet Programının Parti Programına dayandığını ve parti programının da milletçe kabul edilmiş bir program olmasından ötürü hükümet programını onaylamaktan başka çare bulunmadığını söylemek istedi. Fakat kendisi de sözlerinin aşırılığını anlayarak; bu biraz fazla gitti demek zorunda kaldı ve gülüşmelere sebep oldu.”*³⁷

Diğer konuşmalardan sonra güven oylamasına geçilir ve Saydam Hükümeti, toplantıda bulunan 341 üyenin ittifakı ile güvenoyu alır. Toplam 399 üyeden (bir üyelik halen boştur) 57 üye oylamada bulunmamıştır. Bu işlemten sonra, Hasan Saka, Hilmi Uran ve Ahmet Fikri Tuzer'in (Erzurum Mebusu ve CHP Genel Sekreteri) imzalarını taşıyan bir önergeyle, CHP Meclis Grubu'nda da kabul edilen, TBMM seçiminin yenilenmesine ilişkin CHP Parti Divanı'nın önerisi oylanır ve kabul edilir. TBMM'nin altıncı dönemi, bu karar üzerine, aynı gün son kez toplanır ve yeni Meclisin 3 Nisan'da toplanması kararlaştırılır ve Meclis dağılır.³⁸

II- TBMM (1939) Genel Seçimleri ve Yeni Refik Saydam Hükümetinin Kurulması

Mart 1939'da yeni seçimler yapıldı. Dönemin seçim kanunu gereğince meclis seçimleri iki dereceli seçim sistemi uygulanmaktaydı. Yani vilayetlerde ilk önce ikinci seçmenler seçilmiştir. Bu seçimlere, 22 yaşını bitirmiş ve birinci seçmen olmaya hak sahibi vatandaşlar katılmıştır.³⁹

Genel seçimlerin ilk aşaması olarak ikinci seçmen aday listesi 13 Mart'ta ilan edilmiştir. İkinci seçmenlerin belirlenmesi için yapılan seçim, 15 Mart'ta başlayarak 21 Mart akşamı sona ermiştir. Toplam 40.979 ikinci seçmen seçilmiştir.⁴⁰ Parti Genel Başkanı olarak İsmet İnönü 24 Mart 1939'da parti merkezince kararlaştırılan mebus adaylarının listesini ikinci seçmenlere arz ve ilan etmiştir. Aday listelerinde eski Millî Mücadele arkadaşlarından Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele paşaların isimleri de yer almıştır. Eski Serbest Fırka Lideri Fethi Okyar da listede yer almıştır.

³⁷ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 6-7.

³⁸ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 20.

³⁹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 45.

⁴⁰ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 30-31.

Ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk devrinde hatta İsmet Paşa döneminde de destek görmeyen bir gazeteci, politikacı da yeni listelerde yer almıştır.⁴¹

Birinci Refik Saydam Hükümetinin yönetimi ve denetimi altında yapılan seçimler sonunda Altıncı Büyük Millet Meclisine 424 mebus seçilmişti. Hatay'ın anavatana katılmasından sonra mebus sayısı 429'a çıkmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Atatürk zamanındaki bazı arkadaş kırgınlıklarına uğrayan kimseleri de içine alan Türkiye Altıncı Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 3 Nisan 1939'da yapmış. Toplantıyı en yaşlı üye olan Dr. Besim Ömer Akalın açmıştır. Yemin töreninden sonra Meclis Başkanlığına Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik Renda getirilmiştir. Ankara Mebusu İsmet İnönü oybirliği ile tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.⁴²

TBMM'nin 5. ve 6. Dönemleri karşılaştırıldığı takdirde, öncelikle saptanması gereken nokta, mebus sayısının 399'dan 424'e çıkmış olmasıdır. Yani 25 üyelik eklenmiştir. Bu artış, yeni kurulan iller (Bingöl, Hakkâri, Bitlis, Rize ve Tunceli) sonucunda ve nüfus artışı nedeniyle olmuştur. Ancak TBMM'nin yapısında önemli bir değişiklik olmadığı da görülüyordu. TBMM'nin beşinci döneminde mebus olanların yaklaşık sadece %25'i değişmiştir. Yani yaklaşık her dört mebustan yalnızca biri yenilenmiştir. Refik Saydam Hükümeti, yeni Meclisin toplanması nedeniyle istifa etmiş fakat cumhurbaşkanı tarafından yeniden Hükümeti kurmakla Refik Saydam görevlendirilmiştir. Yeni kurulan hükümet şu isimlerden oluşmaktaydı:⁴³

Başvekil: Refik Saydam

Adalet Bakanı: Tevfik Fikret Sılay (sonra Fethi Okyar, Hasan Menemencioğlu)

Milli Savunma Bakanı: Naci Tınaz (sonra Saffet Arıkan, Ali Rıza Artunkal)

İçişleri Bakanı: Faik Öztrak (sonra Fikri Tuzer)

Dışişleri Bakanı: Şükrü Saraçoğlu

Maliye Bakanı: Fuat Ağralı

Eğitim Bakanı: Hasan Ali Yücel

Bayındırlık Bakanı: Ali Fuat Cebesoy

Ekonomi Bakanı: Hüsnü Çakır

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Hulusi Alataş

Gümrük ve Tekel Bakanı: Ali Rana Tarhan

⁴¹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 46.

⁴² M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 11.

⁴³ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 34-35.

Tarım Bakanı: Muhlis Erkmen

Haberleşme ve Ulaştırma Bakanı: Ali Çetinkaya (sonra Cevdet Kerim İncedayı, Amiral Fahri Ergin)

Ticaret Bakanı: Cezmi Erçin (sonra Nazmi Topçuoğlu, Mümtaz Ökmen)

Yeni Refik Saydam Hükümeti hemen hemen bir önceki hükümetteki isimlerden oluşturulmuştur. Yalnız Bayındırlık Bakanlığındaki haberleşme ve ulaştırma işleri ayrılmış, Ekonomi Bakanlığındaki deniz ulaştırma işleri de onlara katılarak yeni bir Haberleşme ve Ulaştırma (Muharebe ve Münakale) Bakanlığı kurulmuş, eski Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya bu bakanlığa getirilmiş, Ali Fuat Cebesoy da Bayındırlık Bakanı olmuştur. Ticaret işleri de Ekonomi Bakanlığından ayrılmış ve Ticaret Bakanlığı'na Cezmi Erçin getirilmiştir. Yani, eski Refik Saydam Kabinesi'ne iki yeni bakan ve bakanlık eklenmiştir.⁴⁴

1- Yeni Hükümetin Programı

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesi ile Refik Saydam, istifasını Reisicumhur İnönü'ye sundu. Yeni kabinenin kurulması için İnönü tekrar Refik Saydam'ı görevlendirir. Yeni kabinenin programını okumak üzere kürsüye çıkan Saydam, şimdiye kadar olduğu gibi CHP'nin programını gerçekleştirmek için çalışılacağını söylemiştir.

Saydam, 10 Nisan 1939 tarihindeki meclis konuşmasında kabinenin iş bölümünde pek bir değişiklik olmayacağını bir önceki kabineden farklı olarak Nafia ve İktisat Vekâletinin ikişer ayrı vekâlete ayrılacağını söylemiştir. Gerekçe olarak da bu iki vekâletin her geçen sene iş alanının çoğalmasını göstermiştir. Önceden Nafia Vekâleti; inşaat, nakliyat ve muhabere işlerine bakıyorken bundan sonra sadece inşaat işlerine bakacağını söylemiştir. Münakale ve muhabereye ait olan görevlerle İktisat Vekâletine bağlı olan deniz nakliyat işleri için Münakale ve Muhabere Vekâleti kurulmuştur. Ticaret ve sanayi işlerini yürüten İktisat Vekâletinin de bundan sonra sadece sanayi ve maadin işleri ile uğraşacağını iç ve dış ticaret işlerini yürütmek üzere Ticaret Vekâleti görevlendirilmiştir. Bu taksimat ile işlerin kontrol ve takibinin kolaylaşacağını dile getirmiştir.

---

⁴⁴ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 11-12.

Başvekil Refik Saydam'ın kabine programında olduğu gibi vekâletlerin programında da Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı esas alınmıştır. Ayrıca meclis konuşmasında Türkiye'nin iç ve dış politikası hakkında da konuşma yapmıştır. Konuşması şöyledir:

“Dünya vaziyetinin baş döndürücü bir süratle her an değişiklikler gösteren inkişafı harici siyasetimizin her zamankinden ziyade müteyakkız olmasını icap ettiriyor. Milletlerin birbirinin karşısına diken, birkaç gün gibi kısa zaman içinde devletlerin ortadan kalkmasına müncer olan bu günkü dünya buhranı, sulha olan kuvvetli merbutiyetini her zaman ilan ve ispat etmiş bulunan Cumhuriyet Hükümetini tabiatı ile yakından alakadar etmektedir.

Fakat bütün değişmeler, bu süratli ve esaslı inkişafın yanında, Türkiye'nin harici siyaseti bir tebeddül göstermemektedir. Dostluklarına, ittifaklarına velhasıl sözüne ve imzasına sadık olan Türkiye, sulhu severek ve sulha hizmet etmek yolundaki azminde aynı iman ile ve aynı itina ile berdevam bulunmaktadır.

Bu kargaşalıklar önünde, Cumhuriyet Hükümetinin büyük küçük bütün devletlerle aynı samimiyet ve dürüstlük altında dostane münasebetlerini idame etmekte bulunduğunu ve bundan sonra da idameye çalışacağını size söyleyebilirim.

Türk vatan ve milletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin maruz kalabileceği vakalara karşı zamanında tedbir almak hususunda, Cumhuriyet Hükümeti müteyakkız bulunmaktadır.

En yüksek hamaset ve sarsılmaz vatan sevgisi kaynağı olan büyük Türk ordusuna dayanarak her tehlikeyi ve tecavüzü bertaraf edeceğimiz kanaatinde olduğumuzu söylemekle iftihar duyarım.

İşte arkadaşlar, maruzatım burada bitiyor. Sizin gösterdiğiniz yolda ve vereceğiniz direktifler dairesinde milletin refah ve saadetine çalışmak azmindeyiz. Eğer bizi bu vasıflarımızla yüksek maksatlarımıza hizmet edecek kabiliyette görüyorsanız itimat reylerinizle taltif, takviye ve işimize devama müsaade buyurunuz.”⁴⁵

Başvekil Refik Saydam'ın konuşmasından sonra mebuslar da mecliste konuşma yapmıştır. Bu mebuslardan biri de Elâzığ Mebusu Fazıl Ahmet Aykaç'tır. Konuşmasında Hükümete övücü sözlerde bulunmuştur. Milletin güvenini kazanmış olan bu hükümet ülkenin hem içeride hem de dışarıda görevini en iyi şekilde yapabileceğini içeride kanun ve nizamlar çerçevesinde adaleti egemen kılacağını dışarıda ise vatanın

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, (TBMMZC), VI/1, İçtima: F, İnikat: 2, 10.04.1939, s. 20-21.

bağımsızlığından onurundan ödün vermeyeceğini seçimle iş başına gelmiş bu hükümetin cesur bir hükümet olduğunu dile getirmiştir. Konuşmasının sonunda Hükümet için güvenoyu istemiştir. Refik İnce (Manisa), Berç Türker, Emin Sazak (Eskişehir Mebusu), Rasih Kaplan da (Antalya) övücü konuşmalar yaparak Saydam Hükümetine güvenoyu istemiştir. Sonuç olarak Refik Saydam Hükümetine oybirliğiyle güvenoyu verilmiştir.⁴⁶

Meclis, Refik Saydam'ın kurduğu yeni hükümete, 424 üyeden 389 üye oturuma katılarak ret oyu olmaksızın güvenoyu vermiştir.⁴⁷

C- SAVAŞ ÖNCESİ DURUM VE SAVAŞ EKONOMİSİ

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkisi altında kalan Türkiye, Rusya'nın uyguladığı planlı ekonomiyi örnek alarak Rusya'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Türkiye Rusya'dan aldığı yardım ve destekler ile Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını (1934-1939) başarılı bir şekilde uygulama imkânı bulmuştu. Bununla birlikte Hükümet, 1938-1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi planı hazırlanması için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu zeminin gerekli çalışmaları aslında 1936 yılında Celal Bayar tarafından başlatılmıştı. Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyadaki savaş çığırkanlıkları Hükümeti planda değişikliklere zorlamıştır. Yapılan değişiklikle plan 5 yıldan 4 yıla indirilmiş ancak savaşın başlamasından hemen önce 4 yıl olarak düzenlenen plandan da vazgeçilmiştir. Bunun yerine İktisadi Savunma Planı hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur.⁴⁸

Dünyadaki sıcak savaşın her geçen gün hızla ilerlediği günlerde Türk milleti 10 Kasım 1938'de kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybetmiştir.⁴⁹ Atatürk'ün ölümü ve Avrupa'da savaş rüzgârlarının esmeye başlaması Türkiye'nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkân vermeyerek sanayileşmeyi sekteye uğratmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde ekonomi politikaları savaşın gidişatına göre belirleniyordu. Ancak Türkiye ekonomisini savaş şartlarına göre örgütlemesi savaşın başlamasına çok

---

⁴⁶ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 13.

⁴⁷ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 48.

⁴⁸ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 160-161.

⁴⁹ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2011, s.16.

az bir zaman kala başlamıştır. Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahale ve denetimini arttıran yasal mevzuat savaş başladıktan sonra oluşturulmuştur.⁵⁰

Şevket Süreyya Aydemir, Türkiye'nin savaş hazırlıkları hakkındaki tespitlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “İkinci Dünya Harbinden önce memleketimizde Harp Ekonomisi işleri ve meseleleri üzerinde durulmamıştır. Bu konuda savaşa hazırlık çalışmaları olmamış. Ordunun kendi içinde yaptığı hazırlıklar dışında savaş ekonomisi şartları ve meseleleri üzerinde durulmadı. Oysa devletin savaşın devam ettiği yıllarda üretim ve bölüşümü yönetecek ve denetleyecek bir organizasyonu kurması gerekirdi.”⁵¹

Hilmi Uran anılarında durumu şöyle açıklar: “Harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığıyla kendimizi harbe hazır hissetmedik.”⁵² Emekli General Haydar Sükan da o günlerin ordusunu şöyle betimlemektedir: “Aslında bir deri bir kemikten oluşan canlı varlıklar görünümündeki bu ordu, hareket ve manevra niteliğinden yoksun bulunuyordu. Silah araç ve gereçleri yok denecek derecede az ve modern savaşın çok gerisinde kalmış eski tiplerden müteşekkil idi. Örneğin; piyadelerin tüfekleri 1898 model mavzerdi. Ordunun büyük kısmı Trakya'daydı. Buradaki kuvvetlerin lojistik destek durumlarının beslenme konusunda ne kadar kötü olduğunu bir örnekle kanıtlanabilir: Yiyecek ve hayvan yemi kıtlığında atların ve katırların birbirlerinin kuyruklarını yemeye çalıştıklarını söyler.”⁵³

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmemiş olmakla birlikte, cephelelerde fiilen savaşıyormuş gibi savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır.⁵⁴ Savaşın Türkiye üzerindeki ilk yükü 500.000 üretici konumda olan gencini silahaltına alması olmuştur. Bu ağır yükümlülüğü, genç bir ülke olan Türkiye'nin ekonomisinin taşıyabileceği bir yük değildi.⁵⁵ Büyük bir üretici nüfusun askere alınması ve asker sayısının 1 milyona yaklaşması tüketimi arttırırken üretimi düşürmüştür. Ülkede üretilen ürünler ordu ve halk için stoklanmaya başlanmıştır. Bu da ihracatın düşmesine sebep olmuştur. Dünyadaki savaş durumu ticaret yollarını tehdit eder duruma geldiği için bu durumdan hem ihracat hem de ithalat etkilenmiştir. İthalat 1938'lerde 150 milyon liradan 1941'lerde 71 milyon liraya kadar düşmüştür.⁵⁶ Sonuç olarak üretici

---

⁵⁰ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2012, s. 81.

⁵¹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 72-73.

⁵² Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 404-405.

⁵³ T. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 404-405.

⁵⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 81.

⁵⁵ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 59.

⁵⁶ K. Başol, **Türkiye Ekonomisi**, s. 82.

nüfusun askere alınması üretimin aksamasına ve azalmasına sebep olmuş üretilen ürünlerin azalması ile ülkenin ihracatı düşmüştür.⁵⁷

Ülkenin içinde bulunduğu durumun aksine Refik Saydam'ın Eylül 1939 tarihli açıklamasında olabildiğince iç açıcı ve güven verici ifadeler kullandığı görülmektedir. Özellikle gıda maddeleri üretimi ve stoku konusunda konuşmalarıyla olumlu bir hava yaratıyordu. Refik Saydam konuşmasında; “...tarımsal üretim durumumuz güvenilir ve sağlamdır. Gıda maddeleri üzerinde herhangi bir sıkıntımız yoktur. Bereketli ve kaliteli bir mahsul yılını geçirmiş bulunmaktayız. Mevcut gıda maddelerimiz bir yıllık ihtiyacımızı karşılayacak durumdadır. Üretim gücümüz eski devirlerle kıyaslanmayacak kadar iyidir. Yalnız sekiz on yıl içerisinde ekilen alan sahası %30, alınan mahsul ise ortalama %50 artmıştır. Ekmek ve un ihtiyacını dışardan temin eden bir durumdan buğday ihraç edecek duruma geçmiş durumdayız. Bu durum bütün gıda ve iâşe maddeleri (fındık, kuru üzüm, incir vb.) üzerinde de aynı durum mevcuttur”⁵⁸ diyerek ülkenin mevcut iâşesi hakkında bilgi vermiş genel durum değerlendirmesi yapmıştır.

I- Devletleştirme ve Millileştirme Politikaları

Tarihte Kara Perşembe olarak da bilinen 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı veya Büyük Buhran 24 Ekim 1929 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak kısa sürede tüm dünyayı kasıp kavuran bir ekonomik kriz halini almıştır. Buna bağlı olarak her ülkede olduğu gibi Türkiye de bu krizin etkilerini en aza indirmek için bazı arayışlara geçmiştir.

Dünya buhranı ile birlikte Türkiye'nin parası değer kaybına uğramış,⁵⁹ bankaların kredi sağlama imkânları daralmış, yabancı sermayeye olan bağımlılığı artmıştır. Bunun nedeni olarak da para basma yetkisini elinde bulunduran İngiliz-Fransız ortaklı olan Osmanlı Bankası gösterilmiştir; çünkü Türkiye, piyasadaki para akışına rahat bir şekilde müdahalede bulunamıyordu. Bunun üzerine Türkiye, ekonomideki etkinliğini arttırmak için 1930'da Merkez Bankası'nı kurmuştur.

Hükümet krizin etkilerine çözüm bulmak için sadece iktisadi alanda arayışa geçmemiş siyasi alanda da girişimlerde bulunmuştur. CHP hükümetinin ekonomi alanında eksik kaldığı konularda çözüm üretmek için 12 Ağustos 1930'da Cumhuriyetin

⁵⁷ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 59.

⁵⁸ **Ayın Tarihi**, Eylül 1939, Ankara, No: 70, s. 26-27.

⁵⁹ Rüstem Barış Yeşilay, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, **Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19/1, 2005, s. 121.

ikinci muhalif partisi olarak kabul edilen Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fırka ekonomi politikası olarak liberalizmi savunmaktaydı. Ancak kısa bir süre sonra Cumhuriyet sistemine karşı çıkan grupların fırkaya doluşması ile fırkanın ömrü uzun süreli olmamış ve fırka Kasım 1930'da kendisini feshetmek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Çözümü, iktisadi politikalarla beraber siyasi politikalarda da arayan Hükümet başarılı olamamıştır. Bunun üzerine yeni arayışlara gitmiştir.

SCF'nin kendini feshetmesinden sonra Mustafa Kemal ekibini de yanına alarak yurt gezileri düzenlemiştir. Amacı sorunlara çözüm bulmak için halktan doğrudan rapor almak ve halkın talepleri doğrultusunda partisi olan CHF'nin programını belirlemektir.⁶¹ Gezi sonucunda halktan alınan tepkilerin iktisat kaynaklı olduğu kanaatine varılmış, yasal düzenlemeler ve siyasi girişimlerin sonuç vermediği anlaşılmıştır.

1929 yılında meydana gelen ekonomik bunalımdan en az etkilenen ülkelerden biri olan Sovyet Birliği'nin uyguladığı ekonomik politika, Türkiye'nin dikkatlerini üzerine çekmiştir.⁶² 1928'de Sovyet Rusya'nın uygulamaya koyduğu 5 yıllık kalkınma planı ile kriz bu ülkeyi teğet geçmiştir. Bunun üzerine Türk yetkililer Sovyet Rusya ile iletişime geçerek yardım talebinde bulunmuştur. İki ülkenin yetkilileri bir araya gelerek görüşmeler gerçekleştirir. Ekonomik kalkınmanın ancak planlı bir ekonomi politikasıyla olabileceği kanaatine varılmıştır. Ancak Türkiye'nin yeterli sermayesi olmayınca Rusya'dan kredi alınması için Rusya ile anlaşma yapılarak mali kaynak temini konusunda kısmen de olsa çözüm üretilebilmiştir. Bunun üzerine Sovyet Birliği'nden bir heyet Türkiye'ye gelerek sorunu yerinde incelemek istemiş incelemeler sonucunda bir rapor oluşturulmuştur. Bu rapor doğrultusunda 17 Nisan 1934 tarihinden itibaren "*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*" uygulamaya konulmuştur.⁶³ Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye, serbest ekonomiye alternatif olarak planlı ekonomiyi benimsemiştir. Yani Türkiye'deki planlı ekonomi anlayışı Sovyet Rusya'nın tecrübelerinden faydalanılarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulama, Türkiye için planlı ekonominin başlangıcı olmuştur.⁶⁴

⁶⁰ Nesrin Akkor, "1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş", **Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/1, 2018, s. 136.

⁶¹ R. B. Yeşilay, "Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri", s. 121.

⁶² Aytekin Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi", **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, 2002, s. 38.

⁶³ N. Akkor, "1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş", s. 136-137.

⁶⁴ A. Altıparmak, "Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi", s. 38.

1934-1938 yıllarını içine alan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, daha çok sanayi sektörünü kapsayan bir plan olarak hazırlanmıştır. Devlet öncülüğündeki bu plan sanayileşmenin gereği olarak yürürlüğe konulmuş ve temel ilkeleri şöyle belirlenmiştir:

1- Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanayi tesislerin kurulması,

2- Yerli hammaddeleri yarı işlenmiş veya tam işlenmiş bir hale getirerek ihraç edebilmek için ileri teknoloji gerektiren projeler oluşturmak ve tesisler kurmak,

3- Sanayi tesislerini, ülkenin ihtiyacını karşılayacak kapasiteye ulaştırmak için öncelik tanımıdır.

Plan, bu temel ilkelere dayandırılarak Kâğıt-Selüloz, Maden, Tekstil, Demir-Çelik, Seramik ve Kimya gibi sanayinin alt dallarına dayanılarak düzenlenmiştir.

Plan çerçevesinde öngörülen fabrika sayısı 20, gerekli sermaye ise 45 milyon olarak öngörülmüştür. Ancak tesisleri kurmak düşünüldüğü gibi olmamış harcamalar yaklaşık 100 milyon lirayı bulmuştur. Planın organizasyonunda ve yürütülmesinde 1933'te kurulan Sümerbank'ın yanında özel ve ticari bir banka olan Türkiye İş Bankası da görevlendirilmiştir.⁶⁵

1936 yılına gelindiğinde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan daha kapsamlı bir plan olan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1938-1943 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.⁶⁶ II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı düşünüldüğü gibi olmamıştır.⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Dünya Ekonomi Bunalımının etkisi ile 1933 yılında başlayan planlı ekonomi, 1950 yılına kadar devletin resmi politikası olarak varlığına devam etmiştir.⁶⁸

Devletin bunalımdan sonraki en önemli faaliyetlerinden biri de buğday üretimindeki fiyat istikrarını sağlamak için 1936'da kurulan buğday alım istasyonlarıydı. Bu istasyonların kuruluş amacı hem buğday üretimini arttırmak hem de buğday ihracatı yaparak ülkeye döviz girdisi sağlamaktı.⁶⁹

Celal Bayar'ın istifası sonucunda kurulan Refik Saydam Hükümetinin programı üç temel maddeyi esas alınmıştır. Bunlar: Demiryolu yapımına programa göre devam

⁶⁵ E. Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, s. 75-76.

⁶⁶ Nevin Coşar, **Türkiye'de Devletçilik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 101.

⁶⁷ R. B. Yeşilay, "*Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri*", s. 124.

⁶⁸ N. Coşar, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 97.

⁶⁹ N. Coşar, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 147.

edilmesi, Devletçilik ilkelerine bağlılık ve denk bütçe politikasının uygulanmasıydı. Bu arada 29 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ülkenin yüzölçümü 767.119 km², nüfusu da (1940 sayımına göre) 17.820.950'ye çıkmıştır. Nüfusun artması ile Türkiye'nin iktisadi yükü de artmıştır.

1932-1939 yılları arasında Devletçilik uygulamaları çerçevesinde kamu iktisadi kuruluşlarının sayısı 31'den 111'e çıkmıştır. Ancak Eylül 1939'da II. Dünya Savaşının başlamasıyla hükümet tarafından uygulanan savaş ekonomisi nedeniyle yatırımlar durmuştur. Avrupa'da başlayan savaş nedeniyle birçok dünya ülkesinde olduğu gibi Türkiye de çalışma çağındaki yaklaşık bir milyon (500 bini savaş ihtimaline karşı mevcut orduya eklenmiştir) genci silahlaltına almak zorunda kalmıştır. Buna bağlı olarak da yetişmiş iş gücü ve kaynak sıkıntısı yaşanmış bu da devletin tüketim harcamalarını kat kat arttırmıştır. Talebin hızla artması arzın talebe cevap verememesi enflasyonu yükseltmiş 1929 Büyük Buhranın tersine buğday fiyatları yükselmiştir. Enflasyon hükümetin denetimi dışında kalmıştır. Örneğin; buğday fiyatı 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının kilosu 85 kuruştan 350 kuruşa, fiyatlar genel indeksi 1938-1943 arasında 5 misline kadar yükselmiştir. Piyasalardaki bu artışların nedeni devletin temel tüketim maddeleri olan malları satın alma yoluna gitmesi olmuştur. Devlet müdahalesine rağmen stokçuluk ve karaborsacılığın önü tutulamamış büyük kazanç sağlanmaya devam edilmiştir.

26 Ocak 1940 tarihinde hükümete ekonomi ve savunma alanında geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu yürürlüğe konulmuş ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu kanunun verdiği yetki kullanılarak 1941 yılında bazı malların iç ve dış alım-satımını yapmakla görevli olan Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca 21 Mayıs 1941'de 4036 sayılı kanun ile Tütün ve Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve daha sonra da bu kuruluşun adı Tekel Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

Zonguldak havzasındaki tüm kömür yatakları 1940 yılında millileştirilerek Etibank tarafından kurulan Ereğli Kömür İşletme Müessesesine devredilmiştir. Aynı yıl içinde Batman'da petrol bulunmuştur.⁷⁰ 7 Şubat 1939 tarihinde Nafia Vekâleti (Afyon Mebusu Ali Çetinkaya) ile İstanbul Tramvay Şirketi'nin sahibi arasında yapılan mukavelename ve 12 Haziran 1939 tarihinde İstanbul Tramvay Şirketi'nin imtiyaz

---

⁷⁰ E. Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, s. 109-111.

hakkı ile bu şirket⁷¹ tesisatının satın alınmasına dair olan mukavelenin tasdiki hakkında kanunun kabulü sonucu söz konusu şirket, imtiyazlı yabancı şirket malı olmaktan çıkarılmıştır.⁷²

Diğer taraftan İstanbul Tünel Şirketi'nin imtiyaz hakkı ile tesislerinin satın alınması hakkında 8 Şubat 1939 tarihli sözleşmenin onaylanmasına ilişkin yasa kabul edilerek kısa bir süre sonra da İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İdareleri İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. Yine bu sırada 5 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilen yasa ile Bursa ve Mersin Elektrik İşletmeleri devletleştirilir. Diğer yandan Ankara'daki Elektrik ve Havagazı Şirketi ile Adana'daki Elektrik Şirketi de 22 Haziran 1939'da devletleştirilir. Saydam Hükümeti 1939 yılının ilk yarısında bir dizi millileştirmeyi ve devletleştirmeyi tamamlar. Bu tarihten sonra da Avrupa'da başlayan savaşın yarattığı ekonomik ortamdan dolayı, millileştirme ve devletleştirme politikaların hızı kesilmiştir.⁷³

II- İaşe ve Ekonomi Politikaları

Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetleri, bu dönemin sorunlarını çözmeye iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir.⁷⁴ İki hükümetin de karşı karşıya kaldığı iktisadi sorunların aynı olduğu söylenebilir. Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıklar ve önlenemeyen yüksek enflasyondur.⁷⁵ Bu gelişmelerin sonucunda amaç ekonomik olumsuzlukları en aza indirmek, halkın beslenmesi, ısınması ve giyinmesini sağlayabilmektir. Bu sorunların temelden çözümünü sağlamak için yapılması gereken üretimi arttırmak ve enflasyonu düşürmektir. Ancak gerek Saydam gerekse Saraçoğlu, sorunu çözmek yerine sonuçlarını hafifletmek için çaba sarf etmişlerdir.⁷⁶

İki rakamlı yüksek enflasyona dönüşen enflasyon karşısında geniş halk kitlelerinin tahammül sınırlarına ulaşıldığını gören Saydam hükümeti, büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyinmesini sağlayabilmek için katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemlerine yönelmişti. Bunları yapmak için

---

⁷¹ Mukavele metninde kısaca şirket diye gösterilen ve bu husustaki salahiyetine istinaden "Mühendis M. Henri Speciael" tarafından temsil olunan İstanbul Tramvay Şirketi. (**Resmî Gazete**, 20 Haziran 1939, Sayı: 4237).

⁷² **Resmî Gazete**, 20 Haziran 1939, Sayı: 4237.

⁷³ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 365-366.

⁷⁴ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 60.

⁷⁵ K. Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 83.

⁷⁶ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 60.

de 1940'ta çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile TBMM'nin yetkileri Hükümete devredilerek fiyat denetimleri arttırılmıştır. Saraçoğlu hükümeti ise piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna gitmiştir. İlk olarak hububat alım fiyatlarını yükseltmiş ve ürünün %25'inden fazlasının piyasa fiyatları üzerinden satışını çiftçi için serbest bırakmıştır. Ağustos 1942'de İaşe Müsteşarlığını kaldırarak diğer gıda maddelerinde fiyat denetimini kaldırmış ya da hafifletmiştir.⁷⁷

Çalışmanın asıl konusu olan Refik Saydam hükümetlerine dönülecek olunursa; İkinci Dünya Savaşı, dünyada var olan bütün siyasal, askeri ve ekonomik dengeleri alt üst edecek nitelikte bir savaştı. Büyük devletlerin, milyonlarca kişilik ordularını savaşa sokması, yalnızca bu ülkelerin değil, savaşa katılmamış olan ülkelerin de ekonomik yapısını bütünüyle değiştirmiştir. Savaşa girmiş olan ülkelerin yanında, savaşa katılmamış ülkeler de her an savaşa girme olasılığı karşısında, seferberlik uygulamasını başlattı. Ekonomik tercihler, ister istemez bu yeni koşullardan etkilendi. Savaşın ilk günlerinde, pek doğal olarak, harp sahalarının hangi topraklara kadar genişleyeceğini kestirmek imkânsızdı. Savaşa katılmamış olan pek çok ülke de ister istemez yeni ekonomik politikalar uygulamak zorunda kalmıştır.⁷⁸

Bu bağlamda Refik Saydam Hükümeti 26 Ocak 1940'ta 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nu çıkarttı.⁷⁹ Devlet bu kanun ile üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeye ve kontrol etmeye çalışmıştır.⁸⁰ Kanun hükümete fabrikalarda üretilen malların fiyatını ödemek şartıyla el koyup stok etmek, fabrikalara el koyup işletmek, işçilere mecburi mükellefiyet yüklemek, malların fiyatlarını saptamak, mamulleri belirli usullere göre dağıtmak gibi geniş yetkiler vermiştir.⁸¹

Hükümet, devletin iç ve dış ticareti üzerindeki denetimini arttırmak için Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı'nı kurmuştur.⁸² Her türlü petrol ürünü satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamak, bu ürünlerin fiyatlarını belirlemek, dağıtımını sağlamak amacıyla Petrol Ofisi oluşturuldu. İaşe müdürlükleri ve iaşe heyetleri kurularak, bu işlerin iller bazında yürütülmesi sağlanmış; böylece, iaşe, giyecek ve yakacak maddelerinin ihtiyaç oranlarını belirlemek, elde bulundurmak, stok edilmelerini ve

---

⁷⁷ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s. 78-79.

⁷⁸ Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatları," **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirgeleri I**, Genel Kurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1998, s. 447.

⁷⁹ İ. Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, s. 78.

⁸⁰ Ramazan Kurtoğlu, **Türkiye Ekonomisi (1838-2010)**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2012, s. 436.

⁸¹ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 61.

⁸² İ. Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, s. 79.

dağıtımlarını sağlamak, gerekli durumlarda ek önlemler almak yetkisi bu İaşe Müdürlüklerine verilmiştir. Hükümetçe dağıtımı karneye bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak, fazla karne dağıtımına engel olmak gibi işler için Halk Dağıtım Birlikleri kuruldu.⁸³

Bütün bu önlemlere karşı hükümet silahaltına alınan yaklaşık 1 milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel mal gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlüklerle karşılaşmıştı. Art arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci, hükümetin sıkıntılarını arttırıyordu. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar karşısında çaresiz kalan geniş halk yığınları sefaletle itilirken, öte yandan da büyük vurgunların yapılması, yönetici kadronun bazı kesimlerinin tacirler ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştır.⁸⁴

1- Karaborsa ve İhtikârla Mücadele

Hükümet, özellikle gıda maddelerinde olabilecek kısıtlılığı önleyebilmek için çok yoğun çabalara girmiş, sıklıkla detaylı genelgeler yayınlayarak halkın arasında piyasa kontrolü sağlamaya ve tefecilikle mücadele etmeye çalışmıştır. Bu mücadele bazen oldukça yoğun hale getirilmiştir; dış satışı azaltmış, iç alım arttırılmış, temel maddelerin ithalatı serbest bırakılmıştır. Ancak uzayan üretim düşüklüğü, mal darlığının derinleşmesine, karaborsanın artmasına ve fiyatların aşırı derecede yükselmesine sebep olmuştur.⁸⁵

İç fiyatlardaki bu artış, devletin her türlü tüketim malları piyasalarında büyük miktarlarda ve hacimde satın almalarında bulunmasının etkisiyle olmuştur. Sonuçta üreticiler ve toptancı büyük tüccarlar stokçuluk, karaborsa gibi yollarla büyük kazançlar sağladılar.⁸⁶

Dr. Refik Saydam Hükümeti, bir yandan silahaltındaki büyük insan gücünün silah, araç-gereç, gıda, giyim-kuşam ihtiyacını karşılamak, bir yandan da ülke genelinde fiyat istikrarını sağlamak, karaborsa ve mal darlığını azaltmak, bu durumun meydana

---

⁸³ K. Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında ...", s. 452-453.

⁸⁴ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 311.

⁸⁵ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 164.

⁸⁶ E. Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, s. 117.

getireceği enflasyonist baskıyı ve halk için olası kıtlığı önlemek amacıyla savaş ekonomisi tedbirlerini almak zorunda kalmıştır.⁸⁷

Başvekil Refik Saydam'ın yerli malı haftası söylevinde, fiyat yükselişlerine karşı yaptığı açıklama şöyleydi:

“Aziz yurttaşlarım gıda maddeleri ithalinden tamamen müstağni (elindekiyle yetinmesini bilen) bulunan memleketimiz Cumhuriyet idaresinin kurduğu iktisadi teşkilat sayesinde, diğer ihtiyaç maddelerinin en önemlilerini de kendi içinde temin etmeye imkân bulabilmektedir. Bazı maddelerde zaman zaman talebin artması, bu maddelerin yetersizliğine işaret edilmeyeceği gibi bu talep neticesinde aynı malların tükeneneğini zannetmek doğru olmaz.

Dünyanın geçirmiş olduğu buhranın yankılarından, memleketimiz de tamamen masum kalamazdı. Yurdun emniyeti, birçok maddeleri stok ve ihtiyaçlarımızın takviye edilmesi gerekliliğini doğurmuş ve bu nedenle malların dağıtım ve paylaşımında yeni bir denge ortaya çıkmıştır. Fiyat yükselişleri bu üretim sırasında meydana gelen bazı ani ve geçici sıkıntıların bir sonucudur.

*Yükselmelerin en önemli kısmı, eşyanın menşesindeki fiyatın, yani maliyetin yükselmesinden ileri gelmektedir. Fiyat değişimleri karşısında, hükümetin alacağı tedbir, ancak uygun alanla sınırla kalabilirdi. Nitekim bu gibi mallardan dışardan gelenlerin daha geniş imkânlar dairesinde tedarikine ve içerden temin edilenlerin de azami derecede elde edilmesine çalışılmaktadır”.*⁸⁸

Saydam konu ile ilgili alınan tedbirler hakkında ise şöyle diyordu:

“Yersiz ve sebepsiz kurgusal fiyat yükselişlerine meydan vermeyecektir. Hükümet, bu sahadaki tedbirleri Milli Korunma Kanunu çerçevesi dâhiline almıştır. Gerek gördükçe, bu kanunun cezai maddelerinin uygulanmasında tereddüt edilmemiştir ve edilmeyecektir. Bazı ihtikâr teşebbüslerine başlanılmadan imha edilmiş ve yenilerinin baş göstermesine set çekilmiştir. Bu hadiseler sınırlı alanlardan ibaret kalmıştır.

Fiyatları sebepsiz yere yükseltenleri cezalandırmakla yetinmemekteyiz. Fiyatların zaruri olarak yükseltilmesini gerektiren sebeplerin ortadan kaldırılmasına da bilhassa çalışmaktayız ve çalışacağız. Hükümetin bu yolda atmakta olduğu ve alacağı tedbirlerde, bütün yurttaşlarımızın güvenini ve yardımını beklerim. Bunun içindir ki

⁸⁷ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, s. 164.

⁸⁸ **Ayın Tarihi**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 31-32.

gereğinden fazla mal almak suretiyle bir huzursuzluk havası yaratmaktan kaçınılmasını tavsiye ederim.”⁸⁹

İhtikâra karşı tedbirler alındığı hakkında ise başvekâletin tebliği şöyledir:

“Avrupa’daki harp vaziyeti dolayısıyla memleketimizde gıda ve diğer maddelerinin fiyatlarında yükseklik vukua geldiğine dair yapılan yayınlar üzerine, ilgili kurumların derhal soruşturma ve incelemeye başlamaları emri verilmiştir.

Bilhassa şunu belirtmek gerekir;

Memleketimizde her çeşit gıda maddeleri halkımızın ve ordumuzun ihtiyacını bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve iyidir. Hükümetçe zamanında alınmış olan tedbirler, hiçbir yerde ne bugün ne de yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkân bırakmayacak şekildedir. Bu tedbirlerin iyi işlenmesi için de harekete geçilmiştir. İhtikâr yapmak kastıyla toptancılığa heves edenleri, gereksiz fiyat yükseltenleri hükümet her zaman takip edecektir. Bu işi yapanlar açıkça bilmelidir ki memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde, ihtikâr yapmak kastına, en şiddetli tedbirle mukabele görecektir. Eğer kanunlarımız yeterli değilse, Büyük Meclisten buna mâni olacak yetkiyi talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikarcıların ticarethanelerine, fabrikalarına ve evlerine el koymakta hükümet tereddüt etmeyecektir.

Buna mukabil, hükümet, muhterem halkımızın dikkat nazarına şunu da arz eder: Normal hayat değişmemiş olduğu halde gereksiz ferdi tedbirleri almaktan, fayda yerine mazarrat gelir ve fırsat bekleyen ihtikârlara yol açar. Bir çuval un iki ay dayanır ve sonunda bozulur. Fakat çok talep, satıcıyı, fiyat yükseltmeye sevk eder. Buna meydan verilmemelidir. Gıda maddelerinin tamamının ihracı menedilmiştir. Fiyat yükselmesi için hiçbir sebep yoktur. Ne nakliyatta düzensizlik ne de çalışan kişi açısından bir eksiklik vardır.

Şimdi bunlardan daha önemli bir mesele vardır: Bu sene mahsulü verimli olmuş ve depolara alınmaya başlanmıştır. Türk köylüsünün sonbahar çalışma devri gelmiştir. Her tarafta yağmurlar yağmaktadır. Derhal nadasa başlamak ve kış ekimini bu seneden çok daha ziyade miktara çıkaracak şekilde çeşitli ekim yapmak, vatanımızın en yüksek ve en önemli menfaatlerinden biri olduğunu halkımızın bilmesi lazımdır.

Hükümet, bu sene mahsulünün ihracının menine rağmen ne fiyatları düşürmek ve ne de her sene olduğundan daha az almak kararındadır. Dünya vaziyetinin daha ne şekiller alacağını bilmiyoruz. Bunun için mahsullerimizin gelecek sene, bu senekinden

---

⁸⁹ **Ayın Tarihi**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 31-32.

daha çok olmasını memleketimizin yüksek menfaati iktizasından görüyoruz. Alakadar devlet daireleri ve teşekkülleri mümkün ve elinde olan bütün yardımları ve kolaylıkları göstermek mecburiyetinde ve kararındadır.

Halkın hayati ve sıhhi ihtiyaçları için lazım olan ilaçlarda da bazı ihtikârlara teşebbüs edilmek istenildiğini duyuyoruz. Bu hareket, bilumum ecza depolarına ve eczanelere el konularak bu işin devletleştirilmesini kolaylaştırmak bir başlangıç olabilir. Alakadarlara bunu hatırd tutarak normal yoldan ve kardan ayrılmamalarını tavsiye ederim. Halkımızdan da kendi ihtiyacı olan bir ilaçtan elli şişeyi bir defada istemek gibi teşebbüslerde bulunmamalarını rica ederim.

Vatandaşın yerli malı kullanması veya ithal mallarından kendisine kesin lazımsa aldanmamak için uyanık olması gereklidir. Hiçbir ihtimal karşısında halkımızın iaşesi için endişeye mahal yoktur. Bundan başka bütün bu işleri iyi teşkilatlandırmak ve iyi kontrol etmek için hükümet tedbirler almıştır ve almaya da devam edecektir.”⁹⁰

Hükümet, ihtikârla mücadelede sadece adliye ve zabıta kuvvetlerine müracaat etmemiş ihtikâr konusu olarak göze çarpan eşyalardan her biri için milli bankalar veya devlet kontrolünde olan diğer kurumlarla piyasada yeteri miktarda stok buldurmak istemiş ve tedarik etmiştir. Banka kredilerinin ihtikâr amaçlı kullanılmasını engellemek için tedbirler almış, aynı zamanda Ziraat Bankasının elindeki pamuklar ile İtalya’dan manifatura eşyası almaya da karar vermiştir.

Kahve üzerinde yapılan ihtikâr faaliyetlerini önlemek için yine Ziraat Bankasından yararlanmıştı. Marsilya’dan ve Rio’dan 20 bin çuvalı bulan bir kahve stoku temin ettiği gibi ayrıca on beş bin çuval kahve sipariş edilmesini de emretmiştir.

“Avrupa’nın yarısında bütün dünyanın yalnız siyasi değil, içtimai ve iktisadi düzenini de alt üst etmek gayretiyle merhametsiz ve hudutsuz bir harp devam edip dururken memleketimizin milli müdafaa kabiliyetini zaafa uğratacak kadar ihtikâr hırslarına kapılanların hareketlerinde serbest bırakılmayacağını” ifade eden hükümet; ihtikâr yapanlara gözdağı vermiştir.⁹¹

Hükümet dış politikada başarılı olup ülkeyi savaş dışında tutarken, iç ekonomik istikrarı sağlayıp, enflasyon, karaborsacılık ve tefeciliğe karşı önlemler almaya çalışmış ve bunun için her türlü çareye başvurmuştur. Bütün ülkede, hükümetin planlamaları ile ürünün toplanması ve değerlendirilmesi için ciddi ve yaygın organizasyonlar yapılmış

⁹⁰ **BCA**, 030. 01/ 34-204. 1; **Ayn Tarihi**, Eylül 1939, Ankara, No: 70, s. 19-20.

⁹¹ **Ayn Tarihi**, Birinci Kanun 1939, Ankara, No: 73, s. 165-166.

ancak tam olarak sonuç alınamamıştır. Gösterilen bütün çabaya, alınan önlemlere rağmen karaborsacılık, hayat pahalılığı ve yokluk bütün hızıyla hatta artarak sürmüştü, bu durumda Refik Saydam Hükümeti daha da devletçi ve müdahaleci çözüm arayışlarına sarılmış, devletin ekonomiye daha fazla müdahil olması gerektiği kanaatiyle Milli Korunma Kanun Tasarısını hazırlayarak TBMM'ye sunmuştur.⁹²

2- Milli Korunma Kanunu

a) Hazırlık Dönemi, Kabulü ve Gerekçeleri

Milli Ekonominin harp şartlarına göre örgütlenmesi amacını güden ilk rapor, Avrupa'da harbin başlamasından önce hazırlanmaya başlandı.⁹³ 31 Mayıs 1939 tarihinde, yani savaştan üç ay önce, Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğine atanan Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından Müdafaa Ekonomisine ilişkin bir rapor hazırlandı.⁹⁴ Fakat bu raporun daha yüksek makamlara ve CHP yönetim kuruluna intikali ancak harbin ilk haftasında mümkün oldu.⁹⁵

Hükümet, geniş bir inceleme olan bu raporu temel alarak, bir yasa tasarısı hazırlanmasını CHP Meclis Grubu'na önerdi. 1939 yılı aralık ayının son günlerinde de “*Milli İktisadi Kanun Projesi*” Başvekâlet tarafından CHP Meclis Grubu'na sunuldu.⁹⁶ Ancak bu proje, her ne kadar parti tarafından benimsense de yeterli gelmemiştir. Bunun üzerine Recep Peker'in başkanlığında yeni bir komisyon kurulmuştur. Komisyon 70 maddelik bir tasarı hazırlamış ve bu tasarının adı “*Milli Korunma Kanunu*” olmuştur. Böylece Milli Korunma Kanunu, Başbakan Refik Saydam döneminde 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek 26 Ocak 1940 tarihinde, 3780 sayılı yasa numarası ile yürürlüğe konulmuştur.⁹⁷

Milli Korunma Kanunu'nun “*Mucib Sebepler mazbatasında*”; kanuna duyulan ihtiyaç açık bir şekilde ifade edilmektedir. Buna göre; son zamanlarda Avrupa'da hüküm süren siyasi gerginlik, sonunda birçok ulus arasındaki bir savaşa dönmüş ve böylece savaş alanlarına ve savaş tehlikesine yakın, hatta uzak ülkeler olağanüstü durum ve koşullar içinde kalmıştır. Bu durum, özellikle hızlı gelişmesinden ötürü, hemen her yerde Hükümetlerce alınan olağanüstü tedbirlerle karşılanmaktadır. Türlü

⁹² M. Y. Metintaş, M. Kayıran, “*Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)*”, s. 167-168.

⁹³ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam, II*, s. 75.

⁹⁴ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II*, s. 369-370.

⁹⁵ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam, II*, s. 75.

⁹⁶ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II*, s. 372.

⁹⁷ İ. M. Öztürk, “*İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar*”, s. 140.

ülkelerde bu konuda hükümetlere verilen geniş yetkiler, sözü edilen durumu en iyi anlatan belirtilerdir. Türkiye Avrupa’da süren savaşın dışında kalmış olmakla beraber, toplumsal yaşamda bu durumun etkilerini önlemek ve öteki bakımlardan olduğu kadar, ekonomik bakımdan da koruyucu ve savunucu tedbirler almak zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bu zorluklardan ötürü Milli Korunma Kanunu adı altında hazırlanan bir kanun tasarısı Yüksek Meclise sunulmuştur. Bu tasarı ile Cumhuriyet Hükümeti, Meclisten durumun gerektirdiği yetkilerin verilmesini istemektedir. Olaylar öylesine hızlı ilerlemekte ve değişmektedir ki bu durum ancak ivedilikle günü gününe ve özellikle zamanında alınacak karar ve tedbirlere ihtiyaç göstermektedir.⁹⁸ Kanun tasarısının gerekçesinden de anlaşılacağı üzere her gün değişen dünya durumu karşısında hızlı karar almak için hükümet, meclisin yetkilerini de elinden alarak çok katı tedbirler almıştır.

Akşam gazetesi Milli Korunma Kanunu projesinin hazırlanmasının sebebini şöyle belirtmekteydi: *“Projenin esası umumi veya kısmi seferberlik veyahut Türkiye’yi alakalandıran herhangi bir harici gerginlik zamanında gerek vatan müdafaasını iyi ve layıkıyla yapabilmek, gerek dahilde milletin iktisadi durumunu birtakım şuursuz spekülasyon ve ihtikar cereyanlarından korumak için hükümete ani denecek kadar süratli ve fevkalade tedbirler alabilmek yetkisini vermektedir”*.⁹⁹

Milli Korunma Kanunu’nun kabulünden sonra Başvekil Refik Saydam’ın Meclisteki beyanatı şöyledir:

“Haftalardan beri üzerinde elbirliği ile çalıştığımız ve bugün kabul buyurduğunuz Milli Korunma Kanunu’nu da temas etmek isterim. Kanunun gayesi yalnız Türk vatandaşının sıkıntı çekmemesine ve Türk müdafaa kuvvetlerinin fevkalade hallerde ve seferberlikte en iyi şekilde tanzimine ve idaresine matuftur. Hükümetinize verdiğiniz bu vazifeler yapılırken, bunların yine en iyi şekilde görülmesi için verdiğiniz yetkinin de en dikkatli bir surette kullanılmasının lüzumuna inanıyoruz. Hükümetiniz, bu vazife ve yetkiler kendisine verilirken, Büyük Meclis tarafından gösterilen ilgiden ne kadar memnun ise kendisine gösterilen güvene teşekkür borçludur ve o güvene layık olmaya çalışacaktır. Dünyanın arz ettiği buhranın, memleketimize iktisadi ve ticari yankılarını zamanında karşılamak bizim için ne kadar hayati bir mesele ise bu buhrandan istifade etmek isteyenlerin fena fikir ve hareketlerine karşı koymak da

⁹⁸ TBMMZC, VI/8, İçtima:1, İnikad: 27, 18.01.1940; EK: Milli Korunma Kanunu Mucib Sebepler Mazbatası, s. 1-2; M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 62, 63.

⁹⁹ **Akşam gazetesi**, 3 Ocak 1940, Sene: 22, No: 7616.

o kadar lüzumlu ve harekettir. Biz, hayatta bu halleri görmüş ve acılarını çekmiş bir nesiliz. Tabiatımızda ona tekrar müsaade edecek kabiliyette değildir.

Huzurunuzda, bu kanunun tatbiki kendilerine verilecek her sınıf memura ve yine bu kanunla kendi hakları müdafaa edilecek olan her vatandaşa, aynı zamanda, hiç gevşemeyen bir azim ve dikkatle vazifelerini yapmalarını ve haklarını aramalarını hatırlatırım. Ancak bu karşılıklı murakabe ve dikkat sayesinde ki kanunun tayin ettiği iyi hedefe vasıl olabiliriz.”¹⁰⁰

Altı bölüm, yetmiş maddeden oluşan ve yürürlüğe girdikten sonra çok sayıda değişikliğe uğrayan Milli Korunma Kanunu,¹⁰¹ Ağustos 1960’a kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰²

b) Kanunun İçeriği

Hükümet bu kanunla savaşa girmeden, savaş ekonomisi uygulama imkânı elde etmiştir. Kanunun iâşe meselesi, tarımsal ürünler ve sanayi ile ilgili bazı maddeleri şöyle özetlenebilir:¹⁰³

Kanunun tanımı 1. maddesi ile verilmiştir: “Fevkalade hallerde Devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadıyla İcra Vekilleri Heyetince, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salâhiyetler verilmiştir. Fevkalade haller şunlardır:

a- Umumi veya kısmi seferberlik.

b- Devletin bir harbe girmesi ihtimali,

c- Türkiye Cumhuriyeti’ni de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp hali.”¹⁰⁴

Milli Korunma Kanunu yukarıda bahsedilen olağanüstü durumlarda Bakanlar Kurulu’na sınırsız ve özel yetkiler vermiştir. Kanunun 69. maddesi yayınlandığı tarihten itibaren, yani Resmi Gazetede yayınlandığı 26 Ocak 1940 tarihinde¹⁰⁵, yürürlüğe gireceğini öngörmesine rağmen uygulamaya yönelik ilk adım 19 Şubat 1940 tarihinde

¹⁰⁰ TBMMZC, VI/8, İçtima: 1, İnikat: 27, 18.01.1940, s. 160-161.

¹⁰¹ TBMMZC, VI/8, İçtima: 1, İnikat: 27, 18.01.1940, EK: Milli Korunma Kanunu Mucib Sebepler Mazbatası, s. 4-16; Şefik Taylan Akman, İnci Solak Akman, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretimine Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 2011, s. 75.

¹⁰² Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, II, s. 213.

¹⁰³ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, s. 169.

¹⁰⁴ *Düstur*, Tertip: III, Cilt: 21, Ankara, 1961, s. 274; *Cumhuriyet gazetesi*, 21 Şubat 1940, Yıl: 16, Sayı: 5666; İ. M. Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”, s. 140.

¹⁰⁵ *Resmî Gazete*, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417.

atılmıştır. İsmet İnönü imzalı kararname ile kanunun birinci maddesine atıfta bulunularak, İkinci Dünya Savaşı'nın memleketin ekonomisine doğrudan tesir etmeye başladığı gerekçesiyle uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁶

Hükümet, kanunun uygulanmaya başladığı ve bittiği durumlarda bunu ilan edip TBMM'ye haber verecekti. Hükümetin alacağı kararları oluşturmak ve izlemek için bakanlardan bir kurul oluşturulacak ve buna hangi bakanlıkların katılacakları Başbakan tarafından belirlenecekti. Hükümet, gereksinimini karşılamak, üretimin niteliğini belirlemek amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilecekti. Bunları istediği gibi yönlendirebilecek ve bu amaca yönelik olarak şirketlere kredi, malzeme, işçi ve ihtisas elemanları temin edebilecekti. Hükümet sanayi ve maden kuruluşlarından üretim programları isteyebileceği gibi bu kuruluşlara bizzat üretim programları da verebilecek, bunların üretim hacmini, miktarını, çeşit cins ve nevelerini saptayabilecekti. Hükümet aynı zamanda bu kuruluşların mesaisini saptayabilecekti.

Sanayi, maden ve diğer kuruluşlarda çalışan ve diğer işyerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri vesaire çalıştıkları kurumu veya işyerini geçerli bir mazeretleri olmaksızın ve haber vermeksizin terk edemeyeceklerdi. Çalışma yükümlülüğü altında olanlara bu emeklerine karşılık olarak emsaline uygun normal ücret ödenecekti. Hükümet mal ve yardımcı malzeme stok edebilecek, değer fiyatlarından bunlara el koyabilecek ve ihtiyacı olan kuruluşlara bunları karsız terk edebilecekti.

İş saatleri her gün üç saat uzatılabilecekti. İş yasasının küçükler ile kadınlara ilişkin hükümleri uygulanmayabilecekti. Hafta tatili kanunu, yasa geçerli olduğu sürece uygulanamayacaktı. Ancak bu hüküm işçinin haftada bir gün tatil hakkını ihlal etmeyecekti. Gerekli malların tüketimi sınırlanabilecek ve yasaklanabilecektir. Kanunen yürürlükte kaldığı sürece gayrimenkul kiralari 1939 düzeyinden fazla olmayacaktır. Hükümet, çiftçilik yapmaya elverişli her kadın ve erkeği, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak üzere bulunduğu yerin 15 km uzağındaki devlete ya da şahsa ait olan ziraat işinde ücretli olarak çalıştırabilecekti. Bu bölgede şahsa ait olup da sahibinin işine yaramayan ziraat vasıtalarından kira ödeyerek yararlanabilecekti. Gerekli görülen bölge ve hallerde tarımsal ürünün cins ve miktarını hükümet saptayabilecektir. 8 hektardan fazla arazisi olanlara, bu toprağın yarısının hububat ekimine tahsis etmesi

---

¹⁰⁶ İ. M. Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar", s. 140.

istenebilecektir. Ekilen her dört hektar için bir çift öküz Milli Müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulacaktır.

Eşya fiyatlarının haklı bir sebep olmaksızın yükseltilmesi, mevcut malın satışa arz edilmemesi, mevcudu kalmadığı beyanıyla malın saklanması, yüksek fiyata satmak amacıyla malın herhangi bir surette kaçırılması, anlaşmalı olarak elden çıkarılması, makul bir sebebe dayanmayarak gümrükten çekilmemesi, gereğinden fazla mal satın alınması, bu malların depolanması, fiyat birliği yapmak, yaptırmak, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu maksatlardan herhangi biriyle propaganda yapılması vesaire suretlerle suni olarak fiyat yükseltilmesi MKK tasarısının 32. maddesi ile ihtikârı yasaklamıştı. Hükümet, üzerinde ziraat yapılmayan ve 500 hektardan büyük olan araziyi bir bedel karşılığında işletebilecekti.¹⁰⁷

Milli Korunma Kanunu, bazı sosyal ve ekonomik çevrelerce seferberlik hazırlığı olarak kabul edilmiş ve şikâyet konusu olmuştur. Başvekil Dr. Refik Saydam bu iddiaları 1 Mart 1940'ta yaptığı konuşmada şöyle cevaplamaktadır: *“Bugünkü harbin, memleketimizdeki yankılarına karşı koymak, sulh devresinin icaplarına uygun yapılmış normal vasıftaki kanunlarla mümkün olamayacağını görünce, Milli Korunma Kanunu’nu, verdiği yetkiye istinaden uygulamaya başladık.*

Bu içeride ve dışarıda bazı yorumlara sebebiyet verdi. Hariçte, Türkiye seferberlik yapacak, onun için kanunu harekete getirdi, denildi. Dâhilde hükümet harbe karar verdi, diyen bazı fena görüşlü ve düşünceli insanlar hükümetin hatırından geçmeyen birtakım fikirleri, iddiaları yaymaya başladılar.

Aziz Vatandaşlarım;

Eğer hükümet harbe karar verirse bu, gizli değil, Türk milletinin kendine mal ettiği siyasi istikametın icaplarına uygun olarak, Büyük Millet Meclisinin tasvibi ile alınacak bir kararla, yani açık olarak yapılır. Bundan dolayı, seferberlik veya harp, ancak milli menfaatimize ve Türk vatanının selametine uygun olmak şartı ile üzerinde durulacak bir karardır. Bunu böylece tespit ettikten sonra, hükümetçe, Milli Korunma Kanunu’na uyararak alınan ve sırasıyla alınacak kararlar, dünya buhranının memleketimize olan yankılarını önlemek, sizlerin halde ve istikbalde bugünlerin tabii olmayan şartları içinde sıkıntı çekmemeniz içindir. Bugün sizinle hükümetimizin arasında hiçbir görüş ve düşünüş farkı olmadığını yakından bilmek şerefının ve

¹⁰⁷ **Resmî Gazete**, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417; **Düstur**, III/21, s. 275-277; C. Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II**, s. 374-379; T. Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, s. 425-426; İ. M. Öztürk, *“İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”*, s. 140-141.

*kuvvetinin verdiği kanaatle söyleyebilirim ki Milli Korunma Kanunu'nun tatbikine geçilmesi kararını hükümet, en son dakikaya bırakmış, yani normal vasıtalarla çalışmaya uğraşmıştır. Buna imkân olmadığı görülünce, fevkalade tedbirler almakta da tereddüt etmemiştir.”*¹⁰⁸ Başvekilin konuşmasında Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasının bir seferberlik veya savaş hazırlığı olmadığını, bugünkü dünya şartlarına uymak için geleceği emniyet altına almak amacı taşıdığını, gereksiz iddialara kulak verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.

c) Kanunun Uygulamaları

Milli Korunma Kanunu kabul edildiği 18 Ocak 1940 tarihinden birkaç gün sonra, 19 Şubat 1940 tarihli hükümet toplantısında alınan karar gereğince uygulamaya konulmuştu. Ertesi gün kanun gereğince kurulan Koordinasyon Heyeti'nin¹⁰⁹ Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalat (Ulaşım) ve Ticaret vekillerinden oluşmasına karar verildi.¹¹⁰ Koordinasyon Heyeti ilk uygulama olarak satıcıların fatura vermek zorunluluğu hakkındaki 5 Mart 1940 tarihli kararnameyi çıkardı.¹¹¹ Milli Korunma Kanunu tatbik edildiği süre boyunca bu faturanın birer kopyasının hem alıcı hem de satıcı tarafından saklanması mecburi tutulmuştur.¹¹² 3 Mart 1940'ta da taşınmaz malların kiralarının arttırılması yasaklamıştır.¹¹³

Milli Korunma Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından özellikle hububat ürünlerinin Toprak Mahsulleri Ofisi'nce nasıl alınacağına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmış, bu yıllarda ellerinde belli bazı hububat ürünlerini bulduran zahire ticareti ile uğraşmayan üreticiler hariç tüm gerçek ve tüzel kişilerin bu ürünlere bedeli karşılığında hükümetçe el konulması kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda, Toprak Mahsulleri Ofisi kendi belirlediği bedeller üzerinden buğday ve çavdar ürünlere el koymuştur. Bu el koymalar büyük sıkıntılara yol açmıştır. Küçük üretici kendi ürünlerini görevlilere teslim etmek zorunda kalırken geniş toprak sahipleri bir şekilde kendi mallarını koruma yolunu bularak görevlilere teslim etmemiştir. Kendi güçlerini

¹⁰⁸ **Akşam gazetesi**, 1 Mart 1940, Sene: 22, No: 7671; M. Y. Metintaş, M. Kayıran, “*Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)*”, s. 170.

¹⁰⁹ Koordinasyon Heyeti Milli Korunma Kanunu'nun 4. Maddesi gereğince oluşturulmuştur. 4. Madde şöyledir: “*Bu kanun hükümlerine tevfikân İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilecek kararları hazırlamak ve bu işle alakalı vekâletler arasında iş birliği temin üzere bir Koordinasyon Heyeti teşkil olunur*”. (**Düstur**, III/21, s. 274).

¹¹⁰ **BCA**, 030. 18. 01. 02/90. 16. 11.

¹¹¹ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 63.

¹¹² İ. M. Öztürk, “*İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar*”, s. 142.

¹¹³ M. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, III**, s. 63.

kullanarak ürünlerini ya saklamışlar ya da görevlilerle anlaşarak kayırabilmişlerdir. Yapılan bu haksızlıklar karşısında devletin gücü baskıya dönüşmüştür. Büyük toprak sahipleri, sakladıkları ürünleri karaborsacılara yüksek fiyattan satma imkânı bulurken küçük çaplı üreticiler, TMO tarafından belirlenen fiyat üzerinden ürünlerini görevlilere teslim etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴

1941 yılına gelindiğinde, İkinci Dünya Savaşı'ndaki tırmanış nedeniyle alınan tedbirlere rağmen ülke gündemini kıtlık, fiyat artışları ve vurgunculuk belirlemiştir. Halkın en temel ihtiyaçları bile karşılanamaz duruma gelmiştir. Bunların ışığında 1941, Milli Korunma Kanunu çerçevesinde uygulanan politikaların yılı olarak adlandırılmıştır. Özellikle gıda ve benzin konusunda sıkı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Hükümet bu tip malların iç ve dış alım satımını yapmak için gıda ve temel tüketim mallarının ticaretinde Ticaret Bakanlığına bağlı olarak Ticaret Ofisi'ni, petrol ürünleri ticaretinde de Petrol Ofisi'ni tam yetkili kılmıştır.¹¹⁵

Bir diğer uygulama ise 13 Ocak 1941'de ekmek karneye bağlanmış ardından değirmen ve fabrikaların hepsi tespit edilerek tek tip ekmek çıkarılmasının sağlanması ve ekmek yapımında kullanılan çavdar ununun oranının arttırılması kararlaştırılmıştır. İlerleyen günlerde ise unlu mamullerin ithali sınırlandırılmıştır. Milli Korunma Kanunu uygulamaları kapsamında karaborsanın ve temel ihtiyaç maddelerindeki kıtlığın önüne geçilmediği için halk; un, ekmek ve şeker konusunda büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Şeker için yaşanan sıkıntı 20 Ocak 1942'de şeker satışlarının da karneye bağlanmasına neden olmuştur.¹¹⁶

d) Kanunda Yapılan Değişiklikler

1945 yılına kadar Milli Korunma Kanunu toplam dört kez değiştirilmiştir. Tüm maddeler dikkate alındığında, Milli Korunma Kanunu'nun Refik Saydam Hükümeti döneminde 51 ve Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde de 43 maddesi olmak üzere, toplam 94 maddesi değiştirilir. Başta 72 madde olan kanunun neredeyse tamamının

---

¹¹⁴ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 171-172; Ş. T. Akman, İ. S. Akman, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi", s. 77.

¹¹⁵ İ. M. Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar", s. 142.

¹¹⁶ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 171.

değiştirildiği ve bazı maddelerinin yaklaşık olarak üçte birine yakın bir oranda, en az iki kez değiştirilmiş olduğu söylenebilir.¹¹⁷

Başvekil Dr. Refik Saydam'ın Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi sebebiyle Aralık 1940'ta Mecliste verdiği beyanat şöyleydi:

“Milli Korunma Kanunu'nun bir senelik uygulaması neticesinde gördüğümüz birtakım boşlukları ve ilave gerektiren bazı hususları huzuruza getirdik. Uzun uzadıya tartışıldı, encümenlerden geçti. Bir senedir uygulama safhasında gördüğümüz noksanları ve boşlukları doldurmaya çalıştık. Son bir sene en buhranlı sene olmuştur. Harbin devamı, dünya iktisadi durumu, her gün değişen şartları, hatta bir hafta önce verdiğimiz kararların, bir hafta sonra adeta bir sene önce verilmiş bir karara benzeyecek kadar değişkenlik göstermesi, bizi birçok zorlukla karşı karşıya bıraktı. Haliyle kanun çerçevesi dâhilinde çalışan hükümet, birçok engelle karşı karşıya kaldı. Birçok eksiklik gördü ve tecrübeler edindi. Milli Korunma Kanunu'nun uygulamasından dolayı tam olumlu netice alınamamıştır. Olumlu netice alınmamasının nedenlerini de bu tadilat ile huzuruza getirmiş bulunmaktayız. Bir defa memlekette yepyeni bir uzuv olarak kurulan bir cihazın işlerken gösterdiği birtakım zorluklar oldu. Alışmakta fertler zorluk çekti. Alışmamak isteyenler buna karşı zorluk çıkardı. Devlet teşkilatı, gerekli olduğu kadar hazırlıklı olmadığı için zorluklar yaşadı.

Koordinasyon meselesi, hükümetimiz tamamen yanındadır ve koordinasyona uygundur. Bu hal vekillerle başvekil arasında değildir. Belki devlet daireleri arasında olabilir. Bilindiği gibi dairelerin her biri kendi sınırları, yetkileri dâhilinde çalışan birtakım müesseselerdir. Bunların müşterek çalışması esastır. Bunda birtakım eksiklikler görürlerse, elimizden geldikçe tamamlamaya çalışıyoruz. Ümit ederim ki bu geçici kanunun yürürlükten kalkacağı güzel zamanlar geldiği vakit, devlet daireleri de birbirleri ile çalışmayı öğrenmiş ve buna alışmış olacaklardır.”¹¹⁸

Başvekilin Meclise verdiği beyanattan da anlaşılacağı gibi madde değişikliklerinin sebebi kanun uygulandıkça eksikliklerin görülmüş tecrübe ve koordinasyon eksikliği sonucu bir takım zorlukların yaşanmış olmasıydı. Harbin devam etmesi şartları değiştirmiş yeni tedbirlerin alınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle kanunun tadil edilmesi gerekli görülmüştür.

¹¹⁷ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 383.

¹¹⁸ **Ayn Tarihî**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 39-41.

Refik Saydam Hükümeti döneminde (1939-1942) MKK üç defa değişikliğe uğrayacaktır. İlk değişiklik 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı MKK'nin bazı (5, 6, 11, 14, 16, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 43, 44, 47, 50, 53, 59 ve 66) maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yasa tasarısı, 13 Aralık 1940 tarihli toplantısında görüşülür. Bu değişiklik önerisi aynı gün, 3954 sayılı yasa ile kabul edilecektir.¹¹⁹

Milli Korunma Kanunu 10 aylık bir uygulamadan sonra maddelerin 3/1'ine yakını değiştirilmiş. Avrupa'daki savaşın tesiri uzayıp arttıkça bu yetkinin sınırları ve nitelikleri de değişmiştir. Kanunun yeni şartlara göre düzenlenmesi zaruri bir hal alır. Yapılan değişiklikler de 10 aylık tecrübeden istifade edilerek tadili gerçekleştirilir.¹²⁰

İthalatın darlaşması, stokların azalması ve nakil araçlarının başka hizmetlere verilmesi memleket içindeki ekonomiyi gittikçe güçleştirmiş. Bu da ihtikâr hırsını tahrik etmiştir. Ceza tehditlerinin önleyemediği bu işi, devlet, zaruri ihtiyaç maddelerini kendisi stoklama yoluna giderek aşmaya çalışmıştır. Milli Korunma Kanunu'nun yeni değişikliği ile hükümete bu yetkiyi verilmiştir. Hükümet bu işler için devlet bünyesinde yeni organlar yaratabileceği gibi tüzel kişiliği bulunan bazı müesseseler de kurabilecektir. Bütün bunlar yapılırken göz önünde tutulacak şey halkın ve milli müdafaanın muhtaç olduğu birçok yiyecek ve giyecek eşyasının elde edilmesinin ve dağıtımının yapılmasının kolaylaştırılmasıdır.

Milli Korunma Kanunu'nda yapılan bir diğer tadilat da devlet daireleri ile müesseselerindeki sıkı ücret ölçüsünün dışında ve yine sınırı belli olan yeni bir ücret esasının kabul edilebileceği idi. Olağanüstü durumlarda hizmet ve ücret ölçüsü değişebileceği gibi görev sahiplerinin sorumluluk şartları da değişebilecekti. Bu değişiklikle Başvekile bu nevi işlerde sorumluları hemen ve şiddetle cezalandırma yetkisi ya da görevinden ihraç yetkisi verilmiştir. Buna karşı itiraz veya mahkeme yolları da kapatılmıştır. Yani hükümet, çalışanlar üzerinde yetkisini daha da arttırmış olup yargının görevini bile üstlenmiştir.¹²¹

Milli Korunma Kanunu'nun ilk uygulamasında halk ve milli müdafa ihtiyaçlarının tanzimi için hükümet emrinde yirmi beş milyon liralık sermayenin yeteceği düşünülmüştü. Ancak harbin ve memleketin gidişatı, bu ihtiyacı arttırdığı için değişiklikle hükümet emrine tahsis edilen sermaye bir misli daha arttırılarak elli milyon

¹¹⁹ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 383-385.

¹²⁰ **Ayn Tarihi**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 59.

¹²¹ **Ayn Tarihi**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 59; İ. M. Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar", s. 142.

liraya çıkartılmıştır. On aylık uygulamadan edinilen tecrübeyle hangi işlerin suç olduğunun ve hangi suçların nasıl cezalandırılacağına açıkça belirtilmediği için tadilatla düzeltme yapılmış, cezaların suçla orantılı olmasına dikkat edilmesi kararlaştırılmıştır. Bilhassa tüccarlar arasında her alışverişin mutlaka fatura ile yapılması, yine bunlar arasında mal saklanmasını önlemek maksadıyla bulunmayan çeşitler için satıcının belge vermesi yeni kabul edilen esaslardandır.¹²²

Refik Saydam Hükümeti döneminde Milli Korunma Kanunu'nda yapılan ikinci değişiklik 1941 yılının sonunda olacaktır. MKK'nin bazı maddelerinin (14, 55 ve 65) değiştirilmesine ilişkin yasa tasarısı 16 Aralık 1941 tarih ve 6/5491 sayılı Başvekâlet tarafından TBMM Reisliğine sunulur ve TBMM'nin 19 Aralık 1941 tarihli toplantısında görüşülür. MKK'ye ilişkin değişiklik önerisi, aynı gün, 4156 sayılı yasa ile kabul edilecektir.¹²³

Milli Korunma Kanunu'nun 14, 55 ve 65. Maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.¹²⁴

14. maddenin ilk hali; maddelerin veya yardımcı malzemelerin belli ellerde toplanarak halk ve milli müdafaa ihtiyacının tazyike (baskı, zorlama) düşürülmesine meydan vermemek için Hükümet, değer fiyatı mukabilinde bunlara el koyarak ihtiyacı olan müesseselere kârsız dağıtımını yapabiliirdi.¹²⁵ Birinci tadilatta Hükümet, ihtiyaç duyulan mallara ve yardımcı malzemeye, değer fiyatını ödeyerek, el koyabilecekti.¹²⁶ İkinci tadilatta ise hükümet, halkın ve Milli Müdafaa'nın ihtiyacı olan her nevi madde ve yardımcı malzemeyi, değer fiyatının ödenmesi mukabilinde el koyarak almaya ve maksada göre dağıtmaya veya satmaya ihtiyacı olanlara kârsız vermeye yetkilidir.¹²⁷ Bu değişikliklerle hükümet maddelerin kapsamalarını arttırarak kuruluşlar üzerindeki denetimini daha sıkı hale getirmiştir.¹²⁸

55. maddenin ilk hali: Bu kanunun 21 ve 37. "[Halkın ve Milli Müdafaa'nın kat'i ihtiyacı olan zaruri maddelerin tüketim miktarını lüzum halinde Hükümet, sevkiyatına kısıtlama getirebilir (21 madde). Hükümet, ziraatta çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartı ile ikametgahının en çok 15 km mesafesi dahilinde

¹²² **Ayn Tarihi**, İlkânun 1940, Ankara, No: 85, s. 59-60.

¹²³ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 385.

¹²⁴ **Düster**, Tertip: III, Cilt: 23, Ankara, 1942, s. 107.

¹²⁵ **Düster**, III/21, s. 275.

¹²⁶ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 384.

¹²⁷ **BCA**, 030. 01/ 51. 305. 2.

¹²⁸ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 385.

bulunan devlete ve gerek şahıslara ait ziraat işletmelerinde tahakkuk eden ihtiyaca göre münasip ücretle çalıştırabilir (37. Madde).J” maddelerin hükmüne riayet etmeyenlerden on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası alınır.¹²⁹ 55. Maddenin tadil edildikten sonrası; Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre el konulan maddeyi ve yardımcı malzemeyi teslimden sakınanlar, saklayanlar, kaçırınlar veya saklamaya teşebbüs edenler ve bu fiillere bilerek yardım edenler veya bu fiilleri yaptıranlar hakkında 250 liradan 10 bin liraya kadar ağır para cezası ile birlikte üç aydan bir seneye kadar hapis cezası tatbik olunmakla beraber suça mevzuu teşkil eden malın ve aynı cinsten mevcut bakiyeleri tamamının müsaderesine de hükmolunur.¹³⁰ Tadilden de anlaşılacağı üzere hem para cezaları kat kat arttırılmış hem de sözü edilen fiillere hapis cezası getirilmiştir.

65. maddeye gelince ilk hali: *“Bu kanunun uygulanması için görevlendirilenler kanunun uygulanması maksadı ile gerek alakadarlara ve gerek üçüncü şahıslara ait ticarethane, imalathane, depo, mağaza, antrepo vs. her türlü ihtar yerlerinde arama talebinde bulunabilecekleri gibi yapılacak aramalarda kendileri de hazır bulunabilirler”.*¹³¹

65. madde şu şekilde değiştirilmiştir: *“Bu kanunun uygulanması için vali ve kaymakamlar veya bunların yazılı emri ile görevlendirilen memurlar ev, mağaza, ticarethane, depo, dükkân, ambar, samanlık vs. her türlü mal konulabilen yerlerde arama yapabilirler”.*¹³² Bu tadilatla vali ve kaymakamlara verilen arama yetkisi, el koymayı kolaylaştırmak için verilmişti.¹³³ Ayrıca hükümetin arama yapma yetkisi de genişletiliyordu.

Saydam Hükümeti döneminde Milli Korunma Kanunu’nda yapılan üçüncü ve son değişiklik, ikinci değişiklikten yalnızca bir ay sonra olacaktır.

MKK’nin bazı (6, 18, 19, 21, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 42, 43, 44, 47, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67 ve 68.) maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yasa tasarısı, 22 Ocak 1942 tarih ve 6/346 sayılı ile Başvekâlet tarafından TBMM Reisliğine sunulur ve TBMM’nin 30 Ocak 1942 tarihli toplantısında görüşülür.¹³⁴ Milli Korunma

¹²⁹ **Resmî Gazete**, 26 Kânûn-ı sâni 1940, Sayı: 4417.

¹³⁰ **Düstur**, III/23, s. 108.

¹³¹ **Düstur**, III/21, s. 280.

¹³² **Düstur**, III/23, s. 109.

¹³³ **BCA**, Mustafa Özpolat, **Milli Korunma Kanunu**, 490.01/1452.15.2, Ankara, 1945, s. 202.

¹³⁴ C. Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi**, II, s. 385-386.

Kanunu'na ilişkin değişiklik önerisi, aynı gün, 4180 sayılı yasa ile kabul edilir. Kabul edilen maddelerin birkaçı aşağıdaki gibidir.

Milli Korunma Kanunu'nun 6. maddesinin 9. fıkrası aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir: Bütün daireler ve müesseseler işbu kanunun uygulaması ile alakalı olan karar ve tebliğleri derhal uygulamak ve yürütmekle mükelleftir. Bu kanunun uygulanmasında kusuru görülen maaşlı veya maaşsız, daimi veya geçici, yeminli veya yeminsiz olarak hükümete nahiye ve köylere, belediyelere, 3460 sayılı kanuna tabi olan veya Milli Korunma Kanununa müsteniden kurulan veya görevlendirilen müessese veya teşkilata ait bir görevi ifa edenleri ve bunların nezareti altında herhangi bir halk hizmeti görenleri herhangi bir vekâlet, daire, belediye, müessese veya teşekküle mensup olursa olsun Başvekil memuriyet veya vazifelerinden ihraç edebilir veya kanun, nizamname veya talimatnamelerle mensup oldukları vekâlet, daire, belediye veya müessese memur ve hizmetleri hakkında tespit edilmiş inzibati cezalardan herhangi biri ile tertip gözetmeksizin cezalandırabilir ve bu cezaları hafifletebilir veya kaldırabilir. Vazifelerinin ifası sırasında ortaya çıkan suçlarından dolayı memurun kanun hükümlerine tabi olan kimseler hakkında verilecek vazife veya memuriyetten ihraç cezası hariç, diğer cezalara karşı itiraz olunmaz ve dava açılmaz.

Milli Korunma Kanunu'nun 18. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Hükümet bütün un fabrikaları ve değirmenlerine ve tebliğ ettiği tedbirleri uygulamayan ve istenilen derecede ve vasıfta üretimde bulunmakta bahaneler gösteren sanayii ve maden müesseselerine el koyarak işletebilir. Bu işletmenin devamı müddetince müessese sahiplerine uygun tazminat verilir.

Milli Korunma Kanunu'nun 21. maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Hükümet icabında, lüzum gördüğü maddelerin tüketimini, satış ve imalatını men edebileceği gibi bunların tüketim, satış ve imalat şekil ve miktarını da belirleyebilir sınır koyabilir.

Milli Korunma Kanunu'nun 25. maddesine aşağıdaki fıkrâ ilave olunmuştur:

22. ve 26. maddelere istinaden Hükümet tarafından yaptırılan stokların alakadar makamlarca verilen talimat hilafına her ne surette olursa olsun tüketimi, kullanılması veya elden çıkarılması yasaktır.

Milli Korunma Kanunu'nun 29. maddesine aşağıdaki fıkrâ ilave olunmuştur:

Hükümet ithal ve ihraç maddelerine prim verebileceği gibi bu maddeleri prime tabi tutabilir.

Milli Korunma Kanunu'nun 32. maddesinin 2. fıkrası aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiş ve maddeye aşağıdaki fıkra ilave olunmuştur:

Keza mevcut malın satışa arz edilmemesi veya satıştan kaçınma veya saklanması veya herhangi bir suretle kaçırılması veya hile yolu ile elden çıkarılması veya piyasada darlık yahut fiyatlarda yüksekliğe yol açacak derecede belirli ellerde toplanması herhangi bir maddenin ticari hareket haricinde türlü ellerden geçirilmesi sureti ile fiyatının yükseltilmesini amaçlamak veya sonuçlandırmak zincirleme muameleleri, ticari davranışlara aykırı olarak diğer bir malın da satın alınmasını mecburi kılmak sureti ile satışta bulunulması veya malın satışa bu şartla arz edilmesi, bir malın fazla fiyata satmaya yönelmiş öteki fiil ve hareketlerde bulunulması ve fiyatları yükseltmek kastı ile propaganda yapılması yasaktır. İkinci fıkra hükmüne muhalif harekette bulunan kimselerin suç mevzuunu teşkil eden mallar ile mevcut aynı cinsten bakiyelerinin tamamı hakkında 31. maddenin 7. fıkrası hükmü uygulanır.

Milli Korunma Kanunu'nun 34. maddesi aşağıdaki yazılı şekilde değiştirilmiştir:

Hükümet, 3018 numaralı kanunun birlikler hakkındaki 7. maddesi hükmünü ithalat tacirleri ile toptancı, yarı toptancı ve perakendeci tüccarlara ve sanayii erbabına dahi kapsayabilir.

Milli Korunma Kanunu'nun 38. maddesi aşağıdaki yazılı şekilde değiştirilmiştir:

Hükümet lüzum gördüğü mıntıklarda yapılacak ziraat tür ve çeşitlerini tayin ve tespit edebileceği gibi herhangi bir mahsulün ekimini de men edebilir.

Milli Korunma Kanunu'nun 42. maddesi aşağıdaki yazılı şekilde değiştirilmiştir:

Hükümet her türlü ziraat aletlerini, makinaların, vasıtalarını ve malzemelerini, zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre satabilir, parasız, geçici veya ödünç veya bir kira mukabili olarak ihtiyacı olanlara dağıtabilir ve çiftçiye ödünç para verebilir. Hükümet, büyük ve küçükbaş hayvanların alım ve satımını ve kesimini tanzim etmeye ve bunlara el koymaya yetkilidir.¹³⁵

Refik Saydam Hükümeti döneminde yapılan Milli Korunma Kanunu'nun üçüncü tadilinde görüldüğü gibi hükümet politikaları sıkılaştırmış cezaları ağırlaştırılmış bununla birlikte yasaya sekiz yeni ek madde de ilave edilmiştir.¹³⁶ İlave maddeler şöyledir:

¹³⁵ BCA, 030. 01/ 51. 305. 2; **Düster**, III/23, s. 238.

¹³⁶ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 385-386.

Ek Madde 1- Hükümet tarafından yaptırılan stokların alakalı makamlarca verilen talimata aykırı tüketimi, kullanılması veya her ne suretle olursa olsun elden çıkarılması yasaktır.

Ek Madde 2- Kendilerine ücretli iş mükellefiyeti yüklenen kişiler ile 36. madde gereğince çalıştırılması kararlaştırılan nakil vasıtaları ve bunların sahip veya hizmetçileri gerektiğinde vali veya kaymakamların yazılı emirleri üzerine zabıta kuvveti ile işyerlerine veya işe sevk olunabilirler.

Ek Madde 3- Hükümet, mali müesseselerin açtıkları ticari kredileri denetleme, sınırlama yapabilir veya men edebilir. Ticaretle uğraşmak üzere kurulacak her türlü şirketlerin ve kooperatiflerin teşekkül ve tescil muamelelerini ve kurulmuş olanların da her türlü faaliyetlerini sınırlayabilir, denetleyebilir veya men edebilir.

Ek Madde 4- Bu kanun hükümlerinin tatbikatında yetkili memurlara lüzumlu görülen her türlü malumatın verilmesi ve her türlü vesikaların ve defterin gösterilmesi mecburidir.

Ek Madde 5- 31, 32 ve 35. maddelerdeki ihtikâr ve istismar fiillerinden herhangi birini kötüye kullananlara, suç mevzu olan malın müşterisi tarafından bir para ödenmiş ise müşteri talep ettiği takdirde bu para derhal kendisine iade olunur.

Ek Madde 6- Hükümet Milli Korunma Kanunu'nun yürürlükte olduğu süre zarfında primleri veya sağlık sigortaları, herhangi bir sebeple olursa olsun ödenmeyen her türlü hayat sigortalarını kesintiye tabi tutabilir.

Ek Madde 7- Milli Korunma Kanunu hükümlerine uygun olarak yapılan ve yaptırılan stokların ve bunlara ait tesisatın harp tehlikesine karşı sigortasını bizzat veya yangın sigortası ile uğraşan şirketlerle müşterek yapmaya, bu işlerle meşgul olmak üzere alakalı Devlet teşekkül, müessese ve ofisleri nezdinde bürolar teşkiline ve stokları sigorta edilen maddelerin satış fiyatına zam yapmak sureti ile prim tahsiline hükümet mezundur.

Ek Madde 8- Bu kanunun uygulaması ile ilgili olarak kullanılan her türlü evrak veya hükümetçe tüketimi sınırlanan maddelere ilgili karne veya vesikalar, resmi evrak ve vesikalardan sınırlı olup bunlar üzerinde işlenecek sahtekârlık suçu hakkında Türk Ceza Kanunu'nun resmi evrak üzerinde işlenen sahtekârlık suçuna ilişkin hükümleri uygulanır.¹³⁷

---

¹³⁷ **Düster**, III/23, s. 244- 246

3- Fiyat Murakabe Komisyonları

a) Komisyonların Kurulması

Hükümet, öncelikle yükselen enflasyona ve artan ihtikâra karşı, bir önlem olarak, Fiyat Murakabe Komisyonlarının kurulmasını kararlaştırır.¹³⁸

Ticaret Vekâletince gösterilen lüzum üzerine Milli Korunma Kanunu'nun hükümleri dairesinde Fiyat Murakabesinin teşkilatlandırılması hakkında hazırlanan ve Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 27.05.1940 tarih ve 1/97 numaralı tezkeresi ile teklif edilen ilişik 29 numaralı kararın yürürlüğe konulması İcra Vekilleri Heyetince 31.05.1940 tarihinde kabul olunmuştur.¹³⁹

b) Komisyonların Görev ve Yetkileri

Ticaret Vekâleti, Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesinin 1. fıkrası hükümlerine dayanarak, gerekli gördüğü eşya ve maddelerin azami satış fiyatlarını tespit etmeye yetkili kılınmıştır (md. 1).

Bütün vilayet merkezlerinde birer Fiyat Murakabe Komisyonu kurulmuştur. Ankara, İstanbul ve İzmir Fiyat Murakabe Komisyonları, valinin veya kendisine vekâlet edecek kişinin başkanlığında olmak üzere Mıntika Ticaret Müdürü (Ankara'da Ticaret Vekâletince görevlendirilecek bir memur), Mıntika İktisat Müdürü, Belediye İktisat Müdürü (İzmir'de belediyece görevlendirilecek bir memur), Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Kâtibi ile biri sanayi erbabından olmak üzere tüccar sıfatına haiz şahıslar arasından seçilecek iki üyeden oluşacaktır. Bu iki üye, bir asıl bir yedek olmak üzere ve altı ay müddetle Fiyat Murakabe Komisyonunun diğer üyeleri tarafından seçilir. Diğer vilayetlerdeki komisyonlar, bizzat valinin başkanlığında; Mıntika Ticaret Müdürleri, Mıntika İktisat Müdür ve Amirleri, Vilayet Şube Amirleri, Ticaret ve İktisat Vekâletinin diğer memurları, Belediye Başkanları, Ticaret Odası Başkâtipleri, Ticaret ve Zahire Borsası Komiser ve Umumi Kâtipleri ve yalnız bir üyesi de tüccarlar arasından seçilmek üzere asgari üç, azami yedi üyeden oluşmak üzere Ticaret Vekâleti tarafından kurulur.

Gerektiğinde kaza merkezlerinde de Kaymakamın başkanlığı altında Ticaret Vekâletince birer Fiyat Murakabe Komisyonu kurulabilecekti (md. 2).

¹³⁸ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II*, s. 390.

¹³⁹ *Resmî Gazete*, 08.06.1940, Sayı: 4530.

Fiyat Murakabe Komisyonlarının görevleri arasında; Ticaret Vekâletince saptanan eşya ve malların mahalli toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek, genel olarak mahalli fiyatları gözetim ve denetim altında tutmak, fiyatları yükseltenler hakkında fiyatlara uyulmadığı hallerde, adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda bilirkişi sıfatı ile mütalaa beyan etmek (md. 3).

Üçüncü maddede yazılı vazife ve yetkiler Fiyat Murakabe Komisyonlarının buldukları vilayet veya kaza merkezleri ile sınırlıdır.

Vilayet merkezlerindeki Fiyat Murakabe Komisyonları, vilayetleri dâhilinde bulunan diğer şehir ve kasabalar için de toptan ve perakende fiyat tespitine ve genel fiyatları gözetim altında bulundurmaya Ticaret Vekâletince yetkili kılınabilir (md. 4).

Fiyat Murakabe Komisyonları tarafından tespit edilen fiyatlar bu kararname ile hükümetçe verilen yetkiye binaen, Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesinin 1. fıkrası gereğince tespit edilmiş fiyat hükmündedir (md. 5).

Ticaret Vekâleti genel mahiyette olmamak üzere Milli Korunma Kanunu'nun 31. maddesinin 1. fıkrası gereğince her türlü eşya ve maddeler mevcutlarının bildirilmesini, gerekli göreceği her türlü bilginin verilmesini ve belgelerinin ibrazını alakadarlardan isteyebilir. Fiyat Murakabe Komisyonları da bu kanuni hükümlere dayanarak buldukları vilayet ve kaza sınırları dâhilinde vazifelerinin ifasında gerekli gördükleri bütün bilgilerin verilmesini ve vesikalarının ibrazını ve türlü eşya ve malların stoklarının beyan edilmesini alakadarlardan talep edebilirler (md. 6).

Fiyat Murakabe Komisyonları Ticaret Vekâletine bağlı olup vekâlet, bu komisyonlar üzerinde teftiş ve denetim hakkına sahiptir. Komisyon, görevlerini yerine getirirken, Ticaret Vekâletinin tespit edeceği esaslara riayet etmekle mükelleftirler.

Ayrıca, Ticaret Vekâleti, illerde Fiyat Murakabe Komisyonlarına verdiği yetki ve görevleri, diğer kent ve kasabalarda kurulan Fiyat Murakabe Komisyonlarına da verebilecekti. Daha sonra Fiyat Murakabe Komisyonlarına Milli Banka Müdürlerinin de seçilebileceği hükmü eklenecektir (md. 7).¹⁴⁰

c) Komisyonlarda Görülen İşler

Komisyon ve büroların vazifesi kendiliğinden veya ihbar üzerine haksız fiyat yükseltmelerini inceleme ve soruşturma ile ihtikârla mücadele olarak belirlenmişti.

---

¹⁴⁰ Resmî Gazete, 08.06.1940, Sayı: 4530; Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3; C. Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II, s. 391.

Ayrıca yüksek fiyatla mal satılması, az bulunan malların saklanması, fatura vermemek gibi suçlar da komisyonun görev alanına giriyordu.

Gerek mevkiinin ehemmiyeti ve gerekse memur kadrosunun müsaadesi dolayısıyla ayrı bir vaziyette bulunan İstanbul'da Fiyat Murakabe Komisyonu halkın başlıca ihtiyaç maddelerinin azami fiyatlarını birkaç ticaret şubesinin de toptancı, perakendeci kar oranlarını tespit etmiştir. Keza bu komisyon bir kısım ithalat mallarının dağıtımını ile görevlendirilmiş olduğu gibi büyük bir ticaret ve dağıtım merkezinde bulunmak dolayısıyla ile bazı ticaret şubelerinin yapısı hakkında incelemelerle de meşgul olmuştur.

Komisyon özellikle maliyeti çok değişen veya çok çeşitli olan maddelerin azami satış fiyatlarını tespit etmekle meşgul olmuştur. İthal edilen eşyaların hangi ülkeden hangi yolla geleceği, hangi fiyatla alınabileceği, sigorta, nakil masraflarının ne kadar tutacağı da komisyonun görevleri arasında idi. Ancak harp vaziyeti nedeniyle komisyonun bu görevlerinde aksamalar yaşanmıştır.¹⁴¹

d) Komisyonların Uygulamalarından Çıkarılan Dersler

Fiyat Murakabe Komisyonlarının çalışmalarından alınan dersler dönemin iâşe konusundaki en yetkili isimlerinden birisi olan Şükrü Sökmensüer'in TTK Arşivinde bulunan koleksiyonundaki açıklamalardan şu şekilde özetlenebilir:

Mal azalınca yalnız fiyat kontrolü ile fiyatların tutulması mümkün olmamaktadır. Hatta mal yokken fiyat belirlemeyi sürdürmekte ısrar etmek bazen hükümetin otoritesini ihlal eden sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Fiyat murakabesi ancak azami fiyatları tespit edilmiş veya kar yüzdeleri belirli olan eşyalarda verimli olmaktadır. Gerek üretim maliyeti ve gerekse dağıtım esnasında fiyat oluşturma aşamasında etkili sebepler belli olmadan maddelerde bu kontrol zor ve bu itibarla verimsizdir.

Birinci ellerde sıkı bir denetim, ancak müteakip ellerde de aynı denetimin mevcudiyeti takdirinde etkilidir. Mesela ikinci ellerin kontrolü iyi yapılmadığından bazen ithalatçı birlikleri üyelerinin perakendeciliğe kadar uzanarak bu aşamaların meşru ve gayrimeşru karlarından da faydalandıkları görülmektedir. İkinci ve üçüncü ellerde kontrolün etkili olması ilk eldeki kontrolün derecesine bağlıdır.

---

¹⁴¹ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3.

Fiyat kontrolüne memur teşkilatın nicelik ve nitelik bakımından zayıf olması, denetimin etkisiz olmasına sebep olmaktadır.

İhtikârla mücadelede denetleme ve kontrol teşkilatının birinci müttefiki halktır. Halkın bu mücadeleye destek olması milli bir görev olduğu kadar bir de bu yardımın halkı pişman ettirecek derecede eziyetli muamelelere tabi tutulmamasına ve kötü sonuçlu olmamasına da bağlıdır. Örneğin; muhbir ve şahitlik yapan vatandaşı adli soruşturma safhalarında birçok defa çağırmak ve bekletmek. Tüccar ise karşı tarafın boykotuna maruz kalması bir daha alacak mal bulamaması gibi.

İhtikâr suçlarına bakan mahkemelerin bu işlerde anlayışlı ve ihtisas sahibi olup olmaması genel sonuçlar üzerinde etkili olmaktadır. Hatta mahkûmiyet kararlarının temyizde uzun süre kalması, kamuoyu üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır.

Fiyat murakabesi neticede bir zabıta işidir. Fakat fiyat belirleme meselesi gibi cemiyet iktisadının anlaşılması zor hadisesini yalnız zabıta kuvveti ile idare etmek olsa olsa pek kısmi bir başarıyı vaat eder. Bu politikanın esasları ne kadar belli olursa uygulama da o kadar verimli olur. Fiyat Murakabesi ancak bir safhasını oluşturur.

Fiyat Murakabe Komisyonlarının uygulamalarından ortaya çıkan sıkıntılar, sadece fiyat denetimi sağlamakla bu işin olmayacağını başka önlemlerin de alınması gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁴²

e) Komisyonların Kaldırılması

2/13628, 2/16937 ve 2/17675 numaralı kararnamelerle yürürlüğe konulan 29, 228 ve 307 sayılı kararlarla Fiyat Murakabe Komisyonlarına ve Fiyat Murakabe Heyetlerine verilmiş olan görev ve sorumluluklar Belediye Daimî Encümenlerine devredilmiştir. 23 Temmuz 1942'de Fiyat Murakabe Komisyonları ile Fiyat Murakabe Heyetleri böylece lağvedilmiştir.

Bu kararlar Belediye Encümenlerine verilen görevlerin yerine getirilmesi için nüfusu 50.000'den yukarı olan belediyelerce istihdam edilecek memurların ücretlerini ve yapılacak genel masrafları karşılamak ve Ticaret Vekâletinin uygun bulacağı miktarda dağıtılmak üzere vekâlet emrine 400.000 lira tahsis olunmuştur.¹⁴³

¹⁴² TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3.

¹⁴³ BCA, 030. 18. 01. 02/ 99. 64. 17.

II. BÖLÜM

İAŞE MÜSTEŞARLIĞI

A- İAŞE MÜSTEŞARLIĞI'NIN KURULMASI

I- Hazırlık Dönemi

Saydam hükümeti gün geçtikçe savaşın etkisini derinden hissetmiştir. Her geçen gün yeni bir kuruluş veya yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Ancak hiçbir kurum kuruluş ülkenin iaşe meselesine çözüm üretememiştir. Bunun üzerine Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen Başvekil Refik Saydam'a yeni bir teşkilat önerisinde bulunarak teşkilatın gerekçelerini de belirtmiştir. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'in gerekçesi şöyledi:

“Halk ve Milli Müdafaanın muhtaç olduğu maddelerin Hükümet eli ile temin ve dağıtma zarureti gün geçtikçe şiddetini arttırmaktadır. Bu ihtiyaca cevap vermek maksadı ile düzeltilmeye gidilen Milli Korunma Kanunu tadilatı yürürlüğe girmiş olduğundan iaşe programının tespiti ve bu programın gerçekleşmesi için gerekli teşkilatın vücuda getirilmesi gerekmektedir.

İaşe, teşkilat ve vazifeleri bakımından yapılacak işler hakkında aşağıdaki maruzata müsaade buyurmalarını rica eylerim.

Birçok insan kuvvetlerinin, üretim sahasından çekilip tüketici konuma gelmesi, dünya piyasasının ve ulaşım yollarının yarı yarıya kapalı bulunması, serbest mübadelenin ihtiyaç maddeleri üzerinde oynadığı olumsuz rol ve bu şartların daha çok ağırlaşması ihtimali, hükümetin umumi iaşe mevzuuna esaslı surette müdahalesini amir olmakla beraber Ticaret Vekâleti bu mevzuda şimdilik çok geniş ve kapsamlı bir sahaya girmek tasavvurunda değildir. İnsan ihtiyaçlarının binlerce çeşitlilik arz ettiği bir dönemde bizim bütün bu ihtiyaçlara cevap vermeye kalkmamız hem zor hem de başarıya giden bir yol değildir. Bu sebeple Vekâletimiz, iaşe mevzusunda halkın ve Milli Müdafaanın yiyeceği, giyeceği, kullanacağı ve ısınacağı maddelerin ancak zaruri olanlarını ele almaya ve bunları hariçten ithal dâhilden tedarik ve memlekette ihtiyaca göre dağıtmayı düşünmektedir.

Bu mevzuda kurulması öngörülen teşkilat başlıca iki gruptan oluşturulması düşünülmektedir.

a- Fiyat Murakabesi

b- Stok ve Dağıtım İşleri

Fiyat Murakabesi, İç Ticaret Umum Müdürlüğünden ek bir iş olmaktan çıkarılarak, Vekâletin işe kısmına dâhil bir müdürlük halinde idare edilebilecek ehemmiyet ve kesafet arz etmektedir. Bu hususta, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak, merkezde yalnız bu işle meşgul olacak bir müdürlük kurulması ve taşrada mevcut murakabe bürolarının mümkün olduğu kadar yeni elemanlarla takviyesi cihetine gidilecektir.

Vekâletin işe kısmında ikinci müdürlüğünü de stok ve dağıtma işleri ile meşgul olacak daire teşkil edecektir.

Bu dairenin başlıca rolü, tespit edilecek maddeler için bizzat Hükümetin emrinde ihtiyat stok vücuda getirmek ve ihtiyacı olanlara dağıtmak ve diğer taraftan, ileriki zamanlarda gerektiğinde tüketimi sınırlandırma işlerine bakmak suretinde düşünülmektedir. Keza, el koyma işleri, tüccarlar tarafından ithal edilen malların ihtiyaçlara göre dağıtılması ve satışını yapmak gibi işler de bu dairede toplanacaktır.

Bu vazifelerin yerine getirilmesi için ticari mahiyette birtakım devlet müesseselerine de ihtiyaç hissettirecektir ki mevcutlardan da istifade sureti ile şimdiden öngörülenler şunlardır.

1- Toprak Mahsulleri Ofisi: Bu müesseseyi, Milli Korunma Kanunu'nun icap ettirmiş olan olağanüstü halin devamınca, bir kısım işe fonksiyonlarını üstlenecek bir müessese haline getirmek, yeni bir müessese kurmak tecrübesine müreccah görünmektedir. Ofise hububattan başka, bakliyat ve bugün kısmen Ziraat Bankasınca yapılan pamuk, yapağı, tiftik satın almaları, stok işleri faydalı surette yapabilir. Teşkilatının bu vazifelere intibak ettirilmesi tabiidir.

2- Türkiye Petrol Ofisi: Petrol Limited Şirketinin istihale ettirilmesi sureti ile kurulması düşünülen bu ofis bugün olduğu kadar yarın da gerekli bir müessese olacaktır. Ofis, bilhassa ithal ve dağıtım işlerinde faydalı olacaktır. Bugün şu veya bu mahalle petrol sevk ettirmek gibi her gün Vekâleti meşgul eden dağıtım işlerini bir devlet müessesesi olarak faydalı surette ofis ifa edebilir.

3- İthalat, ihracat ve dâhili ticaret işleri ile uğraşacak bir devlet müessesesi de bu cihazı tamamlamak için gerekli görülen bir müessesedir.

Toprak Mahsulleri Ofisi, toprak ve hayvan mahsulleri stoklarının yapılması, bunların satın alınması ve icabında ihracı işleri ile meşgul olacağına göre, buna paralel olarak, ithalat maddelerinden stoklar vücuda getirmek için de bu maksatla kurulacak bir müesseseye ihtiyaç duyulmaktadır. Keza, Toprak Mahsulleri Ofisinin

mevzuu haricinde kalan ihraç ve ithal edilecek maddelerin lüzumunda tüketicie en az zam ile intikal edecek surette dağıtma işleri de bu müessesede toplanacaktır.

Bu müessese, tüccarı bertaraf etmeden, onların da kendi sahalarında çalışmalarına müsaade edilerek, faaliyette bulunacaktır. Kati lüzum hâsıl olmadıkça hiçbir madde ithal veya ihracının yalnız bu müessese elinde toplanması yoluna gitmemek, hem ticaret hayatımızın çok fazla zor durumda kalmaması hem de kurulmuş olan bu cihazdan da istifade etmekteki fayda bakımından, isabetli bir hareket hattı olarak düşünülmekte ve böylece keyfiyetin tasvip buyuracağı ümit ve temenni olunmaktadır.”¹⁴⁴

Ticaret Vekili B. Mümtaz Ökmen’in Başvekil Refik Saydam’a yazdığı bu yazı halkın ve ordunun iaşe sıkıntısını gidermek için yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi ve bu teşkilatlanmaya hâlihazırda bulunan müesseselerin de yardımında bulunması gerektiğini dile getirmektedir. Mevcut teşkilatlanmanın yetersiz olduğu gün geçtikçe sıkıntıların katlandığı, önerilen teklifin işi kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Mümtaz Ökmen’in teklifi hükümet tarafından onay görmüş olmalı ki basında Ticaret Vekâletine bağlı olarak İaşe Müsteşarlığı kurulacağına dair basına haberler yansımaya başlamıştır. Örneğin konuyla ilgili 17 Ocak 1941 tarihli Akşam gazetesinde şu haber göze çarpmaktadır: “İaşe Müsteşarlığı teşkili etrafındaki hazırlıklara devam edilmektedir. Müsteşarlığın kadro ve statüleri hazırlanmaktadır. Bunlar İcra Vekilleri Heyetince kabul ve yüksek tasdike iktiran etmedikçe kati bir şey söylenemeyeceği bildirilmektedir.

Başvekil Refik Saydam bugün Ticaret Vekâletine giderek İaşe Teşkilatı programı üzerinde tetkiklerde bulunmuştur. İaşe Teşkilatı önümüzdeki şubatta bütün memlekete şamil olmak üzere faaliyete geçecektir.”¹⁴⁵

Verilen haberlere göre bu vekâlette ikinci müsteşarlık ihdasından vazgeçilmiş yalnız iki Umum Müdürlük kurulması tercih edilmiştir. Ancak iaşe işlerinin tanziminde iş birliğini temin etmek amacıyla ilgili vekâletlerin temsilcilerinden oluşan bir istişare heyeti kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ BCA, 030. 10/ 184. 272. 2.

¹⁴⁵ Akşam gazetesi, 17 Kânun-ı Sâni 1941, Sene: 23, No: 7988.

¹⁴⁶ Tan Gazetesi, 14 Son Kânun 1941.

II- İaşe Müsteşarlığı'nın Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı ve Maddeleri

25 Aralık 1940'ta Milli Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair bir kanun kabul edilmiştir. Kanunun değiştirilen 6. Maddesi'nin 2. Fıkrası şöyleydi: *"Bu kanunla Hükümete verilen hizmetlerden bir veya bir kaç ile meşgul olmak ve bu kanundaki salahiyetlerle teçhiz edilmek üzere lüzum görülen Devlet teşkilatında yeni memuriyetler ihdasına Hükümet salahiyetlidir"*.¹⁴⁷ Yukarıda ifade edildiği üzere altı vekilin katılımıyla kurulmuş olan Koordinasyon Heyeti, kanunun bu maddesine dayanarak memleketin iaşe işlerinin düzen, idare ve denetlenmesiyle yükümlü olmak üzere¹⁴⁸ 8 Şubat 1941'de Ticaret Vekâletine bağlı bir iaşe teşkilatı kurulmasını öngören tezkere hazırladı. Heyet'in hazırladığı tezkere hiç zaman kaybedilmeden İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşüldü ve 14 Şubat 1941'de İaşe Müsteşarlığı'nın kurulmasına dair 102 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararı kabul edildi.¹⁴⁹

102 numaralı kararın maddeleri şöyledir:

Madde 1- Memleketin iaşe işlerinin düzen, idare ve dağıtımından sorumlu olmak üzere kurulan Ticaret Vekâleti İaşe Teşkilatı, Ticaret Vekilinin emri altında bir Müsteşar ve bir Müsteşar Yardımcısından ve aşağıda yazılı heyet ile merkez ve vilayetler teşkilatından oluşmaktadır;

a- İaşe İşbirliği Heyeti

b- İaşe Umum Müdürlüğü

c- Fiyat Murakabe Müdürlüğü

d- Basın, Muhasebe, Özlük İşleri, Araç- Gereç, Evrak ve Dosya ve Şifre Servisleri

e- Vilayetler Teşkilatı.

Madde 2- Ticaret Vekâletine bağlı Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi ile ileride aynı amaçla kurulacak teşkilatların vekâlettteki işlerinin İaşe Müsteşarlığında görülmesine karar verilmiştir.

Madde 3- İaşe Müsteşarı, vekilin emrinde ve onun yardımcısı olarak görev yapacaktır. Vekilin vereceği talimatlar çerçevesinde müsteşarlık işlerini vekil adına idare edecektir.

¹⁴⁷ **Düster**, III/22, s.122.

¹⁴⁸ **BCA**, 030. 18. 01. 02/ 94. 10. 3.

¹⁴⁹ **Düster**, III/22, s. 267.

Madde 4- İaşe İş birliği Heyeti, Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ulaştırma ve Ziraat Vekâletleri temsilcileri ile Ticaret Vekilinin uygun bulacağı Daire Amirlerinden oluşmaktadır. Bu heyet iaşe işlerinin yürütülmesinde ilgili vekâletlerle irtibat, tatbikatta sürat ve elbirliği temini ile görevlidir. İaşe Müsteşarı, heyetin reisi ve İaşe Teşkilatı amirleri tabii azasıdır.

Madde 5- İaşe Müsteşar Muavinliği, bir Müsteşar Muavininin idaresindeki basın, muhasebe, özlük işleri, araç-gereç, evrak dosya ve şifre servislerini kapsar. Muavin, Müsteşarın kendisine vereceği işleri yönetme ve İaşe Teşkilatına dâhil teşekkül ve müesseseler arasında uyumla çalışmayı ve irtibatı temin eder.

Madde 6- İaşe Umum Müdürlüğü, memleketin iaşe ihtiyaçlarının gerektiği şekilde ithal, ihraç, stok ve dağıtım işleri ile tüketimini, düzenini ve yönetimini sağlar. Umum Müdürlük, ihtiyaçlar, ofisler ve nakliyat şubelerinden sorumludur.

Madde 7- Fiyat Murakabe Müdürlüğü, iaşe maddeleriyle ilgili fiyatların ve icabında muhtelif ticaret ve sanayi zümrelerinin en yüksek kar sınırının tespit esaslarını hazırlar ve denetler. Hayat pahalılığı seyrini inceler, takip eder.

Madde 8- İaşe Teşkilatının vilayetlerdeki işleri, vekâletin vilayetler teşkilatı ve bu husus için kurulmuş ve kurulacak olan diğer teşkilatlar tarafından görülür.

Madde 9- İaşe Teşkilatının merkez kadrosuna bağlı 1 numaralı cetvelde, bu teşkilat dolayısıyla Ticaret Vekâleti Teftiş Heyeti Reisliği ve Hukuk Müşavirliği kadrolarına yapılan ilaveler 2 numaralı cetvelde gösterilmiştir.

Geçici madde- Bağlı kadrolar gereğince maaş, ücretlerle tazminat ve harcırahlarla ve bu teşkilatın çalışması için gereken bina kirası, mefruşat, demirbaş, kırtasiye, aydınlatma, ısınma, giyinme gibi masrafların, 1 Şubat ile 31 Mayıs 1941 tarihli dört aylık devreye münhasır karşılığı olmak üzere, Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. maddesi 3. Fıkrası¹⁵⁰ ile 43. maddesi¹⁵¹ gereğince Ticaret Vekâletinin emrine 160.000 lira verilmiştir.

17 Ağustos 1940 tarih ve 2/14203 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanan 48 sayılı Koordinasyon Heyeti kararına uygun olarak kabul edilmiş bulunan Fiyat

---

¹⁵⁰ 6. Maddenin 3. Fıkrası şöyledir: “Vekâletlerin merkez teşkilatında ihdas olunacak kadrolar tatbik ve derhal Türkiye Büyük Millet Meclisinin tetkik ve tasdikine arz olunur. Bu kadroların maaş ve ücretleri 44'ncü maddedeki bir milyon lira haricinde olmak üzere 43'ncü maddedeki sermayeden sarf olunur”. (Düster, III/22, s. 122).

¹⁵¹ Kanunun 43. Maddesi şöyledir: “Bu kanunun derpiş ettiği işlerin icap ettireceği tediyeler için Hükümet emrine Hazinece elli milyon liraya kadar bir sermaye temin olunur. Mütedavil sermaye ile sabit sermaye ve teşkilat masrafı karşılıkları İcra Vekilleri Heyeti kararıyla bu sermayeden tefrik edilir”. (Düster, III/22, s. 127).

Murakabe Teşkilatı kadrosu ve ödeneği yukarıdaki 8. madde gereğince aynen bu teşkilata ilave olunmuştur.¹⁵²

B- MÜŞTEŞARLIĞIN TEŞKİLATLANMASI

I- Merkez Kadrosu

Adet	Derece	Memuriyet Unvanı	Ücreti (lira)	Aylık Baliği	4 aylık
1	1	İaşe Müsteşarı	600	600	2400
1	2	İaşe Müsteşarı Muavini	500	500	2000
1	2	İaşe Umum Müdürü	500	500	2000
1	3	Fiyat Murakabe Müdürü	400	400	1600
2	3	Ofis Komiserleri	400	800	3200
3	4	Şube Müdürü	300	900	3600
1	4	İaşe İş birliği Heyeti Reisi	300	300	1200
2	4	Matbuat ve Hayat Pahalılığı Ş	300	600	2400
12	5	Servis Şefleri	260	3120	12.480
12	6	Büro Şefleri	210	2520	10.080
10	7	Memur	170	1700	6800
15	8	Memur	140	2100	8400
7	9	Memur	120	840	3360
3		Daktilo	120	360	1440
6		Daktilo	100	600	2400
3		Daktilo	85	255	1020
1		Baş Odacı	50	50	200
5		Odacı	35	175	700
5		Odacı	30	150	600
2		Evrak ve Tevzi Memuru	60	120	480
1		Motosiklet Şoförü	70	70	280
			Toplam:	16.660	66.640

İaşe Teşkilatı'nın merkez kadrosuna bağlı 1 numaralı cetveldir.¹⁵³

¹⁵² BCA, 030. 18. 01. 02/ 94. 10. 3; Resmî Gazete, 18 Şubat 1941, Sayı: 4737; Düstur, III/22, s. 268.

¹⁵³ BCA, 030. 18. 01. 02/ 94. 10. 3.

Ticaret Vekâleti Teftiş Heyeti Reisliği ve Hukuk Müşavirliği
Kadrolarına Yapılan İlaveler

Adet	Derece	Memuriyet Unvanı	Ücret (lira)	Aylık Baliği	4 Aylık Baliği
3	4	Müfettiş	300	900	3600
4	5	Müfettiş	260	1040	4160
4	6	Müfettiş	210	840	3360
3	7	Müfettiş	170	510	2040
1	8	Müfettiş	140	140	560
1	7	Büro Şefi	170	170	680
1	8	Mümeyyiz	140	140	560
1	9	Memur	120	120	480
1	10	Memur	100	100	400
1		Daktilo	120	120	480
1		Daktilo	100	100	400
1		Daktilo	85	85	340
2		Odacı	40	80	320
1	4	Hukuk Müşaviri Birinci Yardımcısı	300	300	1200
1	5	Hukuk Müşaviri İkinci Yardımcısı	260	260	1040
2	10	Memur	100	200	800
2		Daktilo	100	200	800
			Toplam:	5705	22.820

2 numaralı cetveldir.¹⁵⁴

İaşe Müsteşarlığının kurulmasına dair kararın maddelerinden de anlaşılacağı gibi devlet, iaşe sorunlarının çözümü için önlemler almıştır. Devlet müdahaleleri ve düzenlemeleri en çok iaşe alanında kendini gösterecektir. Ordunun ve halkın yaşadığı en temel sorun iaşe sorunuydu. Bu nedenle devlet, yeni bir teşkilatlanma ihtiyacı hissetmiştir.

¹⁵⁴ **Düster**, III/22, s. 270.

Başta İaşe Müsteşarlığına Kayseri Valisi Şefik Soyer,¹⁵⁵ Müsteşar Muavinliğine de Gümüşhane Valisi Edip Kutay atandı.¹⁵⁶ Ancak daha sonra 31 Ocak 1942 tarihinde Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığına Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer'in 600 lira ücretle tayini uygun bulundu.¹⁵⁷ 500 Lira ücretli İaşe Müsteşar Muavinliğine ise İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Şevket Süreyya Aydemir'in, Milli Korunma Kanununun 6. maddesi hükümleri dairesinde kazanılmış hak ile 28 Şubat 1942 tarihinde tayini uygun bulundu.¹⁵⁸

Müsteşarlığa üç ofis bağlanmıştır. Biri Petrol Ofisidir. Petrol Limited Şirketi tasfiye edilerek petrol ithal ve tevzi işi doğrudan doğruya bu ofise verilmiştir. Ayrıca bir Ticaret Ofisi de kurulmuştur. Diğer taraftan Toprak Mahsulleri Ofisi de İaşe Müsteşarlığına bağlanmıştır. Fiyat Murakabe Teşkilatının da bu müsteşarlığa bağlı olarak çalışması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹

II- Vilayet Teşkilatı

2/15894 sayılı kararnameye bağlı 156 sayılı karar hükümleri dairesinde lüzum gördüğü yerlerde “*Vilayet İaşe Müdürlükleri*” veya “*Vilayet İaşe Amirlikleri*” kurması için Ticaret Vekâletine salâhiyet verildiğine mütedair olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 27 Aralık 1941 tarih ve 1/15 sayılı tezkeresi ile teklif edilen ilişik 252 sayılı kararın yürürlüğe konulması; İcra Vekilleri Heyetince 13 Ocak 1942 tarihinde kabul edilmiştir.

252 sayılı kararnameye göre Ticaret Vekâletine, Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. Maddesine¹⁶⁰ müsteniden 31 Mayıs 1941 tarih ve 2/15894 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan 156 sayılı karar hükümleri dairesinde, lüzum gördüğü yerlerde “*Vilayet İaşe Müdürlükleri*” veya “*Vilayet İaşe Amirlikleri*” kurma yetkisi verilmiş ve bu yetkinin kullanılması için ilişik ek kadro kabul edilmiştir.

¹⁵⁵ **Cumhuriyet gazetesi**, 22 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5940.

¹⁵⁶ **TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu**, Klasör No: 3/48-B, Dosya No: 2.

¹⁵⁷ **BCA**, 030. 11. 01/ 151. 4. 6.

¹⁵⁸ **BCA**, 030. 11. 01/ 152. 6. 10.

¹⁵⁹ **Cumhuriyet gazetesi**, 17 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5935.

¹⁶⁰ Kanunun 6. maddesi şöyledir: “İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilen kararlar, alakalı vekâletler tarafından kendi teşkilatı ve bu kanuna müsteniden kurulan veya tavsif edilen teşkilat ve müesseseler vasıtası ile infaz ve tatbik olunur.” (**Düster**, III/23, s. 233).

Vilayet İaşe Müdürlükleri veya Amirliklerinin kurulduğu yerlerde, “*Vilayet İaşe Heyetleri*” lağvedilerek işleri İaşe Müdürlük veya Amirliklerine devredilerek ve mevcut İaşe Teşkilatı bu makamlara bağlanmıştır.¹⁶¹

1- Vilayet Kadrosu

	Adet	Derece	Maaş
Müdür	4	5	260
Müdür	8	6	210
Amir	39	7	170
Daktilo	4	7	50
Daktilo	8	7	40
Odacı	12	7	30
Odacı	39	7	25

İaşe Müsteşarlığının Vilayet Teşkilatı kadrosudur.¹⁶²

III- İaşe Müsteşarlığı'nın Merkez ve Vilayet Teşkilatında Yapılan Değişiklikler

İaşe Müsteşarlığı'nın merkez ve vilayet teşkilatı, uygulamalarla ortaya çıkan açıklıkları gidermek için değişikliğe gidilerek teşkilatın kadrosunda ve yetkilerinde genişlemeye gidilmiştir. Bunun üzerine; Ticaret Vekâletine bağlı İaşe Müsteşarlığı merkez ve vilayet teşkilatı kadrosunun tadiline, Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 28 Mart 1942 tarihli ve 1/464 sayılı tezkeresi ile teklif edilen ilişik K /307sayılı kararın yürürlüğe konulması İcra Vekilleri Heyetince 13 Nisan 1942 tarihinde kabul olunmuştur.¹⁶³

Müsteşarlığın merkez ve vilayet teşkilatına; Daimî Danışma Heyeti, İaşe Teftiş ve Murakabe Heyeti, Tespit ve İhtiyaçlar, Tedarik ve Dağıtma, Fiyat ve Mücadele İşleri, İstihsal ve Dağıtım Teşkilatlandırma Umum Müdürlükleri ve Kararlar Müdürlüğü, Önemli İşler, Levazım ve Muhasebe, Zat İşleri, Arşiv Müdürlükleri ve

¹⁶¹ BCA, 030. 18. 01. 02/ 97. 108. 13.

¹⁶² BCA, 030. 18. 01. 02/ 97. 108. 13.

¹⁶³ BCA, 030. 18. 01. 02/ 98. 29. 2.

Basın ve Servisi Şefliği ve Ofis Murakıpları heyetleri eklenerek teşkilatın kadrosu genişletilmiştir.

İaşe Müsteşarlığı'na atanan memur ve hizmetliler, Ticaret Vekili tarafından atanırken değişiklikten sonra Ticaret Vekilinin önerisi İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile belirlenen memur ve hizmetliler, Ticaret Vekâleti tarafından tayin edilmesine karar verilmiştir.

İaşe müsteşarı, öncesinde Ticaret Vekilinin emrinde müsteşarlık işlerini yapıyorken değişiklikten sonra sadece iaşe işlerinde yardımcısı olarak kabul edilmiştir.

İaşe İş Birliği Heyetinden Ulaştırma ve Ziraat Vekâleti çıkartılarak bunun yerine Sıhhat ve Toplumsal Yardım, Nakil, Gümrük, Tekel ve Ziraat Vekâletlerinin temsilcileri heyete eklenmiştir. Ayrıca oluşturulan heyetle birlikte, Ticaret Vekilinin uygun bulunduğu Daire Amirleri, iaşe işlerinin yürütülmesinde alakalı vekâletlerle irtibat ve iş birliği temininden sorumlu tutulmuştur. İaşe Müsteşarı, Heyetin Reisi ve İaşe Teşkilatı Amirleri, heyetin tabii azası iken azalıktan İaşe Teşkilatı Amirleri çıkarılarak bunun yerine Müsteşar Muavini ile Umum Müdürler, Kararlar Müdürü ve Hukuk Müşaviri tabii aza olarak eklenmiştir.

İaşe Teftiş Heyeti kurularak yargısal yetkiler verilmiştir. İaşe Müsteşarlığına bağlı denetim veya bu Müsteşarlığa ait daire, tesis ve teşkilleri Ticaret Vekili adına teftiş denetim ve suçlular hakkında soruşturma yapmak ve piyasayı daimî bir nezaret altında bulundurarak gerekli gördüğü durumda kanuni hükümlere başvurma yetkisi verilmiştir. Bu heyet, bir Teftiş Heyeti, Reisi, 3 Başmüfettiş, 3 Baş denetçi ve kadrosunda adet ve dereceleri yazılı Müfettişler ile Denetim Komiserlerinden oluşur.

Tespit ve İhtiyaçlar Umum Müdürlüğü kurularak iaşe mevzuları arasında alınmasına karar verilen maddelerin miktar, nevi ve cinslerini ve nerelerde bulduklarını tespit etmek, bunların miktarlarındaki değişiklikleri takip ve bu maddelerin ortaya çıkarılması hususunda gerekli arama ve tarama tedbirlerini almak ve aynı zamanda memleket dâhilinde iaşe bakımından halk, Milli Müdafaa, resmi ve hususi müesseseler ihtiyaçlarını ve iaşe mevzuları içinde ithali gereken ihtiyaç maddelerini tetkik ve tespit etmekle görevlendirilmiştir. Bu Umum Müdürlük, bir muavin ile ordu, halk ve müesseseler üretim, imal ve ithal şube müdürlüklerinden oluşturulmuştur.

Kadroya yeni eklenen bir diğer kurum Tedarik ve Dağıtma Müdürlüğüdür. Bu müdürlük halk, Milli Müdafaa ve müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması için ihtiyaç görülen maddeleri tedarik etmek ve bunların ihtiyaç mahallerine terkip ve nakledilmesi

işlerini tanzim ve denetimini sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu Umum Müdürlük, bir muavin ile Tedarik, Dağıtma ve Nakliyat Şube Müdürlüklerinden oluşturulmuştur.

Fiyat ve Mücadele İşleri Umum Müdürlüğü de yeni eklenen kadrolardandır. Bu müdürlük gerek memleket dâhilinde üretilen ve gerek ithal edilen iâşe maddelerinden, yüksek fiyatların tespiti icap edenleri tayin ve bunlara ilişkin azami fiyat ve azami kar esaslarını hazırlar ve memlekette fiyatlar arasında en makul dengeyi temin etmeye çalışarak fiyat politikasının dengeli bir şekilde işlemesi imkânlarını araştırır ve bunun tatbikatını denetim altında bulundurur. Hayat pahalılığı seyrini tetkik eder. Hangi maddeler ve hangi mevzular üzerinde ihtikârla mücadele edilmesi gerektiğini tetkik, tespit ve ihtikârla mücadele tedbirlerini alır. Bu Umum Müdürlük, Fiyatları Tespit, Fiyat Derleme ve Murakabe ve İhtikârla Mücadele Şube Müdürlüklerinden oluşmaktadır.

Tüketim ve Dağıtım Teşkilatlandırma Umum Müdürlüğü ise Köy Birlikleri ve kasabalarda sokak ve mahalle birlikleri, Tüccar ve Perakendeci Birlikleri, Daire ve Müessese Birlikleri ve diğer Tüketim Birlikleri ile dağıtma işlerini düzenleyecek ve kolaylaştıracak diğer teşkilleri kurmak ve bu esaslar dâhilinde kurulmuş mevcutlardan da istifade etmek suretiyle tüketim ve dağıtım teşkilatlandırmak ve tanzim etmek vazifelerini yerine getirir. Bu Umum Müdürlük, Tüketim Birlikleri, Halk ve Tüccar ve Perakendeci Esnafı Birlikleri ve Müesseseler Birliği Şube Müdürlüklerinden oluşmaktadır.

Yeni kurulan bir diğer müdürlük ise Kararlar Müdürlüğü'dür. Bu müdürlük, iâşe işlerinin yürütülmesi için alınan kararların projelerini hazırlamak, kabul olunan kararların tatbikatına ilişkin talimatnameleri yapmak ve bu kararların tatbikatından elde edilecek neticelere göre bunların tadili veya kaldırılması veyahut yeni kararlar alınması hususunda tekliflerde bulunmak; yabancı memleketlerde alınmış olan kararları ve mevzuatı tetkik ve takip etme vazifelerini yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Müdürlük, bir muavin ile Kararları Hazırlama ve Takip ve Yabancı Mevzuatı Tetkik Şubelerinden oluşturulmuştur.

Milli Müdafaa, Bayındırlık, İktisat, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Ziraat ve Ulaştırma Vekâletleri, ihtiyaç halinde, kendi vekâletleriyle iâşe teşkilatı arasındaki münasebetleri tanzim ve işlerin süratle yürütülmesini temin maksadıyla vekâletleri kadrolarından uygun bulduğu bir irtibat bürosunu İâşe Müsteşarlığı emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan Ulaştırma İrtibat Bürosu, Tedarik ve Dağıtım Umum Müdürlüğüne diğer irtibat büroları ise Tespit ve İhtiyaçlar Müdürlüğüne

bağlanmıştır. Bu büroların başında bulunan şefler, kendi mevzu ve ihtisasları dâhilinde İaşe Müsteşarlığının Müşavirliği vazifelerini yerine getirmekle görevlendirilmiştir.

Ticaret Vekâletinin vilayetlerdeki iaşe işleri vilayet merkezlerinde vilayet teşkilatı yerine Vilayet İaşe Müdürlükleri görevlendirilmiştir ve kazalardaki işleri görecek belli bir teşkilat yoktu. Değişiklikle kazalardaki işler Kaza İşleri Amirlikleri tarafından yerine getirilmesine karar verilmiştir.

Değişiklikle İstanbul'da valiliğe bağlı bir Bölge İaşe Müdürlüğü ve Belediye sınırları dâhilindeki kazalarda Bölge İaşe Müdürlüğüne bağlı olmak üzere birer İaşe Müdürlüğü de kurulmuştur. İstanbul belediye sınırları dâhilindeki Kaza İaşe Müdürlükleri, doğrudan doğruya Bölge İaşe Müdürlüğüne ve diğer kazalar İaşe Amirlikleri ise kaymakamlıklara bağlanmıştır.

İstanbul Bölge İaşe Müdürlüğü, Müsteşarlık merkezindeki Umum Müdürlüklerin teşkilatına mütenazır şube teşkilatına malik olup bu şubeler, Umum Müdürlüklerin merkezde, yerine getirdikleri görevlerin, İstanbul Vilayeti dâhilindeki tatbikatını yürütmekle yükümlüdür.

Ticaret Vekili tarafından gerekli yerlerde belli ücretle tayin edilen bir reis vekili ile iki ve dört azadan oluşmak üzere Fiyat Murakabe Heyetleri kurulmuştur. Bu heyetlerin kararları oy çokluğuyla verilmiştir. Valinin reislik yaptığı toplantılarda, reyler arasında eşitlik olduğu takdirde valinin iştirak ettiği tarafın kararı geçerli kılınmıştır. Valinin bulunmadığı toplantılarda başkan vekiline vali namına imza yetkisi verilmediği takdirde bu heyetin vereceği kararlar valinin tasdiğiyle kabul edileceği kararı verilmiştir. Fiyat Murakabe Heyetleri, kurulduğu yerlerde Fiyat Murakabe Komisyonlarının yerine geçmiştir. Bu heyetler ve heyetlerin bulunmadığı yerlerde Fiyat Murakabe Komisyonları, Ticaret Vekâletinin direktiflerine göre mahalli fiyatları kontrol ve lüzumunda yine bu vekâletin direktifi dâhilinde tespit ve murakabe işleri üzerinde çalışmasına karar verilmiştir.

Değişiklikle kadroya eklenen bir diğeri ise Ofis Murakıplarıdır. Denetlenmesinden sorumlu oldukları ofislerin bütün işlemlerini, Ticaret Vekili adına daimî ve sıkı bir denetim altında bulundururlar.

Kurulan bu yeni kadronun masraflarının karşılanması için 1942 yılı harcamalarına 1.500.000 lira ve idare masraflarına karşılık olarak da 400.000 lira tahsis edilmiştir.

Değişikle lağvedilen teşkilatlara ait bütün eşya ve malzemeler, İaşe Müsteşarlığına yeni eklenen merkez ve vilayetler teşkilatına devredilmiştir.¹⁶⁴

IV- İaşe Müsteşarlığı Teşkilatı'nın Kaldırılması

Başvekil Refik Saydam hükümetleri döneminde (1938-1942) uygulanan sıkı politikalar, Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de hükümeti kurmakla görevlendirilen Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam'ın uyguladığı katı politikaları terk ederek piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmaları kaldırma ya da gevşetme yoluna gitmiştir. Şükrü Saraçoğlu'nun göreve başlamasından bir ay geçmeden Saydam hükümeti döneminde kurulan İaşe Müsteşarlığı Merkez teşkilatını kaldırmıştır. Bunu üzerine; iaşe merkez teşkilatının kaldırılması ve bu teşkilata ait görevlerin yerine getirilmesi hakkında Koordinasyon Heyeti'nin 2 Ağustos 1942 tarihli tutanak ile teklif olunan ilişik K/373 sayılı kararın yürürlüğe konulması, Bakanlar Kurulu Heyeti'nin 2 Ağustos 1942 tarihli toplantısında kabul olunmuştur.

1- 2/17675 ve 2/17993 numaralı kararnamelerle yürürlüğe konulan 307 ve 339 sayılı Koordinasyon kararı ile kurulmuş olan Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı merkez teşkilatı kaldırılmıştır.

2- Birinci maddede zikredilen teşkilata dâhil memur ve hizmetliler, 307 sayılı Koordinasyon kararı hükümleri dairesinde vazifelerine devam edecekler ve bu işler bitirildikçe alakadar memurlara ilişkilerinin kesildiği Ticaret Vekâleti tarafından bildirilecektir.

3- 307 sayılı Koordinasyon kararınının 28. maddesi gereğince iaşe teşkilatının 1942 takvim senesi kadro masraflarına karşılık olarak tahsis edilmiş olan bir milyon beş yüz bin lira ile aynı senenin idare masraflarına karşılık olarak tahsis edilmiş bulunan dört yüz bin liradan:

a) İşbu teşkilat memur ve hizmetlilerinin tahakkuk etmiş ve edecek ücretleri, yolluk vesaire masrafları ile açıkta kalacak memurlara kanunen ödenmesi icap eden aylıklar, tazminat ve teşkilatın idare masrafları,

b) 371 sayılı koordinasyon kararı ile ilga edilmiş olan vilayetler teşkilatından açıkta kalan memur ve hizmetlilere kanunen verilmesi gereken aylık ve tazminat ile bu memurlardan ellerindeki işleri bitirip devir ve teslim için çalışmış olanlara ilga

¹⁶⁴ BCA, 030. 18. 01. 02/ 98. 29. 2; **Düstur**, III/23, s. 448-451.

tarihinden itibaren 1 Ağustos 1942 tarihine kadar işlemiş olan maaş ve ücretleri ödendikten sonra,

c) Bakiye kalacak miktar aşağıdaki maddede yazılı teşkilatın kadro ve idare masraflarının karşılanması için Ticaret Vekâleti emrinde tutulur.

4- İaşe işlerini görecek olan Ticaret Vekâleti teşkilatının takviyesi için merkez ve vilayetlerde kullanılmak üzere ilişik kadrolar adı geçen vekâlete verilmiştir.

5- 307 sayılı koordinasyon kararına dâhil merkez ve vilayetler teşkilatına ait genel demirbaştan Ticaret Vekâleti Teşkilatına lazım olanlar, bu teşkilatın faaliyette bulunduğu müddete münhasır kalmak üzere Ticaret Vekâletine devir ve teslim olunur.

6- 2/17675 ve 2/17993 numaralı kararnameler ilga edilmiştir.

7- İşbu karar yayım tarihten itibaren geçerlidir.

İaşe merkez ve vilayet teşkilatının kaldırılması ile teşkilatın görevleri Ticaret Bakanlığına devredilir. Buna bağlı olarak Ticaret Vekâleti merkez ve vilayet kadrosuna iaşe teşkilatından devredilen işlerin yürütülmesi için kadro eklemesi yapılmıştır. Kadro şu şekilde düzenlenmiştir:

Ticaret Vekâleti Teşkilatına Eklenen Kadrolar

	Adet	Derece	Aylık (Lira)
Harp Ekonomisi Bürosu Şefi	1	1	600
Müşavir	3	2	500
Raportör	2	6	210
Memur	1	9	120
Propaganda Bürosu Şefi	1	1	600
Müşavir	2	2	500
Raportör	1	6	210
Memur	1	9	120
Müfettiş	10	4	300
Hukuk Müşaviri	1	4	300
Müşavir	3	4	300
Raportör	3	5	260
Raportör	3	6	210
Memur veya Daktilo	7	6	100
Motosikletçi	1	6	85
Odacı	5	6	60

İaşe Teşkilatının ilgası ile tabloda belirlenen kadrolar Ticaret Vekâletine eklenerek iaşe işleri yürütülmüştür.¹⁶⁵

V- İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri

İaşe sorununun önemini sürdürmesi karşısında nihayet yeni bir örgütlenmeye gidilecektir. Ticaret Vekâletinin illerdeki örgütlerinde, valilerin emrinde çalışacak Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde İaşe müdürlükleri ve diğer illerde de İaşe Heyetleri oluşturulacak ayrıca, İaşe Amirlikleri tesis edilecektir.

İaşe Müdürlükleri, iaşe işlerinin yürütülmesinde Valilere yardımcı İaşe Heyeti, Mıntıka Ticaret Müdürü, Toprak Mahsulleri Ofisi Şube Müdürü ya da temsilcisi, Ticaret Odası Başkâtibi ile Fiyat Murakabe Bürosu Şefinden oluşacak ve valinin başkanlığında çalışacaktı. Mıntıka Ticaret Müdürlüğü merkezi olmayan yerlerde Mıntıka İktisat Müdürü ve bu da bulunmadığı takdirde Ziraat Müdürü heyete dâhil olacaktı.

Kazalarda, kaymakamın başkanlığında, Mal Müdürü, Ziraat Öğretmeni (eğer Ziraat Öğretmeni yoksa valinin tayin edeceği bir öğretmen), Ticaret Odası Başkâtibi ve Fiyat Murakabe Kontrolöründen; nahiyelerde ise Nahiye Müdürü başkanlığında, merkez köy muhtarı, merkez öğretmeni (eğer öğretmen yoksa valinin tayin edeceği bir çiftçi) tarafından oluşturulan Kaza ve Nahiye İaşe Heyetleri kurulacaktı.

Kaza ve Nahiye İaşe Heyetlerinin görevi; iaşe giyecek ve yakacak maddelerini sağlamak, dağıtımını yapmak, olağanüstü durumlar için de önceden önlem almaktır.¹⁶⁶

Büyük şehirlerin (Ankara, İstanbul, İzmir) kadroları 13 Nisan 1942 tarih ve 2/17675 numaralı kararname ile yürürlüğe giren 307 sayılı kararlarla kararlaştırılan adı geçen illerin İaşe Müdürlüklerine ayrıca memurluklar ilave edilmiştir.

	Memuriyet Unvanı	Memur Âdeti	Derece	Aylık Ücret
A) İstanbul	Memur	13	8	140
	Memur	12	9	120
	Memur	20	11	85
	Memur	20	12	75

¹⁶⁵ BCA, 030. 18. 01. 02/ 99. 72. 1.

¹⁶⁶ C. Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II**, s. 392-393.

	Memur	20	13	60
B) İzmir	Memur	10	11	85
	Memur	5	12	75
	Memur	5	13	60
C) Ankara	Memur	10	11	85
	Memur	10	12	75
	Memur	20	13	60

İllerde kurulan iaşe heyetlerinin kadrosuna ek olarak sadece İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük illerde de iaşe müdürlükleri kurulmuştur. Tabloda verilen memurluklar eklenmiştir.¹⁶⁷

VI- Bölge İaşe Müdürlüğü

Nüfus, servet ve ticaret bakımından yurdun en büyük şehri olan İstanbul'un fevkalade önem kazanmış olan iaşe işlerinin gereği gibi yürütülebilmesi için daha geniş yetkilerle donatılmış bir teşkilata olan ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç, K/156 sayılı karar gereğince İstanbul'da evvelce kurulmuş bulunan Vilayet İaşe Müdürlüğü yerine K/224 sayılı karar ile 02 Şubat 1942 tarihinde Bölge İaşe Müdürlüğü kurulmasıyla giderilmiştir. Bölge İaşe Müdürlüğünün görev ve yetkileri şöyledir:

Bölge İaşe Müdürlüğü, vilayete ait iaşe ve denetim işlerinde, valinin emrinde olan bir teşkilattır. Mahalli iaşe ve denetimden maksat, İstanbul şehri ve vilayetinin tertip, dağıtma, tanzim, takip ve denetleme işleri ile bunların gerektirdiği tetkik ve hazırlıklardır.

Bu işlerin görülmesinde Bölge İaşe Müdürlüğünün dağıtma, inceleme ve takip (Fiyat Murakabe Bürosu) şubeleri doğrudan doğruya muvazzaf, Fiyat Murakabe Komisyonu ile Belediye İktisat Müdürlüğü, Toprak Mahsulleri Ofisi İstanbul Şubesi, Ticaret ve Petrol Ofisleri yardım ve danışma mercilerdir. Vilayetçe gerekli görülen mahallelerde, herhangi bir iaşe mevzusu veya buna benzer bir iş için görevlendirilecek herhangi bir resmi daire veya müessese de keza bu müdürlüğün yardımcısı olacaktır.

¹⁶⁷ Resmî Gazete, 18 Temmuz 1942, Sayı: 5161.

Bölge İaşe Müdürü, valinin emri ile İstanbul'da bulunan mevcut devlet daire ve teşekkülleri ile belediye ve müesseselerle temas ve bunların arasında gereken iş birliğini temin etmekle yetkilidir.

Bölge İaşe Müdürlüğü, yurdumuzun iç ve dış ticaretinde bugünkü şartlar altında, önemli bir ithalat, imalat ve dağıtım merkezi olan İstanbul'da tesis edilmiş bulunduğundan, bölgesel ve hatta birçok hususta bütün memleketi kapsayan kararların hazırlanmasında veya uygulanmasında icabına göre Ticaret Vekâletince görevlendirilecek teşkilattır.

Bugün olduğu gibi o dönemde de İstanbul'un, bir ticaret ve üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceden değindiğimiz İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük illerde İaşe Müdürlükleri diğer illerde de İaşe Heyetleri kurulmuştur. Ancak İstanbul gibi bir ilin İaşe Müdürlüğü'ne ek memur kadrosu görevlendirilmesine rağmen iaşe sorunları devam etmiş bunun üzerine İstanbul için daha geniş yetkilere sahip olan bir Bölge İaşe Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁶⁸

VII- Halk Dağıtım Birliklerinin Kurulması, Faaliyetleri ve Kaldırılması

İaşe Koordinasyon Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti'ne halka yapılacak iaşe dağıtımını kolaylaştırmak amacı ile Ticaret Vekâletince tespit edilecek mahallelerde Dağıtım Birlikleri kurulmasını öngören bir teklif sunmuştu. Koordinasyon Heyeti'nin teklifi İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Mayıs 1942 tarihli kararıyla kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Halk Dağıtım Birliklerinin kuruluş gerekçesi çalışma şekli ve görevlerini maddeler halinde yazacak olursak:

Madde 1- Halka yapılacak dağıtımları kolaylaştırmak maksadı ile Ticaret Vekâletince tespit olunacak mahallelerde Halk Dağıtım Birlikleri kurulur.

Madde 2- Kentlerde her 250 evlik veya 1000 nüfusluk bir halk kitlesi bir birlik oluşturacaktı. Birlik, biri Başkan, dördü üye olmak üzere beş kişilik bir idare heyeti seçecekti. Bu seçim, mahalli idare amiri (vali) onayı ile tamamlanacak ve mahalli idari amiri (vali) gerek görürse, seçim yaptırmadan da Birlik İdare Heyeti'nin Başkan ve üyelerini tayin edebilir.

Madde 3- Halk Dağıtım Birlikleri İdare Heyetlerinin vazifeleri şunlardır:

a) Başkanın mesuliyeti altında muhafaza edilmek üzere birliğe dâhil üyelerin defterini hazırlar.

¹⁶⁸ BCA, 030. 10/ 185. 273. 10.

¹⁶⁹ BCA, 030. 18. 01. 02/ 98. 36. 13.

b) Hükümetçe, dağıtılması kart usulüne bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak,

c) Doğrudan doğruya tüketicilere dağıtılması hükümetçe kararlaştırılan maddelerin dağıtımını temin etmek,

d) Birliğe dâhil aileler efradının ölüm, doğum, nakil, seyahat, askerlik, tutukluluk ve hapis gibi nüfus değişkenliklerini takip ederek fazla kart dağıtımına engel olmak,

e) Nüfus değişimlerinden en geç üç gün içinde alakalı Halk Birliği'ni ve Mahalli İaşe Müdür ve amirliğini haberdar etmek,

f) Perakendeci esnaf birlikleri vasıtası ile yapılacak dağıtımlarda hangi gün, hangi bakkal veya mağazadan ne alınabileceğinden birlik azalarını bilgilendirmek,

g) Fazla kart almak veya fazla nüfus göstermek sureti ile haksız tüketimlere sebep olanları tespit ederek günü gününe iaşe müdür ve amirliğine bildirmek,

h) Mahallede yapılacak tarama ve aramalarda temsilci sıfatı ile üyelerinden birini hazır bulundurmak,

i) Birlik azalarının ihtiyaçlarını tespit, takip ve temin için çalışmak ve bu yolda iaşe teşkilatıyla temasta bulunmak,

i) Hükümetin iaşe bakımından vereceği diğer vazifeleri yerine getirmek.

Madde 4- Her köy bir Dağıtım Birliği teşkil eder. Bu birliklerin idare heyetleri köy muhtarının başkanlığı altında Nahiye Müdürü tarafından tayin edilecek dört üyeden ibaret olur.

Madde 5- Köy Dağıtım Birlikleri idare heyetlerinin görevleri ise;

a) Köy Dağıtım Birliğine dâhil üyelerin defterini hazırlamak,

b) Köy namına verilecek maddeleri bir makbuz mukabilinde mahallinden teslim almak,

c) Teslim ettiği maddeleri bir bordro ile alakadarlara dağıtmak ve alakadamların imza, mühür veya parmak izlerini bordroya aldıktan sonra bunları nahiye müdürlüğü vasıtası ile iaşe amirliğine veya müdürlüğüne teslim etmek,

d) Köyün her türlü üretim maddelerini eksiksiz olarak tespit etmek ve bu maddelerin kimlere ait olduğunu bir tutanakla belgelendirerek iaşe teşkilatına bildirmek veya hükümetçe bu işe memur edilenlerle iş birliği yapıp onlara yardım etmek,

e) Hükümetçe el konulacak maddelerin köy dâhilinde iyice muhafazasını temin etmek,

f) Hükümetin serbest satış müsaadesi olmayan maddelerin gizli satışa sebep olmak ve bu şekilde satanları veya saklayanları tespit ederek nahiye müdürlüğüne veya mahallin iâşe müdür veya amirliğine haber vermek,

g) Her türlü mahsulün hükümetin müsaadesi olmadıkça üretim yerinden köye taşınmasına müsaade etmemek veya köye taşınmasına geç kalındığı takdirde zarar verecek olan maddelerin taşınmasına müsaade etmek ve fakat müsaade edilen ve köye taşınan miktar ve nevelerini ve kimlere ait olduklarını tespit ederek nahiye müdürlüğüne veya iâşe müdür veya amirliğine bildirmek veya hükümetçe bu işe memur edilmiş olanlarla iş birliği yaparak onlara yardım etmek,

h) Köy ihtiyaçlarını tespit ederek nahiye müdürlüğüne veya iâşe müdür veya amirliğine bildirmek,

ı) Nüfus değişimlerini takip ederek zamanında alakadar birliklerine ve nahiye müdürlüklerine haber vermek.

Madde 6- Birlik İdare Heyetlerinin çalışma yerleri ve çalışma imkânları nahiyelerde müdürler, kazalarda kaymakamlar ve vilayetlerde valiler tarafından temin olunur.

Madde 7- Okul, çocuk yuvası, hastane ve hapisane gibi tüketim yapan yatılı kurumlar başlı başına birer Dağıtma Birliği teşkil ederler. Ancak bu birliklere dahil üyenin esas ikamet yerlerindeki dağıtma defterinde yazılı kayıtlarına işaret edilerek bu kayıtları defterden düşülür. İdare heyetleri bu müesseselerin muvazzaf memurlarından oluşur.

Muvazzaf memurları yeter sayıda olmayan müesseselerde idare heyeti üç kişiden oluşturulabilir veya idare heyetini teşkil edebilmek için memur kadroları haricinde kalan müessesenin daimî ve yatılı hizmetlilerinden faydalanılabilir.

Madde 8- Tüketici Kooperatifleri kendi statülerine göre faaliyetlerine devam etmekle beraber Dağıtma Birliklerine verilen görevleri de yerine getirirler ve hükümet tarafından verilen veya kendilerinde mevcut bulunan maddelerin tebliğ olunacak direktifler dairesinde tespit olunan fiyat ve şartlarla dağıtım yaparlar.

Madde 9- 655, 2834 ve 3018 numaralı kanunla Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 34. maddesi hükümlerine dayanılarak kurulmuş ve kurulacak olan esnaf cemiyetleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ve diğer ithalatçı, toptancı, yarı toptancı ve perakendeci tüccarlarla sanayi erbabı birlikleri kendi statülerine göre faaliyetlerine devam ederler.

Madde 10- Birlikler, mahalli iâşe kuruluşları ile temasa geçerek üyenin faaliyeti için gerekli ham ve işletme maddelerini tespit etmek, Ticaret Vekâletince temin ve kendilerine tahsis edilecek olan bu tür maddeleri imal kabiliyetine göre üyeye dağıtmak ve mamullerini, Milli Müdafaa ve halk ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere Ticaret Vekâletince tespit edilecek fiyatlar üzerinden ve satış teamüllerine göre dağıtmak.

Madde 11- Dağıtma Birliklerine girmeyenler hükümetçe yapılacak dağıtımlardan faydalanamazlar.

Madde 12- Dağıtma Birlikleri defterlerinin temini için her birliğe bir defaya mahsus olmak üzere 10 lira verilir. Bu amaçla Ticaret Vekâleti emrine 500.000 lira tahsis olunmuştur.

Madde 13- Dağıtma Birlikleri kuruluş şekilleriyle faaliyet sahaları ve tutacakları defterler Ticaret Vekâletince hazırlanacak bir talimatname ile tespit olunur.

Madde 14- Dağıtma Birlikleri doğrudan doğruya mahallenin İâşe Teşkilatına bağlıdırlar. Köy Dağıtma Birlikleri iâşe teşkilatı ile temaslarını ve haberleşmelerini Nahiye Müdürlüğü vasıtası ile yaparlar.¹⁷⁰

Ticaret Vekâletince Halk Dağıtma Birliklerine ilişkin karnamenin uygulanmasına dair 78 maddelik bir de talimatname kabul edilecektir. Bu talimatnamenin bazı maddeleri şöyledir:

Halk ve Müesseseler Dağıtma Birlikleri sadece belediye teşkilatı olan şehir ve kasabalarda kurulabilecektir (md. 2)

Bir mahallede kurulan Halk Dağıtım Birliği o mahallenin adını alır. Şayet bir mahallede birden fazla Halk Dağıtım Birliği kurulursa mahalle adı ile beraber numaralandırma yapılır. Örneğin; Mehmet Akif Ersoy Mahallesi 2 numaralı Halk Dağıtım Birliği gibi. Bir mahallede her bir sokakta birlik kurulduğu takdirde mahallenin adı ile birlikte sokağın adını da alır (md. 4-5 ve 6).

Halk Dağıtım Birliklerinin kurulmasında dikkat edilecek en önemli şey her mahallede nüfus miktarı ne olursa olsun en az bir birlik kurulmalıdır (md. 10).

Halk Dağıtım Birlikleri'nin İdare Heyetleri, kurulacak mahallenin sakinleri tarafından belirlenen usul ve mevzuata göre bir başkan ve dört üye olmak üzere kendi aralarından seçerler. Ayrıca beş kişilik yedek üye de belirlenir asil üyelere biri

---

¹⁷⁰ **BCA**, 030. 18. 01. 02/ 98. 36. 13; **Resmî Gazete**, 14 Mayıs 1942, Sayı: 5106; **Düstur**, III/23, s. 580-581.

herhangi bir sebeple görevini yerine getiremezse yerine yedek üyelerden biri seçilir (md. 11- 12).

İş münasebetiyle ya da misafir olarak gelindiğinde Halk Dağıtım Birliklerinin dağıttığı kartlardan istifade edemezler ancak hudut kapılarından, idare amirlerince belirlenen istasyon veya liman karakollarından, otellerden, şehir içi karakollarından ve iâşe müdür veya amirliklerinden makbuz karşılığında geçici kart temininde bulunabilirler (md. 38).

Her köy bir dağıtma birliği kurar ve bu birliklerin idare heyeti köy muhtarı başkanlığında nahiye müdürleri tarafından bu işi yapabilecek kişiler arasından dört kişi seçer ve köy dağıtma birliklerinin çalışma alanları olarak muhtar odası, köy konağı veya nahiye müdürünce uygun bulunan yerlerdir (md. 72-76).

Dağıtma birlikleri doğrudan mahallin iâşe teşkilatına bağlıdırlar. İâşe teşkilatı ile haberleşmeyi nahiye müdürlüğü vasıtası ile yaparlar (md. 78).¹⁷¹

Memuriyet Unvanı	Âdeti	Derecesi	Aylık Ücreti	Aylık Toplam
Umum Müdür	1	1	600	600
U. Müdür Muavini	2	2	500	1000
Umum Muhasebe Müdürü	1	3	400	400
Şube Müdürü	6	3	400	2400
Şube Müdür Muavini	1	4	300	300
Hukuk İşleri Müdürü.	1	4	400	400
Servis Şefi	22	5	260	5720
Büro Şefi	26	6	210	5460
Memur	24	7	170	4080
Memur	14	8	140	1960
Memur	18	9	120	2160
Memur	11	10	100	1100
Daktilo	1		140	140
Daktilo	2		120	240
Daktilo	7		100	700
Daktilo	10		85	850

¹⁷¹ Resmî Gazete, 22 Haziran 1942, Sayı: 5138.

Müvezzi	2		60	120
Odacı Başı	1		50	50
Odacı	5		40	200
Odacı	10		35	350

Dağıtım Birliklerinin Merkez Kadrosu yukarıdaki tabloda verilmiştir.¹⁷²

Refik Saydam Hükümeti döneminde kurulan Halk Dağıtma Ofisi, Başbakan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde İcra Vekilleri Heyetinin 11 Ağustos 1942 tarihli toplantısında alınan karar ile kaldırılmıştır.

Ofis tarafından akdedilmiş ticari mukavelelerden Ticaret Vekâletinin uygun olarak gördükleri Ticaret Ofisine devredilmiş ve kalan sermayesi de bu ofise devredilmiştir.¹⁷³

VIII- Kâğıt ve Matbuat Düzenleme Bürosu

II. Dünya Savaşı, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Uluslararası ticaret yollarının güvenliği kalmadığı için ithalat ve ihracat sürekli sekteye uğramıştır. Bunun üzerine hükümet ekmekte olduğu gibi evrak ve matbuatları da tek tipleştirmeye gitmiştir. Kâğıt kullanımı kontrol altına almak ve eldeki stokların daha uzun süre gitmesi için de çalışmalar yapmıştır.¹⁷⁴ Bunun üzerine; Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. maddesine dayanarak, Başvekâlet Koordinasyon Bürosuna bağlı olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Mart 1942 tarihli kararıyla, bir Kâğıt ve Matbuayı Düzenleme Bürosu kurulması kabul edilmiştir.

Resmi daire ve müesseselerde kullanılan evrak ve matbuanın tek tipleştirilmesi ve kâğıt tüketiminin düzenlenmesi için adı geçen büro kurulmuştur. Bu büroda çalışacak olan iki uzmana ayda 250-300 lira ücret verilecekti. Büronun 1942 yılı için 10 aylık kadro ve idare masraflarına karşılık olarak 15.000 lira tahsis edilmiştir.¹⁷⁵

¹⁷² **Düstur**, III/23, s. 576-577.

¹⁷³ **Düstur**, III/23, s. 1783.

¹⁷⁴ Alev Özbil, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2015, s. 335.

¹⁷⁵ **BCA**, 030. 18. 01. 02/97. 124. 12.

Adet	Unvan	Aylık Ücret
1	Norm Memuru	170
1	Tipleştirme Memuru	170
1	Sevk ve Tasnif Memuru	120
1	Ressam ve Grafiker	120
1	Daktilo	100
1	Hademe	45

Kâğıt ve Matbuatı Düzenleme Bürosunun Kadrosu yukarıdaki tabloda verilmiştir.¹⁷⁶

C- İAŞE MÜSTEŞARLIĞI'NA BAĞLANAN KURULUŞLAR

I- Petrol Ofisi

1- Petrol Ofisi'nin Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı

Mili Korunma Kanunu'nun 25 Aralık 1940'ta değiştirilen 6. maddesinin 5. Fıkrasındaki "*Halk ve Milli Müdafaa ihtiyaçlarını temine matuf bilumum ticari ve sınai muameleleri ifa etmek ve Hükümet tarafından bu kanundaki salahiyetler dairesinde verilecek diğer işleri görmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hükmi şahsiyeti haiz müesseseler ihdas olunabilir*"¹⁷⁷ şeklindeki yetkiye dayanılarak 14 Şubat 1941 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Ticaret Vekilliğine bağlı tüzelkişiliği olan bir Petrol Ofisi kurulmuştur.

Bahsedilen kararın maddeleri şöyledir:

Madde 1- Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. Maddesine göre tüzelkişiliğe sahip olmak, özel hukuk hükümlerine uygun olarak idare edilmek, aşağıda yazılı görevleri yerine getirmek ve mesuliyeti sermayesi ile sınırlı olmak üzere, mali ve idari özerkliği olan bir Petrol Ofisi kurulmuştur. Bu ofis Ticaret Vekâletine bağlı ve Ticaret Vekâletinin denetimine tabi olup merkezi İstanbul'dur.

Madde 2- Ofis aşağıdaki şekilde petrol işleri ile meşgul olur:

a) Halk ve Milli Müdafaa ihtiyaçları için lazım olan her türlü petrol ve türevlerini satın almak ve satmak, memleket haricinden satın aldığı petrol ve türevlerini

¹⁷⁶ BCA, 030. 18. 01. 02/ 97. 124. 12.

¹⁷⁷ Düstur, III/22, s. 122.

ithal etmek, memleketin muhtelif mahallerinde petrol ve türevlerinin stoklarını oluşturmak;

b) Memleket dâhilinde bütün petrol ve türevlerinin fiyatlarının tespiti, tanzimi, memleket dâhilinde vücuda getirilecek bütün petrol ve türevlerinin stoklarının cins, miktar ve mahallinin tayini hususunda Ticaret Vekâletine teklif yapmak ve lüzumunda petrol ve türevlerinin sevkiyat işleri ile meşgul olmak;

c) Gerektiğinde ve imkânlar çerçevesinde arıtımevi, tesis satın almak ve kiralamak ve bunları işletmek bu maksatla da ham petrol satın almak;

d) İhtiyaca göre petrol ve ürünlerinin terkiibini değiştirmek ve bunlara icap eden diğer maddeleri karıştırmak ve bu maksatla gerekli tesisat ve teşkilatı vücuda getirmek. Bu işlere girişmek için Ofis, Ticaret Vekâletinin muvafakatini alır.

Madde 3- Ofis Ticaret Vekâletinin müsaadesi ile kendine verilmiş olan işlerin devri ve işletmesine iştirak mahiyetinde olmamak üzere, iştigal mevzusuna giren işlerde diğer hükmi veya hakiki şahıslarla anlaşma ve mukaveleler yapabilir ve onların mesaisine iştirak edebilir.

Madde 4- Ofis işleri icabı olarak gayrimenkul mallara tasarruf edebileceği gibi alacaklarının temini maksadı ile kendi namına gayrimenkul mallar üzerinde ipotek tesis edilebilir.

Madde 5- Ofis Ticaret Vekâletinin müsaadesi ile memleket içinde ve dışında gerekli gördüğü yerlerde teşkilat yapar, şubeler açabilir ve ajanlar bulundurabilir.

Madde 6- Bakanlar Kurulu Heyeti kararı ile Ofisin vilayetlerdeki teşkilat ve vazifesi ile vilayet ve belediyeler görevlendirebilir. Bu işler Ofis adına yapılır. Bu maksatla vilayet ve belediyelere gerekli araç ve imkânlar Ofis tarafından temin edilir.

Madde 7- Ofisin sermayesi 5 milyon liradır. Bu sermaye Bakanlar Kurulu Heyeti kararı ile arttırılabilir.

Madde 8- Ofisin kadrosu Bakanlar Kurulu Heyetince tasdik edilmekle son şeklini alır.

Madde 9- Ofisin idare organı Umum Müdürlüktür.

Madde 10- Umum Müdürlük, umum müdür ile ihtiyaç olduğu kadar müdür muavininden oluşur. Umum Müdür, Ticaret Vekâletinin teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Heyetince ve umum müdür muavinleri ile muhasebe müdürü de Ticaret Vekili tarafından tayin edilir.

Madde 11- Ofisin işleri Umum Müdürlük tarafından görülür. İdari ve kazai makamlar nezdinde ve üçüncü şahıslara karşı ofisi Umum Müdürlük temsil eder. Umum

Müdürlük, Ofisin genel idare, muhasebe ve işlemleri ile ajanlarının işlerini denetim için gerekli teşkilatı kurar.

Madde 12- Ticaret Vekâleti, Ofis işlerini tayin edeceği bir Ofis denetçisi vasıtası ile yakından takip eder.

Madde 13- Ofisin banka ve kredi işleri Ticaret Vekâletinin direktifleri dairesinde ve Ticaret Vekâletinin göstereceği bankalar tarafından yapılır.¹⁷⁸

Maddelerden de anlaşılacağı üzere Petrol Ofisi'nin görevi, her türlü petrol ve petrol ürünlerini satın almak, satmak, ithal ve stok etmektir. Ayrıca, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarını saptamak, dağıtımını yapmak, stok edilmesini önermek, bu ürünlerin sevkiyatını yapmak, arıtımevleri ve tesisler kurmak, petrol işlemek ve ham petrol almak da yine Petrol Ofisi'nin görevleri arasındadır.¹⁷⁹

2- Petrol Ofisi Bayiliklerinin Açılması

26 Ağustos 1941'de Ticaret Vekili tarafından valiliklere vilayetlerde Petrol Ofisi bayilikleri açılmasına yönelik bir tebligat gönderilmişti. Ticaret Vekili tebligatında öncelikle 14 Şubat 1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararına dayanılarak kurulan Petrol Ofisi Umum Müdürlüğü'nün petrol ve petrol ürünleri ithali, stoklar vücuda getirilmesi, memleket dâhilindeki dağıtımın tanzimi ve fiyatların tespiti gibi konularda yetkili olduğunu belirtiyordu.

Ticaret Vekilinin ifade ettiğine göre; dünyanın içinde bulunduğu buhran sebebi ile petrol ürünlerinin ithali zaman zaman sekteye uğramakta ve bunların memleket dâhilindeki dağıtımında kullanılan bidon ve teneke gibi kapların tedarikinde de zorluklara maruz kalınmaktadır. Petrol Ofisi, bir taraftan dışardan petrol ürünleri getirilmesine çalışmakta diğer taraftan da bu malların memleket dâhilindeki dağıtım işini imkânlar dâhilinde temin etmektedir. Yaşanan bu problemleri aşmak için vilayetlerdeki bayilerce petrol ve petrol ürünleri dağıtımının ihtiyaçlara en uygun bir şekilde yapılabilmesi için bir iaşe hizmeti mahiyetini iktisap eden bu işin mahalli en büyük mülkiye amirinin denetim ve nezareti altına alınması öngörülmüş ve 21 Ağustos 1941 tarih ve 8623 sayılı tamimle tebliğ ile vilayetlere bildirilmişti.

Petrol Ofisi Umum Müdürlüğü tarafından ticari ve iktisadi ehemmiyeti haiz bilumum şehirlerle genel olarak bütün vilayet merkezlerinde bayilikler kurulması

¹⁷⁸ **Düster**, III/22, s. 271-273.

¹⁷⁹ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 394.

düşünölmüş ise de şimdilik aşğıda sıralanan merkezlerde bayilikler açılması kararlaştırılmıştır: Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Antalya Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum (Kars ve Ağrı Vilayetleri ihtiyaçlarını buradan temin edeceklerdir), Giresun, Hatay, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Mersin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize (Çorum Vilayeti ihtiyacını buradan temin edecektir), Samsun, Seyhan, Sivas, Siirt (Hakkâri, Van, Bitlis Vilayetleri ihtiyaçlarını buradan temin edeceklerdir), Tekirdağ, Trabzon (Gümüşhane Vilayeti ihtiyacını buradan temin edecektir), Tunceli (Bingöl ve Muş Vilayetleri ihtiyaçlarını buradan temin edeceklerdir), Yozgat (bu bayilik bir köyde olacak ve Kırşehir Vilayeti de ihtiyacını buradan temin edecektir), Zonguldak (Bolu ve Çankırı Vilayetleri ihtiyaçlarını kısmen buradan kısmen de Ankara veya İstanbul'dan temin edeceklerdir).

Bahsedilen vilayetlerde diğeri şirketlerin bayii ve acentelerine ek olarak Petrol Ofisinin de bayilikleri kurulacaktır. Bu bayiler bütün satışlarını gerek Ticaret Vekâleti gerekse Petrol Ofisi Umum Müdürlüğü tarafından belirlenmiş usul ve esaslar dairesinde yapacaklardır.

Petrol Ofisi bayileri kendilerine gönderilen petrol ve türevlerinin dağıtımında tamamen mahallin en büyük mülkiye amirinin emir ve talimatları dairesinde hareket etmekle yükümlü olacaklardır. Bununla beraber valilikler, vilayet merkezleri ve merkeze bağılı bulunan bütün bayiler üzerinde denetim hakkına sahip olacaklarından dolayı bunların tayin ve seçimlerinde azami dikkat ve itina ile hareket edilmesi konusunda uyarılıyordu. Ayrıca bayilikler, kendilerine verilen talimat dairesinde hareket etmedikleri takdirde derhal işlerine son verilecek ve gerekli şekilde cezalandırılacaklardır.

Ticaret Vekili tebliğinde son olarak zikredilen şartlar dâhilinde yukarıda belirtilen bölgelerde tesis olunacak Petrol Ofisi bayiliklerine talip olanların vilayet makamına müracaat etmeleri ve valiler tarafından gerekli incelemeler yapıldıktan sonra ilişik listede gösterilen mali ve ticari niteliklere sahip olduklarını ispatlayan belgeleri ibraz etmek şartı ile bayiliklere tayin edileceklerini Petrol Ofisi Umum Müdürlüğü tarafından bildirileceğini ifade ediyordu.¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/48-B, Dosya No: 2.

3- Petrol Ofisi Bayiliklerinde Aranılan Vasıflar

Petrol Ofisi Bayiliği almak için gerekli şartlar yine Ticaret Vekilinin valiliklere gönderdiği 26 Ağustos 1941 tarihli tebligatta belirtilmiştir. Buna göre;

1-Türk olmak,

2- Mali ehliyeti olmak,

a- Bayiliğini üstlendiği vilayetin idari sınırları dahilindeki yerlerin 1940 sayımına göre toplam nüfusunun onda biri kadar Türk lirası nakit sermayesi olduğunu mahalli bankalar veya Ticaret Odası kayıtları ile belgelendirmek.

b- a fıkrasında yazılı meblağın yarısını akaryakıt kaplarına tahsis sureti ile sabit ve diğer yarısını da sermaye olarak kabul etmek.

c- Konulacak sermayenin onda birine yakın bir meblağı nakden veya devlet tahvili veya banka mektubu olarak ofis veznesine teslim etmek.

3-Ticari ehliyeti olmak,

a- Bayiliği üstlenecek mınıtkada en az 6 ay ikamet ettiğini ve ticaretle uğraştığını belgelendirmek.

b- Ticaretle ve tercihen Petrol ve türevlerinin ticaretinde tecrübesini, kazanç vergisi, ruhsat belgesi ve belediye kayıtları ile belgelendirmek.

c- İhtikar suçuna ihtimal dahi bile olsa adı karışmamış olmak,

d- Haysiyet ve itibarı ticarisi berdevam olmak,

4- Bayii, buldukları vilayetlerin kaza ve nahiyelerinden Ofisin göstereceği mahallerde kendi mali mesuliyetleri altında satış şubeleri açmak.

5- Petrol Ofisi tarafından hazırlanan sözleşmeyi kabul etmek ve sözleşmeyi imzalamak.¹⁸¹

Öncesinde de değindiğimiz gibi iaşe maddeleri yalnız gıda maddeleri değildir. Halkın yemek, içmek giyinmek ve barınmak ihtiyaçlarını içine almaktadır. Bundan ötürü de Petrol Ofisi de İaşe teşkilatına dâhil edilmiştir.¹⁸²

Petrol Ofisi'nin kurulmasından sonra bunun tekelleşmeye yönelik bir adım olduğuna dair yöneltilen eleştirilere karşı Ticaret Vekili B. Mümtaz Ökmen, şu şekilde bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır: “Tesis ettiğimiz ofisle memlekette asla bir tekelleşme kurmuş olmuyoruz. Petrol Ofisi memleketin muhtaç olduğu akaryakıtı ithal etmek, stok yapmak, dağıtım işini üzerine almakla beraber petrol işleri ile uğraşan

¹⁸¹ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/48-B, Dosya No: 2.

¹⁸² Cumhuriyet gazetesi, 18 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5936.

mevcut şirketler de hükümetin denetimi altında serbestçe faaliyetlerine devam edebilecektir diye izahat vermiştir”.¹⁸³

4- Petrol Ofisi'nin Kadrosu

Adedi	Derecesi	Memuriyet Unvanı	Kadro Ücreti (lira)	Aylık
1	1	Umum Müdür	600	600
1	2	Umum Müdür Muavini	500	500
2	3	Müdür	400	800
1	4	Müdür	300	300
1	4	İnşaat Mühendisi	300	300
1	4	Büro Şefi	300	300
2	4	Dış Ajan	300	600
1	5	Hukuk Müşaviri	260	260
1	5	Kontrolör	260	260
1	5	Şef	260	260
1	5	Kimyager	260	260
1	6	Kontrolör	210	210
2	6	Memur	210	420
3	7	Kontrolör	170	510
4	7	Memur	170	680
2	8	Kontrolör	140	280
1	8	Memur	140	140
5	9	Memur	120	600
5	10	Memur	100	500
3	11	Memur	85	255
2	12	Memur	75	150
1		Müşavir Avukat	100	100
1		Doktor	140	140
2		Dış Ajan Kâtibi	75	150
1		Stenograf Daktilo	120	120
1		Daktilo	100	100
1		Daktilo	85	85
3		Daktilo	75	225
1		Baş Odacı	50	50
2		Odacı	40	80
3		Odacı	30	90
			Toplam:	9325

¹⁸³ Akşam gazetesi, 25 Şubat 1941, Sene: 23, No: 8027.

Petrol Ofisi Depolarının Kadrosu

Adedi	Derecesi	Memuriyet Unvanı	Ücreti (lira)	Aylık
2	6	Müdür	210	420
1	7	Muhasebeci	170	170
3	8	Memur	140	420
3	9	Memur	120	360
7	10	Memur	100	700
2	11	Memur	85	170
6	12	Memur	75	450
3	13	Memur	60	180
1		Makinist	120	120
6		Elektrikçi, Tornacı, Kazanı	100	600
1		Kaptan	85	85
6		Şoför	75	450
1		Kaptan	70	70
2		Tayfa	50	100
3		Bekçi	50	150
14		Bekçi	40	560
3		Odacı	20	60
			Toplam:	5.065

Petrol Ofisi depolarında çalışacak görevlilerin tablosu yukarıda verilmiştir.¹⁸⁴

II- Ticaret Ofisi

1- Ticaret Ofisi'nin Kurulması ve Maddeleri

İcra Vekilleri Heyeti, 14 Şubat 1941 tarihinde Petrol Ofisi'ne benzer bir şekilde Milli Korunma Kanunu'nun 6. maddesinin 5. fıkrası ile 43. maddesine istinaden halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için gerekli işe maddeleri ile malzemenin alım satım işlerini yürütme ve stoklamayı temin etmekle görevli Ticaret Vekâletine bağlı tüzel kişiliğe sahip, bir Ticaret Ofisi kurulmasına ve bu ofise 5 milyon liraya kadar sermaye verilmesine karar verdi.¹⁸⁵

¹⁸⁴ **Düster**, III/22, s. 394.

¹⁸⁵ **Resmî Gazete**, 18 Şubat 1941, Sayı: 4737.

Ticaret Ofisinin kuruluş gerekçesi, yetki ve görevleri İcra Vekilleri Heyeti Kararı'nda şu şekilde belirlenmiştir:

Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. maddesine göre tüzelkişiliğe sahip, hususi hukuk hükümlerine uygun olarak idare edilmek, aşağıda yazılı vazifeleri görmek ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı olmak üzere mali ve idari özerkliğe sahip bir Ticaret Ofisi kurulmuştur. Bu ofis Ticaret Vekâletine bağlı ve Ticaret Vekâletinin denetim ve kontrolüne tabi olup merkezi İstanbul'dur (md. 1).

Ofis halk ve milli müdafaa ihtiyaçları için Ticaret Vekâletince tayin edilecek;

a- Her türlü işe madde ve malzemesini satın almak, satmak, bu hususta icap eden ithalat ve ihracatı yapmak ve memleketin muhtelif mahallerinde stoklar vücuda getirmek veya bu işleri mevcut veyahut kuracağı teşekküller vasıtası ile gördürmek.

b- Uğraşı mevzusuna giren maddelerin fiyatlarının tespiti ve bu maddelerin dağıtım ve düzenlenmesi hususunda Ticaret Vekâletine teklif yapmak ve gerek bu maddelerin sevki ve gerekse bu sevkiyatın icap ettirdiği nakliyat işleri ile meşgul olmak,

c- İşe maddelerinin depolama ve nakline mahsus her türlü depo, kap, zarf ve nakil vasıtalarını inşa, satın alma, kiralama ve icabında bunları satmak gibi işlerle uğraşır (md. 2).

Ofis, Ticaret Vekâletinin uygun bulduğu veya emri ile alakalı ticari ve mali müesseselere iştirak ettirerek, belli maddelerin üretim ve ithal, işletme, ihraç veya dağıtım için tüzelkişilikler kurabileceği gibi bu işleri mevcut müesseselere ve birliklerine de yaptırabilir (md. 3).

Ofis, Ticaret Vekâletinin müsaadesi ile iştegal mevzusuna giren işlerde diğer hükmi ve hakiki şahıslarla anlaşma ve mukaveleler yapabilir ve onların mesaisine iştirak edebilir. Ticaret Vekâletinin müsaadesi ile memleket içinde ve dışında gerekli gördüğü yerlerde teşkilat yapar, şubeler açabilir ve ajanlar bulundurabilir (md. 4-5).

İcra Vekilleri Heyeti kararı ile ofisin vilayetlerdeki teşkilat ve vazifesi icap eden yerlerde belediyeler görevlendirme yapabilir ve bu işler ofisin adına yerine getirilir. Bu maksatla belediyeler ofis ile iş birliği yapabilir (md. 6).

Ofisin sermayesi 5 milyon liradır. Bu sermaye İcra Vekilleri Heyeti kararı ile arttırılabilir (md. 7).

Ofisin kadrosu İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilmekle tekemmül eder (md. 8).

Ofisin idari organı Umum Müdürlüktür. Umum Müdürlük, Umum Müdür ile gereği kadar muavininden oluşur. Umum Müdür, Ticaret Vekâletinin teklifi üzerine İcra

Vekilleri Heyetince ve muavinlerle muhasebe müdürü de Ticaret Vekili tarafından tayin edilir (md. 9-10).

Ofisin işleri Umum Müdürlük tarafından yürütülür. İdari ve adli makamlar nezdinde ve üçüncü şahıslara karşı Ofisi, Umum Müdürlük temsil eder. Umum Müdürlük, Ofisin genel idare, muhasebe ve işlemleri ile ajanlarının işlerini kontrol ve denetimi için gerekli teşkilatı kurar (md. 11).

Ofis işlerinin yönetimi hususunda ve ofise taalluk eden bütün mevzularda Ticaret Vekâleti doğrudan doğruya Umum Müdürlüğe emir ve talimat verir (md. 12).

Ticaret Vekâleti, ofis işlerini, tayin edeceği bir ofis denetçisi vasıtası ile yakından takip eder (md. 13).

Ofis işleri gereği olarak gayrimenkul mallara tasarruf edebileceği gibi alacaklarının temini maksadı ile kendi namına gayrimenkul mallar üzerinde ipotek tesis edilebilir (md. 14).

Ofisin banka ve kredi işleri Ticaret Vekâletinin direktifleri dairesinde ve göstereceği bankalar tarafından yapılır (md. 15).¹⁸⁶

Maddelerden de anlaşılacağı üzere Ticaret Ofisi, her türlü iş maddeleri satın almak, satmak, ithal ya da ihraç etmek, stok etmek, ilgili malların satış fiyatlarını saptamak, dağıtımını yapmak ve stoklama için depolar kurmak gibi görevleri yerine getirmek için kurulmuştur.¹⁸⁷

2- Ticaret Ofisi'nin Kadrosu

Adedi	Derecesi	Memuriyet Unvanı	Kadro Ücreti (lira)	Aylık
1	1	Umum Müdür	600	600
1	2	I. Umum Müdür Yardımcısı	500	500
1	3	II. Umum Müdür Yardımcısı	400	400
4	3	Müdür	400	1600
8	4	Madde Mütahassısı	300	2400
3	4	Müdür Muavini	300	900
2	4	Şef	300	600
1	4	Şef Kontrolör	300	300
9	5	Şef (ihtisas mevki)	260	2340
2	5	Kontrolör	260	520
1	6	Avukat	210	210
1	6	Veznedar	210	210
10	6	Memur	210	2100

¹⁸⁶ Resmî Gazete, 18 Şubat 1941, Sayı: 4737; Düstur, III/22, s. 276.

¹⁸⁷ C. Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II, s. 394-395.

5	7	Memur	170	850
1	8	Memur	140	140
1	8	Doktor	140	140
5		Stenograf Daktilo	140	700
4	9	Memur	120	480
4	10	Memur	100	400
10	11	Memur	85	850
4		Daktilo	100	400
6		Daktilo	80	480
1		Odacı Başı	50	50
5		Odacı	40	200
6		Odacı	35	210
1		Evrak Müezzini	50	50
			Toplam:	17.630

İşe Müsteşarlığına bağlanan Ticaret Ofisi'nin kadrosu, yukarıdaki tabloda verilmiştir.¹⁸⁸

3- Ticaret Ofisi'nin Teşkilatına Yapılan İlaveler

Ticaret Ofisi'nin kuruluş aşamasında belirlenen kadrosu zaman içerisinde yeterli görülmemiş olmalı ki 17 Mart 1941 tarih ve 2/15402 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile onaylanmış teşkilat kadrosuna yeniden eklemeler yapılmıştır.

Derece	Adedi	Memuriyet Unvanı	Ücret	Aylık Toplam
7	2	Şef	170	340
8	3	Şef	140	420
9	5	Şef	120	600
10	2	Memur	100	200
11	2	Memur	85	170
12	5	Memur	75	375
13	6	Memur	60	360
	20	Bekçi	40	800
			Toplam:	3.265

Ticaret Ofisi Umum Müdür Depo ve Hizmetli Kadrosuna yukarıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ **Düster**, III/ 22, s. 398.

III- Toprak Mahsulleri Ofisi

Türkiye’de Dünya Buhranının etkisiyle fiyatı en çok düşen ürün buğday olmuştur. Bir kilo buğdayın yıllık ortalama fiyatı 1929’da 12,6 kuruştan 1931’de 4,0 kuruşa düştü ki azalma oranı %80’e yakındı. Türkiye’de kırsal ailelerin çok büyük bir bölümü buğday tarımı ile uğraşıyordu.¹⁹⁰ Çünkü ülke topraklarında ekilebilir alanların yarısından çoğu buğday üretimine ayrılmıştır. Köylüler, iç piyasada buğdayını çok ucuza ya da zararına satmak zorunda kalmıştır. İşin kötü yanı, fiyat düşüklüğüne rağmen buğday piyasasındaki durgunluk nedeniyle çiftçinin ürününü satamayacak hale gelmesiydi. İşte piyasadaki bu durgunluğu gidermek, buğday fiyatlarının düşmesini ve mevsimsel dalgalanmaları önlemek ve buğday üretimini istikrara kavuşturmak için hükümet, buğday piyasasına müdahale etme kararı almıştır.

3 Temmuz 1932 de kabul edilen 10 Temmuz’da Resmî Gazetede yayınlanan 2056 numaralı kanun ile buğday fiyatını korumak ve belirlemek, tanzim etmek, alım-satımını yapmak, muhafaza etmek gibi görevler için hükümet tarafından Ziraat Bankası görevlendirilmiştir.¹⁹¹ Kanunun uygulanmaya başlanması ile banka, 1932 yılında 11 alım merkezi açmış ve buğdayın kilo fiyatını hükümet tarafından belirlenen fiyat (5,5 kuruş) üzerinden almıştır. Ancak Ziraat Bankası’nın her yerde alım merkezi bulunmuyordu. Bu nedenle hükümetin belirlediği fiyatlar her yerde geçerli olamamış ve uygulanamamıştır. Bankanın alım merkezi bulunmadığı yerlerde buğday kilo fiyatı 2,5-3,5 kuruşa kadar düşmüştür.¹⁹² Bunun için 11 Haziran 1933 yılında 2303 numaralı kanun (silo ve ambarlar hakkında kanun) çıkarılmıştır. Bu kanun ile memleketin hububatının muhafaza, temizleme, ilaçlama ve ayırma işleri için Ziraat Bankasına 3 milyon liraya kadar silo ve ambar inşa etme görevi verilmiştir.¹⁹³ Hükümetin bankaya sağladığı bu sermaye ile banka 1933-1935 yılları arasında 55 alım merkezi daha kurarak alım merkezi sayısını 66’ya çıkarmıştır. Hükümet bu tedbirleri yeterli bulmamış ülkenin iaşesi bakımından önemli olan buğday için yeni önlemler alma yoluna gitmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁹ **Düstur**, III/22, s. 1453.

¹⁹⁰ Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 488.

¹⁹¹ **Resmî Gazete**, 10 Temmuz 1932, Sayı: 2146.

¹⁹² İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı: 50, 2013, s. 275.

¹⁹³ **Resmî Gazete**, 22 Haziran 1933, Sayı: 2434.

¹⁹⁴ İ. İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, s. 275.

2466 numaralı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu 29 Mayıs 1934'te kabul edilmiştir. Bu kanunla hükümet gerek memleket dâhilinden gerekse hariçten getirilen un ve undan yapılmış maddeleri¹⁹⁵ buğday koruma vergisine tabi tutmuştur.¹⁹⁶

Uygulanan bu politikalar, buğday fiyatlarını ülkenin her tarafında olmasa da birçok yerinde fiyatının düşmesini engellemiştir. Üretici buğdayını düşük olan piyasadan daha yüksek fiyatta satma imkânı bulmuştur. Ayrıca bu uygulama buğday fiyatlarındaki dalgalanmaları da azaltmıştır. Ancak bankanın alımları istikrarlı olmadığı için fiyat dalgalanmaları tamamen engellenememiştir.

1928-1929 yılında Türkiye'nin buğday üretimi 1,961 milyon ton iken çıkarılan kanunlar ve uygulanan politikalarla 1939'da %94'lük bir artışla 3,811 milyon tona çıkmıştır. Arpa üretimi ise aynı yıllarda 1,300 milyon tondan 2,331 milyon tona yükselerek %80'lik bir üretim artışı gerçekleşmiştir. Üretimdeki bu yükseliş nüfus artışına bağlı olarak işgücünde, çekim hayvanı sayısında ve ekilen toprak miktarındaki artışlar da etkili olmuştur.¹⁹⁷

Büyük Buhranın yol açtığı buğday krizi nedeniyle buğday piyasasına müdahale etmeye başlayan hükümet, taban fiyatları ilan ederek, stok biriktirerek uyguladığı destekleme politikasına süreklilik kazandırmak gereğini duymuştur.¹⁹⁸ Bunun üzerine 24 Haziran 1938'de 3491 numaralı kanun ile Toprak Mahsulleri Ofisi'ni kurmuştur.¹⁹⁹ Ofis, tahıllarla ilgili fiyat ve stoklama politikasını uygulayacaktı. Ziraat Bankası'nın buğdayla ilgili işlemlerinden doğan bütün alacak ve borçları ve 45.000 ton kapasiteli silo ve ambarları Ofis'e devredilmiştir.²⁰⁰

Toprak Mahsulleri Ofisi buğday ve diğer yemlik hububatın ve sorumlu olduğu diğer ürünlerin destekleme alımlarını yapmak ve bu ürünleri iç piyasalarda satmak amacıyla kurulmuş bir tarımsal kamu iktisadi teşekkülüdür. Gerektiğinde TMO, hükümet tarafından iç üretimi destekleme için ithalat yapmakla veya üretim fazlasını ihraç etmekle görevlendirilmiştir.

---

¹⁹⁵ 2466 numaralı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu undan yapılmış maddeler tabiri ile "Buğday, çavdar unları, undan yapılmış maddelerle de makarna, şehriye, irmik ve her nevi bisküvi kastedilmiştir". (**Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714).

¹⁹⁶ **Resmî Gazete**, 30 Mayıs 1934, Sayı: 2714.

¹⁹⁷ İ. İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları", s. 275-276.

¹⁹⁸ Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 489.

¹⁹⁹ **Resmî Gazete**, 13 Temmuz 1938, Sayı: 3958.

²⁰⁰ Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 489.

TMO'nun asıl fonksiyonu, tahıl iç fiyatlarının üreticiler için normal seviyenin altına inmesini ve tüketiciler aleyhinde bir artış göstermesini önlemek, bu ürünlerin pazarlanmasını örgütlemek, gerektiğinde hükümet kararı ile tahıl ürünlerine ek olarak baklagiller ve yağlı tohumlarla ilgili çalışmalar yapmak, haşhaş ve narkotik ürünlerde devlet tekeli yürütmektir. TMO ayrıca, ürün depolama amacıyla ambarlar temin etmeye, kurutma, temizleme, işleme ve ayıklama faaliyetleri için araç sağlamaya, tesis kurmaya işletmeye yetkilidir.²⁰¹

Kuruluşundan kısa bir süre sonra, ofisin buğday piyasasına müdahalesinin niteliği değişmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tahıl piyasasındaki sorun, bir milyona yakın askeri ve kent nüfuslarını besleyebilmek ve fiyat artışlarını kontrol altında tutabilmek sorununa dönüştü.²⁰² Bu duruma bağlı olarak toprak ürünlerinin tüketimi birden yükselirken üretim azaldı. Ziraatta üretici olan kimselerin orduya alınması ve tüketici haline gelmesiyle de durum daha da kötüleşti.

Buğdayın gittikçe kıtlaşması Toprak Mahsulleri Ofisi'ni, toprak ürünlerini toplayabilmek için 18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu uyarınca kökten kararlar almaya zorladı.²⁰³

TMO ile ilgili bir nizamname hazırlandı. 14 Ocak 1941 tarih ve 15191 numaralı nizamname 22 Şubat 1941 tarihinde Resmî Gazetede yayınlandı. Belli başlı maddeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. madde- Toprak Mahsulleri Ofisi, tüzel kişiliği olan (3491) ve (3460) sayılı kanunlar dairesinde mali ve idari özerkliğe sahip olmak ve mesuliyeti sermayesi ile sınırları belli olmak üzere özel hükümlerine göre idare olunan bir oluşumdur. Ofis, Ticaret Vekâletine bağlı olup sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmiştir.

2. madde- Ofisin idare merkezi Ankara'dır. Ofis memleket içinde ve dışında gerekli gördüğü yerlerde teşkilat yapar, şubeler açabilir ve ajanlar bulundurabilir; işin icabına göre bu teşkilatı lağveder veya yerlerini değiştirir.

Ancak buğday alım yerleri, ofisten gösterilecek lüzum üzerine Ticaret Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit ve icabında aynı suretle kaldırılır.

---

²⁰¹ Rıdvan Karlık, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 220.

²⁰² Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 489.

²⁰³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 192.

Tespit olunan alım yerlerinde faaliyet zamanlarının tespiti veya faaliyetin geçici durdurulması, alım ve ambar durumuna göre, ofisin takdirine bağlıdır. Yalnız bu muameleler, gerekli sebepler ile birlikte derhal Ticaret Vekâletine bildirilir.

Alım merkezleri, hinterlantları ile birlikte birer mıntika teşkil ederler. Bu mıntikalar dâhilinde ambarları müsait olan veya Ticaret Vekâletince lüzum görülen yerlere, alım merkezine bağlı ekipler gönderebilir. Ve o civardaki üreticilerin malları, bu ekipler vasıtası ile satın alınabilir. Bu takdirde fiyatlar, ekibin bağlı olduğu merkez için İcra Vekilleri Heyetince tespit edilen fiyat ve esaslara tabidir.

3. madde- Ofisin başlıca uğraşacağı mevzular;

a) Buğday ve hububat üreticilerinin ve tüketicilerinin himayesi,

b) Silo (silindir biçimindeki büyük ambar) ve ambarları inşası ve bunların işletilmesi,

c) Uyuşturucu maddeler tekelinin işletilmesi.

4. madde- Ofis, Ticaret Vekâletinin uygun ve gerekli göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurmak, satın almak ve işletmekle ve her nevi un ve mamulleri sanayii işleri ile meşgul olabileceği gibi memleket içinde un alım ve satımı ve memleket dışına un ve mamulatı satma işleri ile de uğraşabilir.

Toprak Mahsulleri Ofisi Nizamnamesi ilk dört madde ile ofisin görev ve sorumluluk alanlarını belirtmektedir. Bu nizamname ile hükümet buğday ve hububat fiyat ve miktarını kontrol altında tutmak istemektedir.²⁰⁴

Ofisin görevi ile ilgili uygulamalara bakacak olursak Cumhuriyet gazetesinin “*Bugünden itibaren hükümet pirince el koyuyor*” başlıklı haberi şöyleydi: Halkın belli başlı gıda maddelerine olan ihtiyacını tanzim etmek üzere hükümetçe bazı yeni tedbirlerin alınmak üzere olduğu anlaşılıyor. Pirince el koyma tedbiri, belli başlı tüketim merkezlerinde hem fiyat yükselmesinin önüne geçmek hem de tüketimi bol bol karşılayacak miktarda pirinç bulundurmak için olduğu hükümetçe belirtiliyor.

Pirinç yetiştiricileri, ihracatçılar, ithalatçılar, komisyoncular, toptancılar, imalatçılar, depocular, emanetçiler, nakliyeciler, fabrika sahipleri ile müteahhitler ve bankalar bugünden itibaren üç iş günü içinde ellerindeki işlenmiş pirinçlerle işlenmemiş pirinçleri beyan etmeye mecbur tutulmuştur. Bu suretle beyana tabi tutulan pirinçlere Milli Korunma Kanunu’nun 14. maddesine istinaden el konulmuştur ve bugünden itibaren Toprak Mahsulleri Ofisine satılmış sayılacaktır. Haberden de anlaşılacağı üzere

²⁰⁴ **Resmî Gazete**, 22 Şubat 1941, Sayı: 4741; **Düstur**, III/22, s. 253.

hükümet ihtikâr ve karaborsacılara fırsat vermemiş piyasadaki ürünlerin miktarını ve durumunu kontrol altında tutmak istemiştir.²⁰⁵

Hububata el koyma işlemi 14 Şubat 1941 tarihinde 2/15164 sayılı kararname ile başlamıştır. Bu kararname ile hükümet, üreticiyi yemeklik, yemlik ve tohumluk ihtiyaçlarının üzerindeki hububatını bedeli peşin ödenmek üzere belirlemiş olduğu fiyatlardan Toprak Mahsulleri Ofisine satmaya mecbur tutmuştur. Ofisin şubesinin olmadığı yerlerde üretici ürününden zaruri ve mahdut ihtiyaçları için satış yapabilecektir.

Üreticiye bırakılacak olan yemeklik buğday ve çavdar nüfus başına aylık 30 kg üzerinden hesaplanmıştır. Bu kararname ile ilk defa 17 ilde hububata el koyulmuştur. Dört gün sonra 18 Şubat 1941 tarih ve 2/15171 sayılı kararname ile el koyma işleminin uygulanacağı il sayısı 24'e, 18 Haziran 1941'de 2/15955 numaralı kararname ile 39'a çıkarılmıştır. 15 Mayıs 1942 tarihinde ise 2/17875 sayılı kararname ile hububata el koyma kararı tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu kararname ile üreticiye bırakılacak yemeklik hububat miktarı azaltılmış ve kişi başı aylık hububat miktarı 20 kilogram ile sınırlandırılmıştır. Öte yandan el koyulan hububat ürünü sayısı da arttırılmıştır.²⁰⁶

Akşam gazetesinin haberine göre ekmeği ucuzlatmak için de hükümet tedbirler almıştı. Buğday fiyatlarının artması dolayısıyla ekmek fiyatının bu nispette yükselmesine mâni olmak için buğday ve çavdar unlarından alınmakta olan buğday koruma vergisinin kaldırılmasına hükümetçe karar verilmişti. Bu maksatla Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kanun teklif edilmişti. Bu kanunun meclis tarafından kabul edilmesi halinde ekmek fiyatlarının, kaldırılan verginin tesiri derecesinde ucuzlayacağı anlaşılmaktadır.²⁰⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi 25 Aralık 1941 tarihinde buğday koruma vergisinin kaldırılmasını öngören kanunu kabul etmiştir. Kanunun kabulü ile ekmek fiyatı 1 kuruş indirilmiştir.²⁰⁸

Ofis, piyasaya buğday çıkarma vazifesini de yerine getirmiş özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde buğday fiyat yükselişlerine karşı piyasaya buğday çıkarmıştır.

---

²⁰⁵ **Cumhuriyet gazetesi**, 16 Birinci kânun 1941, Yıl: 18, Sayı: 6226.

²⁰⁶ İ. İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları", s. 279.

²⁰⁷ **Akşam gazetesi**, 18 Kânunuevvel 1941, Sene: 24, No: 8319.

²⁰⁸ **Akşam gazetesi**, 25 Kânunuevvel 1941, Sene: 24, No: 8326.

Fiyatların yükselmemesi için piyasaya buğday çıkarma ve piyasada düzeni sağlama görevine devam edeceğini belirtmiştir.²⁰⁹

Hükümetin bu uygulamaları köylünün geniş bir kesimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hem küçük hem de büyük çiftçiler gerek rüşvet vererek gerek ürünlerini kaçırıp saklayarak devlet temsilcilerine teslim etmemeye veya teslim edilecek ürünleri eksik beyanda bulunmuştur. Bu çabalar neticesinde kimin ürününe ne ölçüde el konulacağını yerel güç ilişkileri belirlemiştir. Devletin payı olan ürün için jandarma ile birlikte köylere giden görevliler, zengin çiftçilerin, muhtarın, toprak ağalarının ya da Halk Partisi ileri gelenlerinin evlerinde kaldıkları için ürünlere el koyma işlemi başladığında hep bu kişiler kayırılmıştır. Sonuçta uygulamalardan en çok etkilenen hep küçük ve orta ölçekli işletme sahibi çiftçiler olmuştur. Büyük çiftçiler ve toprak ağaları ise kaçırdıkları hububatı gizlice tüccara satarak, karaborsa piyasasının oluşmasını sağlamışlardır.²¹⁰ Ülkede suiistimallerin ölçsüz bir hal alması halkın şikâyet ve ıstırabını her geçen gün arttırmıştır. Atatürk'ün, milletin efendisi olarak gördüğü köylü, görevlilerin keyfi uygulamalarıyla feryat etmiştir.²¹¹

Saydam hükümeti döneminde hububata el koyma uygulamalarından istenen sonuç elde edilemedi ve hububat fiyatları, özellikle de buğday ve un fiyatları hızla artmaya devam etti. Dünya Savaşının şiddetlendiği bu yıllarda Türkiye'de iâşe krizi derinleşmekteydi.²¹²

Şevket Süreyya Aydemir'in anlatımıyla “*sabah güneş doğarken gözünü açan her vatandaş yeni güne, o gün sofrasında bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiindeki her komutan o gün askerine ne yedireceğini, açlıktan kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar içine giriyordu*”.²¹³

Konumuz açısından savaş yılları boyunca eksikliği hissedildiği için tüketimi konusunda sık sık düzenlemelere gidilen başlıca ürünlerin üretim miktarı aşağıda verilmiştir.

---

²⁰⁹ **Akşam gazetesi**, 6 Haziran 1939, Sene: 21, No: 7407.

²¹⁰ İ. İnci, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları*”, s. 280.

²¹¹ Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç Yayınevi, Ankara, 1979, s. 26.

²¹² İ. İnci, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları*”, s. 280.

²¹³ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 203.

1939-1945 Yılları Arası Üretim

Yıllar	Buğday (ton)	Arpa (ton)	Mısır (ton)
1939	4.191.528	2.275.460	635.855
1940	4.067.950	2.249.314	757.309
1941	3.483.147	1.758.246	647.467
1942	4.263.282	2.164.781	852.828
1943	3.509.507	1.665.322	874.265
1944	3.148.396	1.403.049	508.296
1945	2.189.318	934.309	294.739

Türkiye’de toplam nüfus, 1940 nüfus sayımına göre 17.820.950, 1945 yılındaki nüfusu ise 18.790.174’tür. Savaş yıllarında nüfus artış oranı düşük olmasına rağmen temel besin maddelerinde de üretimde düşüş söz konusudur. Bu düşüş ayrıca temel gıda maddelerinin fiyatlarının artmasının nedenlerinden biri olmuştur.²¹⁴

Bazı Temel Malların 1938-1943 Yılları Arasındaki Ortalama Fiyat ve Artış Oranları

Maddenin adı	1938 (kuruş)	1943 (kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek (kg)	0,05	38,67	284,7
Et (kilo)	42,52	198,54	366,9
Şeker (kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48,78	155,42	218,6
Yumurta (tane)	1,71	7,94	364,73
Süt (kilo)	14,79	51,25	236,5
Kömür (kilo)	5,33	12,21	129,1
Odun (kilo)	370,08	1316,66	255,7

Savaş yıllarında CHP tarafından hayat pahalılığı, vurgunculuğu ve suiistimalleri incelemekle görevlendirilen komisyonun hazırladığı raporda, “*harp içinde bulunan*

²¹⁴ Şinasi Sönmez, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 47, 2011, s. 607-608.

memleketlerde bile hayat pahalılığı %20-25'i aşmazken bizde %500'ü bulmuştur” denilerek ülkenin içinde bulunduğu acı gerçek dile getirilmiştir.

Savaş yıllarında hayat şartlarının ağırlaşmasında ve geniş halk kesimlerini olumsuz bir şekilde etkileyen hayat pahalılığının artmasında karaborsa, ihtikâr ve stokçuluğun da büyük rolü olmuştur. Piyasadaki malların azalması ve halkın hem ne pahasına olursa olsun ihtiyacı olan malı almak arzusu karaborsayı, ihtikârı ve stokçuluğu körüklemiştir. Hükümetin aldığı sert önlemler, polisiye tedbirler ve sıkı denetimlere rağmen önlenememiştir.²¹⁵

Savaş yıllarında hem ihracatta hem ithalatta düşüş olmasına rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranında yükseliş olmuştur. 1939-1942 yılları arasında İthalat İhracat şöyledir:

Yıllar	İthalat \$	İhracat \$	Dolar Kuru TL/\$
1939	92,498	99,647	1,28
1940	50,035	80,904	1,38
1941	55,349	91,056	1,35
1942	112,879	126,115	1,31

İhraç malları genelde tarım ürünleri ve maden gibi hammaddelere dayanıyordu. Fakat içeride tarım ürünlerine yoğun ihtiyaç olmasından dolayı tarım ürünlerinin oranı da savaş öncesi döneme göre düşüklük göstermiştir. Refik Saydam Hükümeti döneminde tarım ürünlerinin piyasa fiyatının altında satın alınarak özellikle kentli nüfusa ucuza dağıtılması yoluna gidilmiştir.

Milli Şef dönemi olarak adlandırılan bu yıllarda, Türkiye savaş dışında kalmakla birlikte halk büyük sıkıntılar çekmiş, yoksulluğun pençesine düşen halk temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanmıştır. Savaş boyunca silahaltına alınan ordunun gereksinimlerini karşılamaya öncelik verilmiştir.²¹⁶

1- Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İaşe Müsteşarlığı'na Bağlanması

Hükümet, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak ekonomi üzerindeki denetleyici ve düzenleyici yönündeki müdahalelerini artırmıştır. Başını alıp giden iaşe sorunlarına

²¹⁵ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 154-155.

²¹⁶ Ş. Sönmez, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, s. 609-610.

çözüm bulmak için daha geniş bir kadro ile kurulan İaşe Müsteşarlığı'na²¹⁷ bağlana üç ofisten biri de 1938 yılında kurulan Toprak Mahsuller Ofisi idi.²¹⁸

Büyük buhranın açtığı buğday krizi nedeniyle buğday piyasasına müdahale etmeye başlayan hükümetin Ziraat Bankası'nın buğday ile ilgili işlemlerinden doğan bütün alacak ve borçlarını, silo ve ambarlarını 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devrettiğini yazmıştı²¹⁹

Ancak Koordinasyon Heyeti'nin önerisi ile İcra Vekilleri Heyeti 15 Mayıs 1942'de yeni bir kararname yayınlamıştır. Buna göre; hububata el koyma ve satın alma işlerini gerçekleştirmek üzere, teşkilatın durumuna göre esas itibari ile Toprak Mahsulleri Ofisi'nin olmadığı bazı vilayet ve kazalarda onun namına Ziraat Bankası tekrar görevlendirilmiştir.

Ziraat Bankasının alım yapacağı vilayetler ile bu vilayetlerdeki alım yerleri şu şekildedir:

Vilayetin ismi	Merkezler
Aydın	Söke
Bursa	Merkez, Yenişehir, İnegöl, M. Kemalpaşa Karacabey
Edirne	Merkez, Uzunköprü, Keşan
Elazığ	Merkez
Erzincan	Merkez, Tercan
Gümüşhane	Bayburt, Kelkit
Manisa	Merkez, Salihli, Turgutlu, Alaşehir
Maraş	Merkez, Elbistan
Muğla	Milas, Fethiye

Bazı yerlerde ofis, bazı yerlerde banka tarafından satın alma yapılacak vilayetler ile bu vilayetlerdeki alım yerleri şöyledir:

Vilayetin ismi	Ofis	Banka
Bolu	Düzce	Merkez, Göynük, Mudurnu, Gerede
Çanakkale	Karabiga	Merkez, Gelibolu

²¹⁷ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 429.

²¹⁸ **Cumhuriyet gazetesi**, 17 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5935.

²¹⁹ Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s. 489.

Gaziantep	Karkamış	Merkez
İzmir	Menemen, Bergama	Ödemiş, Tire
Kırklareli	Merkez	Babaeski, Lüleburgaz
Malatya	Adıyaman	Merkez
Tekirdağ	Merkez, Çorlu	Malkara
Tokat	Zile, Kunduz	Merkez

Toprak Mahsulleri Ofisi veya Ziraat Bankasının alım merkezi açmadığı kazalarda da el koyma ve satın alma işlemlerinin yapılması gerekir. Ancak, bu gibi yerlerde yapılacak satın almadan elde edilecek mahsullerin valilerce uygun görülecek civar alım merkezlerine sevki temin edilecek ve bu gibi yerlerdeki satın alma işlerine keza valilerce uygun görülecek zahireci birlikleri görevlendirilebileceklerdir. Buna bağlı olarak zahireci birliklerini oluşturacak zahireciler ve tüccarlar iyi tanınmış, dürüst ve ticari itibarı yerinde olan ve Milli Korunma Kanunu ile ilgili hiçbir surette mahkûm olmamış kimselerden oluşmalıdır.

Zahireci birliklerinin vazife ve çalışma şekli belirli şartlara bağlanmıştır. Birlikler, satın alma işlerini yerine getirmek için kendi azalarını tespit ederek valilerin onayını aldıktan sonra bu azalarına fotoğraflı kimlik kâğıdı verirler. Birlik azası her zahire tüccarı, alımlarını günü gününe resmi defterine kaydetmek ve her satın alma için iki nüsha makbuz düzenlemek zorundadır. Bu makbuzlar zahireci birliği tarafından bastırılır ve azaya verilir. Her makbuza alıcının, satıcının adı ve soyadı, zahirenin alındığı vilayet, kaza, nahiye, köy ve mahallenin ismi, alım tarihinin, alım miktarının, mahsul cinsinin, sevk olunacak merkezin ve diğer gerekli malumatın etraflı surette yazılması lazımdır.

Birliklerce satın alınacak zahireler hiçbir şekilde başkalarına satılması veya devri, başka maksatlara tahsisi veya alıcı zatın kendi ihtiyaçları için bundan istifade etmesi doğru değildir. Bu zahireler kademe kademe Ofis ya da Ziraat Bankasına teslim edilecektir.

Zahireci birlik ve tüccarları yapacakları satın almaları üreticiden satın alınan miktarı Toprak Mahsulleri Ofisi veya Ziraat Bankası'na bildirmeye mecburdur. Satın alınan ürünlerin bir ay içinde bu kurumlara teslim edilmesi mecburidir ve zahireci birliklerinin nerede kuruldukları hakkındaki malumatların Ticaret Vekâletine bildirilmesi gerekmektedir.

İaşe Müsteşarlığına bağlı olarak çalışmasına karar verilen üç ofisten biri olan Toprak Mahsulleri Ofisinin yetersiz kaldığı yerlerde ya da olmadığı yerlerde tekrar Ziraat Bankası görevlendirilmiş iki kurumun olmadığı yerlerde de Zahire Birlikleri kurulmuştur. Hükümet Milli Korunma Kanunu'nun verdiği yetkiyi her alanda kullandığı gibi bu alanda da en ücra köşeye kadar uygulamaya çalışmıştır.²²⁰

D- MEMLEKETİN İAŞESİ HAKKINDA ALINAN DİĞER KARAR VE TEDBİRLER

I- İaşe Müsteşarlığı İaşe İş Birliği Heyeti'nin Aldığı Kararlar

İaşe Müsteşarlığı'nın kurulmasına yönelik 14 Şubat 1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı'nın 1. Maddesi gereğince bir İaşe İşbirliği Heyeti kurulmuştu. Aynı kararnamenin 4. maddesine göre ise bu heyet, Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Münakalât ve Ziraat Vekâleti mümessilleri ile Ticaret Vekilinin uygun göreceği daire amirlerinden oluşuyordu²²¹. İaşe İşbirliği Heyeti göreve başladıktan sonra 1 Ağustos 1941 tarihinde toplantı yapmış ve bir bildiri yayınlamıştı. Yayımlanan bildiri; ekmeklik, yemeklik ve yemlik hububat mevzusu, yağ ve et meselesi, bakliyat ve pirinç işleri, tek tip elbise işi, tevzi işleri, fiyat mevzusu, yakacak maddelerin vaktinde tedariki ve nakli gibi konulardan oluşuyordu.

Bildirinin 1. Maddesi ekmeklik, yemeklik ve yemlik hububat mevzuuna ayrılmıştı. Heyet, öncelikle iaşe bakımından memleketin ekmeklik, yemeklik ve yemlik hububat ihtiyacının belirlenmesi için hem genel nüfus hem de ülkedeki ortalama tüketim dikkate alınarak incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Alınan bu kararlar yapılan çalışmalara ve araştırmalara göre Türkiye'nin 1940 yılındaki nüfusu 17. 858.164 olarak tespiti yapılmıştır. Bu tespit savaşın en şiddetli olduğu 1941 yılında yapıldığı için nüfus hareketliliğinin çok olabileceği kanaatine varılmış bunun üzerine hububat ihtiyacının daha sağlıklı bir şekilde hesaplanması için yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Heyet bu defa nüfusun yıllık ortalama ne kadar arttığını hesaplamaya karar vermiştir ve yıllık Türkiye nüfus artışını resmi istatistiklere göre binde 15 olarak hesaplamıştır. Heyetin çalışmalarına göre 1941 yılında üretilen hububatın bugünkü durum göz önünde bulundurulduğunda 1942 yılının yaz aylarına kadar yetebileceğini ancak bir sonraki yılın (1942) nüfus artışını da dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir. Binde 15

²²⁰ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3.

²²¹ Düstur, III/22, s. 267-268.

nispetinde nüfus artışına göre ülke nüfusu 1942 yılında 18.271.000 olacağını hesaplamıştır.

Yine heyetin yaptığı tetkiklere göre erkek, kadın ve çocuk toplamında nüfus başına senede köylü için 280, şehirli için de 180 kilo ekmeklik, yemeklik hububat tüketildiğini göstermiştir. Köylü ve şehirli nüfusun tüketim oranlarına nazaran genel olarak nüfus başına senede takriben 250 kg ekmeklik ve yemeklik hububat düştüğünü göstermiştir. Yapılan nüfus hesaplamalarına göre bütün ülke için 4.567.758 ton ekmeklik ve yemeklik hububata ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

Ancak ülkede senelik tüketime bakıldığında ortalama olarak 4.200.000 ton buğday, 416.000 ton çavdar, 634.000 ton mısır, 249.000 ton kaplıca (taneleri ufak bir tür buğday, siyez), 56.000 ton darı toplamda 5.555.000 ton yemeklik hububat tüketildiği görülmektedir. Yani öngörülen hesap ile tüketim arasında farklılık oluşmuştur. Tüketim, hesaplanan genel ihtiyaca göre daha fazla olmuştur. Bu hesaplamalar normal seneler dikkate alınarak yapılmıştır.

Heyet, sadece tüketim durumunu dikkate alarak hesap yapmamıştır. Hem dünya durumu hem de ülkenin içinde bulunduğu durum dikkate alınarak tüketim ve üretimde değişiklikler olabileceğini düşünmüştür. Çünkü ülkede hem 1 milyon civarı silahaltında tutulan tüketici nüfus vardı hem de ithalat ihracat yapmak için ulaşım sıkıntısı yaşanmaktaydı. Heyet ülkedeki tohumluk ihtiyacını da hesaplamıştır. Buna göre tüketilen 5.555.000 ton hububatın 808.000 tonu tohumluk için ayrıldığında tüketime 4.747.000 ton kaldığını hesaplamıştır.

Netice itibari ile heyet, genel ihtiyacı 4.567.758 ton tahmin tüketimi ise 4.747.000 ton olarak hesaplamıştır. Bu iki rakam karşılaştırıldığında 180.000 ton civarı fark oluştuğunu belirtmiştir.

Heyet, memlekette üretilen buğdayın toplamından sadece vatandaşların bir kısmı ekmeklik ve yemeklik olarak buğdayı kullandığını halkın diğer kısmı ise normal zamanlarda bile buğdayı kullanmadığını bunun yerine arpa, çavdar, darı, mısır gibi ürünleri ekmeklik ve yemeklik olarak kullandığını dikkat çekmiştir.

Hububat sıkıntısı için yapılan bu çalışmalar üzerine heyet, silahaltına alınanların, vatandaşlara nispetle daha fazla buğday tüketmesinden dolayı hububatın sorun haline geldiğini belirtmiştir. Bunun üzerine silahaltına alınan bir milyon askerin günlük buğday ihtiyacı da hesaplanmıştır. Günde ortalama bir asker 1 kilo buğday tüketse toplamda günlük 1000 ton buğday gerektiğini ve bu da ordunun yıllık 360.000 ton buğdaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Normal şartlarda hazırda bulundurulmuş ordu ve

ihracat durumu göz önünde bulundurulduğunda iyimser düşünülse dahi bile 200-250 bin tonluk bir buğday sıkıntısının olduğunu tespiti yapılmıştır. Heyetin yaptığı çalışmalar, buğdayın hızlı ve fazla bir şekilde temin edilmesi için öncelikle tasarrufa gidilmesi ve bazı tedbirler alınması gerekliliğini doğurmuştur. Bunun üzerine heyet, hububatı çok ve çabuk elde etmek için bu tedbirleri almıştır:

“1- Mahsulün çabuk kaldırılması ve toplanması işleri: insan, hayvan ve makine kuvvetlerinden azami derecede istifade etmek

2- Mahsulün satın alınması işleri:

a) El koymaya tabi mıntikalarda Toprak Mahsulleri Ofisinin satın alma teşkilatının takviyesi ve yeniden açılacak merkezlerin tesisi.

b) Toprak Mahsulleri Ofisinin satın almada kullanacağı çuval, kantar vs. gibi vesaitin tamamlanması,

c) Askerlik şubeleri reislerinin Mal Müdürlerinin ve bunlar gibi köyleri dolaşan diğer idare amirlerinin her dolaştığı yerde bu bakımdan uyarıda bulunmasının temini.

3- Mahsulün köylerden ve umumi hatlardan nakil ve toplanma işleri:

a) Mahsulün köylerden Ofis alım yerlerine sevkinde vesaiti kâfi gelmeyen müstahsiller için nakil mükellefiyetinin tatbiki,

b) Toprak Mahsulleri Ofisinin hat güzergâhında olmayan alım merkezlerinde biriken hububatın istasyonlara naklinde keza nakil mükellefiyetinden istifade edilmesi.

c) Müstahsillerin köylerden Ofis merkezlerine getirecekleri ve Ofisin iç merkezlerinden istasyonlara taşıyacağı hububatın naklinde mahalli askeri birliklerin motorlu ve motorsuz nakil vasıtalarından istifade edilmesi.

d) Devlet Demiryolları ile Deniz Yolları idarelerinin Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından hububat nakliyatı için vagon, vapur taleplerinin milli müdafaa işleri ile beraber her şeye tercih eyleyerek yerine getirmesi.

e) Limanlarda ve istasyonlarda tahmil, tahliye işlerinde kullanılan mevcut araç ve imkânlardan, milli müdafaa işleri ile beraber Toprak Mahsulleri Ofisinin istifade ettirilmesinin esas ittihaz edilmesi.

f) Toprak Mahsulleri Ofisinin depo inşası işlerinin askeri inşaatla birlikte yürütülmesi.

4- Önümüzdeki mahsulün çok yapılması hakkında alınacak tedbirler:

a) Devlet ziraatının kabil olduğu kadar çoğaltılması, bunun için Devlet Ziraat İşletmeleri kurumunun mevcut çiftliklerinde zeriyaatın fazlalaştırılması, bu müesseseye yeni çiftlikler tahsis olunması ve teşkilatının tesiri,

b) Ziraat Vekâleti emrinde traktörlerle tohum ekme makinelerinin azami iş verecek şekilde çalışmalarına devam edebilmelerinin temini,

c) Tohumluk hususunda zorluk çekecek yerlere bedeli mukabilinde ve tavizen tohumluk yardımları yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması,

d) Pulluk ve pulluk iç demiri tedariki hususunda çekilen sıkıntıları önlemek için bir miktar pulluk malzemesi ile pulluğun ithal edilmesi imkânlarının araştırılması,

e) Ziraat zamanı çiftçi erlere izin verilmesi,

f) Ekin zamanı ordu elindeki vasıtalarından istifade edilmesi,

g) Kolordu Mintika Kumandanlıklarının elindeki insan ve cer vasıtaları ile buldukları yerlerdeki boş arazi üzerinde buğday, arpa, yulaf ziraatı yapmaları.”

Bildirinin 2. maddesi ülkenin et ve yağ meselesi hakkındaydı. Ülkede yaşanan iaşe sıkıntısı ve dünyadaki savaş durumu sonucunda alınan tedbirler, ani ve geçici değişiklikler ekmeçlik ve hububatta olduğu gibi et ve yağ konusunda da etkisini göstermiştir. Heyet bu konu hakkında da incelemelerde bulunmuştur. Heyetin bildirisine göre ülkede daha önce yılın belirli günlerinde et tüketen bir kesim, birdenbire çok fazla et tüketen bir kitle haline gelmesi buna paralel olarak yağ tüketiminin de artmasına neden olmuştur. Et ve yağ tüketiminin bir anda artması sonucu ortaya çıkan sorunu çözmek için bazı çareler aranmıştır. Heyetin yaptığı tespitlere göre tüketici merkezleri üretici merkezlerinden uzaktı. Demiryolu ve denizyolu ile nakliyat çok pahalı ve zordu bunun için de hayvanlar karadan nakliyesi gerçekleşmektedir bu da birçok hayvanın telef olmasına zayıyatın artmasına sebep oluyordu bunun için de küçükbaş hayvanın tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Heyet et ihtiyacını karşılamak için balık tüketimini arttırmak gerekir böylece kesilen hayvan sayısından tasarruf edilecektir. Nakliyat sonucunda doğan zararları aza indirmek için nakliyesi daha kolay olan küçükbaş hayvan tercih edilmelidir. Büyük tüketim merkezi olan şehirlerde et fiyatını ve et arzını dengede tutmak için nakliye sırasında dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir.

Hububat ve et meselesinde olduğu gibi dünyadaki savaş durumu yağ tüketimini de arttırmıştır. Savaştan önce ki yağ tüketimine nispeten yağ tüketiminin savaş yıllarında arttığını belirtmiştir. Ticaret Ofisi'nin tahmini verilerine göre yağ tüketimi savaştan önce 1.510 ton olan sade yağ tüketimi savaştan sonra 3.970 tona çıkmıştır.

Heyet, bu anormal yağ tüketiminden bilhassa etkilenen sade yağların olduğunu bunun nedeni ise ordu gibi büyük birliklerin üretilen yağların büyük bir kısmını satın almasıydı bu da piyasada hem yağ kıtlığına hem de ani fiyat yükselişlerine sebebiyet veriyordu. Yağ tüketiminin artması ve ordunun yağların büyük bir kısmını satın alması nedeniyle halkın talebi karşılanamıyordu. Sade yağa talep çok olunca peynir, yoğurt gibi süt mamulleri yerine yağ üretimi yapılmasına neden oluyordu. Heyet, bu durumun yağda üretim fazlalığına sebep olacağını düşünmekteydi. Buna rağmen sade yağ üretimi tüketimi karşılamamaktadır. Buna çözüm olarak sade yağ tüketimini sınırlandırmak ya da onun yerine üretimi yapılabilecek diğer yağların tüketilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bildirgenin 3. maddesi bakliyat ve pirinç ile ilgiliydi. Heyet, bu ürünler için de gerekli önlemleri almış ürünlerin azami fiyatını belirlemiştir. Fasulyenin ihracatı yasaklanmış ve gerektiğinde ihracatın devlet eliyle yapılmasına karar verilmiştir. Heyet, alınan bu kararların uygulanması için herhangi bir gayrimeşru kazanca fırsat verilmemesi, malların piyasadan kaybolmaması, hububat sıkıntısının yaşanmaması için her ferde görev düştüğünü belirterek ilgili kurum ve kuruluşların da kendi üzerine düşeni en iyi şekilde yapması ürünleri amacına uygun bir şekilde dağıtılması ve her türlü iş birliğinin etik bir şekilde yapılması gerektiğini de belirtmiştir. Böylelikle bakliyat ve pirinç piyasası da kontrol altına alınmış olacaktı.

İaşe Müsteşarlığı İaşe İş Birliği Heyetinin aldığı kararlardan biri de tek tip elbise ile ilgili olan 4. madde idi. Heyet, tek tip elbise için aldığı tedbirleri kaliteli kumaşlardan elbise giymek isteyen zenginler için olmadığını gelir düzeyi düşük olan işçiler, sabit geliri olan aileler, memur ve kazanç seviyesi düşük olanlar düşünülerek böyle bir tedbire başvurduğunu belirtmiştir. Dar gelirli ailelerin çocuklarına, bütçelerine çok yük olmayacak şekilde elbise temininde bulunmaları ve ailelerin kendi çocuklarına karşı zor durumda ya da mahcup duruma düşmemesi için tek tip elbise kararı alınmıştır. Tek tip elbiseden kastı tek renk değildi. Elbise şu veya bu renkte, desenli veya düz, yazlık veya kışlık kumaşlardan ve diktirenin zevkine göre olabilecekti.

Heyet, tek tip kumaşlarla yapılacak elbiselerin faydalarını şöyle sıralamıştır:

“1- İaşe politikası bakımından ihtikârla mücadele kolay olacaktır. Çünkü kumaş tipleri bellidir. Fiyatlarının teşkilat vasıtası ile kontrolü kolayca mümkün olacaktır.

2- Bu politika, aile yükü hafifletilecek.

3- Önemli bir kitle olan mektepler için tek tip kumaştan yapılacak elbise giymeleri mecburiyeti getirilerek aile reisini her zaman düşündüren bir dert haline gelmiş sorun halledilmiş olacak.”

Heyet 5. madde ile aldığı karar tevzi işlerini düzenlemiştir. Bu madde ile milli müdafaa ve halk için önem arz eden ürünlerin devletin kontrollüne alınması, ihtiyaçların doğru bir şekilde önceden belirlenmesi gerektiğini ve mevcut ürünlerin de ülkenin müdafaa ve halk için en verimli şekilde dağıtımını yapılması kanaatine varılmıştır.

Bir diğer madde ise fiyat mevzusu hakkında alınan kararları kapsıyordu. Heyet, II. Dünya Savaşının etkisi ile ülkenin iktisadi kalkınma politikası ve fiyat istikrarının bozulduğunu belirtmiştir. İthal edilen eşyaların yüksek gümrük ücretleri ile iç piyasaya çok pahalıya mal olduğunu, arzın azalması ile iç piyasada ürünün az bulunması bu da fiyatların yükselmesine sebep olmuştur bu fiyat artışları ve yüksek maliyet de ithalatı düşmüştür. Aynı şekilde ihracat da bu yüksek fiyatlardan etkilenmiştir. Piyasadaki ürünler savaş tehlikesi nedeniyle talebi artan ürünlerin fiyatları yükselmiştir. Bu da ihraç edilebilecek ürünlerin dünya piyasasından daha pahalıya olacağı için ihracat da düşmüştür.

Bunların haricinde kalan ve milli müdafaa ihtiyaçlarını teşkil eden maddeler üzerinde de talebin artmasından ileri gelen fiyat yükselişleri olmuştur. Yerli sanayii de gerek ham ve yardımcı maddelerin pahalılaşmasından ve gerekse yedek parça tedarikinin zor olmasından dolayı mamullerin fiyatları arttırılmak zorunda kalmıştır.

Devletin idaresinde sabit tarife ile çalışan nakil vasıtaları hariç olmak üzere diğer nakliyat ücretleri de yedek parça kıtlığı tesiri altında kalarak yükselmiştir.

Nihayet bütün bu etkenlere bağlı olarak hırslanan ticaret erbabları ve bazı sermaye sahipleri bu ortamdan faydalanarak ürün stokladı ve sakladı amaçları arzın talebi karşılamaını önleyerek fiyatı yükseltmekti. Piyasadaki mal darlığı tüketiciyi endişe içinde bırakıyordu bu da tüketicinin ihtiyacı olandan daha fazla mal almasına sebep oluyordu. Tüketicinin bu hareketi hem arz talep dengesini bozuyordu hem de gün geçtikçe fiyatların artmasına sebep oluyordu.

Heyet bu fiyat artışlarına diğer dünya devletlerinin maruz kaldığı gibi Türkiye de bu fiyat artışlarından nasibini aldığını belirtiyordu. Ancak bunun önüne geçilmesi gerektiğini aksi takdirde başıboş bırakıldığında halkın büyük bir kısmının zarar göreceğini sadece küçük bir kitlenin faydasına hizmet edeceğini bunların sonucunda da milli gelir dağılımında adaletsizlik oluşacağını, toplumsal huzursuzluğun artacağını ve en önemlisi de devletin en sağlam dayanağı olan milli birliğin zayıflayacağını söylüyordu. Böyle bir durum karşısında her ülke kendi özel durumuna göre tedbirler almıştır. Ülkede yaşanan bu fiyat yükselişleri karşısında Türk parası da aynı nispette değer kaybetmektedir. Bunların önüne geçilmesi için fiyatları belli bir seviyede

sabitlemek ve para değerini korumak için radikal kararlar alınmalı ve başlıca üretim kaynak ve vasıtaların devlet idaresinde olması gerektiğini belirtmiştir.

Heyet, sınırlı sahalarda müdahaleci olmakla beraber ülkenin ekonomi temelini serbest piyasa oluşturmaktadır fakat bu serbestliğin getirdiği pahalılığı önlemek için halkın ve ordunun iâşesi bakımından zaman zaman fiyat belirlemek ve tespit etmek ülke ekonomisi ve halkın ihtiyacını karşılama açısından faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Fiyat tespitinin kolay olması için de mevcut devlet daireleri ve teşekküllerin iş birliği içinde ve ilgili kişilerin de birbirleriyle temas içinde olması ile mümkün olacağını belirtmiştir.

7. madde ise ülkenin yakacak maddeleri ile ilgili kararlardı. Yakacak maddelerinin vaktinde tedarik edilmemesi ve nakliyede sorun yaşanması heyetin değerlendirmeleri arasındaydı. Heyet iâşe dendiğinde akla sadece zaruri yiyecek ve giyeceğin gelmemesi gerektiğini aynı zamanda yakacak maddelerinin de bir iâşe konusu olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle heyet yakacak sorununu bir iâşe sorunu olarak görmüş yakacakla ilgili yaşanan sorunlara çözüm bulmak için önerilerde bulunmuş ve kararlar almıştır. Yakacak maddesi denilince odun, odun kömürü, maden kömürü ve linyitin akla gelmesi gerektiğini bu dört maddenin zamanında yeterli miktarda ve ucuza temini, iâşe politikası bakımından önemli bir konu olduğunu ve bu sorunun üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Heyet yakacak sorununu, üretim meselesi ile nakil ve depolama işleri diye iki farklı başlık altında ele almıştır.

Birincisi olan üretim meselesinin değerlendirmesini şöyle yapmıştır:

“a) Odun ve odun kömürü işinde üretim meselesi diye ortaya konulacak olan mevzu, ruhsatname ve diğer resmi formalitelerin ikmalinde alakalı dairelerin kolaylık ve azami sürat göstermeleri ve böylelikle tam mevsiminde ormanlarda işe başlanmasının teminidir.

b) Maden kömürü ve linyit istihsal işi ise, memleketin her tarafında odun ve odun kömürü bulunmaması, orman kanunu ve politikası karşısında bu maddelere olan ve gittikçe artan rağbeti karşılamak üzere şu andaki ağır şartlara rağmen, üretimin arttırılması için gerekli tedbirlerin ittihazıdır.”

Heyet nakil ve depo işleri için de demiryolu taşımacılığının pahalı olduğu bilinmektedir ancak savaşıin gidişatından ötürü ileride ne tür bir sürpriz yapacağı bilinmediği için önceden tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir. Demiryollarının henüz kullanıma müsait olduğu bu dönemde bir an önce büyük tüketim merkezlerinde ihtiyaçları karşılayacak stokların yapılması, aynı zamanda nakliyenin düzenli bir

biçimde ve depolamanın uygun bir şekilde yapılması sonucu bu sorunun halledilebileceğini belirtmiştir.²²²

İaşe Müsteşarlığı İaşe İş Birliği Heyeti, bu toplantı ile hem milli müdafaa hem de halkın temel gıda ihtiyacı olan maddelerle ilgili çok önemli tedbirler almıştır. Bu tedbirleri almadan önce bazı incelemelerde bulunarak tespitlerde bulunmuş ve bu tespitler doğrultusunda kararlar almıştır.

II- İaşe Müsteşarlığı'nın Memleketin Yağ İhtiyacını Karşılama İçin Aldığı Tedbirler

Hükümetin en önemli iaşe sorunlarından birini de şüphesiz ki yağ meselesi oluşturmaktaydı. Gerek milli müdafaa ve gerekse halkın ihtiyaçlarını karşılamak, memlekette yağ kıtlığını engellemek, yağ üretimindeki hilelerin önüne geçerek halkın sağlığını korumak için hükümet her alanda olduğu gibi bu alanda da tedbir alma ya da sınırlandırma yoluna gitmiştir. İaşe Müsteşarlığı ve alakadarların iştiraki ile 20 Mayıs 1942'de aşağıda yazılı olan tedbirler alınmıştır.

Diğer dünya devletlerinde olduğu gibi Türkiye'de de yağ üretim membalarından nebati olanlar hayvani olanlardan daha geniş yer almaktadır. Buna göre nebati ve hayvani yağların kapsamı şöyle açıklanmıştır.

“a) Nebati yağlar esas itibari ile şunlardır: Zeytin, pamuk, susam, haşhaş ve ayçiçeği yağı bu yağlar normal ısıda sıvı halindedirler. Bir de normal ısıda sert olan Hindistan cevizi yağı vardır ki bu yağ harp dolayısıyla hammaddesi ithal edilmediğinden üretimi yapılamıyor. Normal sıcaklıkta sert olan nebati yağlar arasında hidrojene zeytin, pamuk, susam vesaire yağlar da vardır.

b) Hayvani yağlar: Süt yağlarından erimiş ve sızdırılmış tereyağları (sağı yağı) ile erimiş, tuzlanmış (Trabzon) tipi yağlar, iç ve don yağları ile kuyruk yağlarıdır.”

İaşe Müsteşarlığı memleketin yağ ihtiyacını karşılamak için şu tedbirleri almıştır:

Yağ mevzusu ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak tetkik ve tanzim edilmelidir. Bunun için de yağ meselesini tanzim edecek, teşkilatlandırarak bağımsız bir kurum oluşturulmalıdır. Değeri 30-40 milyon lirayı aşan bu grup üretimi için böyle bir teşkilatın kurulması zaruridir. Esasen tamamen başıboş ve tesadüflere bırakılmış

²²² TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/48-B, Dosya No: 2.

bulunan yağlı maddeler ve türevleri üretim işlerini başka türlü bir düzene koymak, muhtelif nevi istihşaller arasında dengeyi temin etmek, gıdalık yağlı madde ve sayısı çok yağ esasına bağılı sınaı üretim maddelerini dâhilden tedarik etmek imkân dâhiline giremez (md. 1).

Zeytinyağlarının asidi yüksek olanlarının rafine edilmesi kati bir zarurettir. %4-8 asitli yağların toplanması mühimdir. Bunların tasfiye edilerek yemeklik yağ hacmi yükseltmelidir (md. 2).

Karşılıklı mal mübadelesi zarureti yüzünden dış devletlere ihraç edilecek yağlı maddelerden Zeytinyağlarının mümkün mertebe harp halinin devamı müddetince ihracını menetmek yerinde bir tedbirdir. Esasen kap azlığı yüzünden bu imkanlar güçleşmiştir. Hiç olmazsa ihracata yalnız %8 asitten yukarı olanlarının ve sabunluk ihtiyacımızın üstünde olan miktarının açılması uygun olacaktır. Pirina yağı (zeytinin sıkıldıktan sonra içerisinde bir miktar yağ ve su kalan posadır. Genellikle sabun yapımında kullanılır.) üretimi için gerekli maddeler ülke içinden temin edilmeli. İhracatı serbest bırakılan yağların karşılığı olarak bu maddeleri o memleketlerden ithal edebilmeliyiz. Böylelikle pirina yağlarının artan bir nispette sabun tahsisi yoluna gidilmelidir. %8 asitten aşağı zeytinyağları sabunhanelere verilmemeli sabun imalatında %8 asitli ve daha yukarı zeytin yağlar kullanılmalıdır. Askeri ve resmi teşekküller sabun şartnamelerinde sabunların imalini esas koşan vasıflarında tadilat yapılarak memleketimiz zaruretlerine göre fenni ve ilmi esaslar dâhilinde ve sübjektif görenek tesirinden uzak olarak vasıflar tespit edilmelidir. Yağlı madde olarak daha ziyade yağlı tohum ihracı prensibini kabul etmeliyiz (md. 3).

Pamuk tohumu ihracı savaş süresince yasak edilmelidir. Askeri ve resmi devlet teşekkülleri yemeklik ihtiyacı için sırf zeytinyağı kullanmak mecburiyeti kalkmalıdır. Zeytinyağlarına üretim ve tüketim durumuna göre %30'dan %50'ye kadar rafine pamuk yağı karıştırılmalıdır (md. 4-5).

Yağlı tohum fiyatları indirilmelidir. İhracat için dahi daha uygun ve primli fiyat olmamalıdır (md. 6).

Askeri ve resmi teşekküller ihtiyaçları için sırf süttten mamul (sağı yağı) esasına dayanan iaşe tarzı kalkmalıdır. Dünyanın hiçbir yerinde hatta barış zamanlarında dahi bu derece müthiş bir israf yoktur. Süt yağları (tereyağı olarak) taze ve eritilmeden yendiğı takdirde bilimsel olarak sağlık açısından bir kıymet ve hususiyet ifade eder. Bunun için tereyağı sırf kahvaltılık bir maddedir. Bunları yemeklik yağ olarak bu fakir memlekette bol ölçekte tüketmek çok büyük bir lükstür. Bunun için askeri ve resmi

teşekküller sağı yağı ihtiyaçlarını genel üretim ve tüketim rakamları göz önünde bulundurularak tespit edilecek oranlarda üç çeşit karışımından elde edilmelidir: sağı yağı; temiz don yağı, kuyruk yağı, hidrojenize edilmiş nebati yağ, zeytinyağı, rafine pamuk yağı ve rafine susam yağı türlerinden üçü karıştırılarak kullanılmalıdır (md. 7).

Zeytinyağı rafinerilerinin genişletilmesi için rafine zeytinyağına konan fiyatın fabrikatöre makul bir kazanç temin edecek seviyede olması gereklidir. Doğal zeytinyağlarından ekstra ve %1 asitli olanlar ile %3'e kadar asitli rafine edilmiş zeytinyağlarının fiyatları aynı olmalıdır. Zeytinyağı gibi kıymetli bir maddenin sabun sanayiinde hammadde teşkil etmesinin önüne geçmek gerekli bir tedbirdir (md. 8).

Yağ üretimi teşkilatının ve mevcut rafineri ve sabunhanelerin ihtiyaç duydukları ambalaj malzemesi, kimyevi madde, yakıt gibi gerekli ve zaruri maddelerin tedarikinde nakil vasıtası temininde hükümet mümkün olan her türlü kolaylığı göstermelidir. Hükümet bu üretici grubun eksikliklerini tamamlayarak ve hatta yenilerini kurmak isteyen girişimcilere her türlü kolaylığı gösterilmelidir (md. 9-10).

Görüldüğü gibi devlet temel tüketim maddelerinden biri olan yağ için ayrıca önlemler almıştır. Hükümet tüketim açısından büyük bir öneme sahip olan yağ meselesini belli kurallara bağlayarak tüketimi sınırlandırmış ya da içerik olarak karışım oranlarını belirlemiş bazı durumlarda yağ ithalatını yasaklamış ya da sınırlandırmıştır.²²³

III- Ticaret Vekâletinin İaşe Kaçakçılığıyla Mücadelesi ve Aldığı Tedbirler

Türkiye ile Suriye sınırında bilhassa gıda maddeleri üzerinde geniş ölçüde kaçakçılık yapılmakta olduğu ve hükümetin kendilerini nasıl olsa besleyeceği zannı ile kendi iaşelerini Suriye'ye satmaktan çekinmedikleri hükümet tarafından duyulmuştur. Bilhassa hububat, bakliyat, hayvan ve yağ gibi memleketin iaşesinde çok önemli olan maddeler, Türkiye'den Suriye'ye kaçakçılığı durmaksızın devam ettiği haberi alınmış. Suriye ile olan sınırların genişliği ve bu sınırları kapatma vazifesini yüklenmiş olan Gümrük Muhafaza Teşkilatı kadrolarının darlığı nedeniyle kaçakçılığın önlenmesi noktasından yetersiz kalmıştır. Bununla beraber sınır çizgisine kadar bütün vilayet mıntikasının emniyet ve asayiş cephesinin yasal sorumlusu olan valilerin Gümrük Kıtaları üzerinde, güçleri etkisiz kalmıştır. Emniyet ve asayiş zayıflığı ve ilgili

²²³ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-A, Dosya No: 1.

kurumların birlikte hareket etmemesi ya da dayanışma içinde olmaması denetimin zayıflamasına ve kaçakçılığın günden güne artmasına sebep olmuştur.

Türkiye ile Suriye sınırının her iki yakasında oturan halkın birbirleriyle akrabalık bağının olması, büyük bir kısmının hem aynı dili konuşması hem aynı kültürden olması ve yeterli tedbirlerin alınmaması kaçakçılığın devamını kolaylaştırmıştır.

Ülkenin güney sınırları üretim açısından önemli bir yer teşkil etmektedir çünkü; güney sınırlarında, mahsulün daha erken yetişmesi ile birlikte bol miktarda iâşe maddeleri üretilmektedir. Bu yüzden Ticaret Vekâleti, güney sınırlarında bir an önce kaçakçılığı önlemek için tedbirlerin alınması gerektiğini ve alınan bu tedbirlerin ülkenin iâşesi bakımından büyük önem arz ettiğini belirtmiş, aksi takdirde ülkenin hububat, bakliyat, yağ ve et konusunda sıkıntı çekmesine ve ülkenin istenmeyen bir duruma düşmesine neden olabilirdi. Ülkenin güneyinde yaşanan kaçakçılık sorununu çözmek için Ticaret Vekâleti, alınması gereken tedbirleri şöyle sıralamıştır:

“1- Hasat mevsimi devamı müddetince yani mayısın başından aralık ayına kadar bu hudutlar üzerinde atlı ve motorlu seygar teşkilatla kapatma tedbiri almak.

2- Huduttan itibaren 25 km kadar derinliğinde olana sahaya dışardan gelecek sürülerin ve her nevi hayvanatın sokulmasına kati olarak yasak etmek.

3- Huduttan itibaren 25 kilometreye kadar derinliğine olan sahadaki köylerde mevcut hayvanları tespit etmek ve bu hayvanlar arasındaki değişimi sıkı bir kontrol altına almak ve bu köyleri, kendi köyelerine gelen hayvanatı ihbara mecbur etmek.

4- Hudut vilayetlerinde köy ve kasabalarda hususi evlere gelen misafirler, ziyaretçiler ve yolcular için de ihbar, ikamet mecburiyeti koymak.

5- Hudut bölgesindeki istasyonlarda ve hudut postalarında iki taraf halkın komşularını kati surette men etmek veya hiç olmazsa idare amirlerinin iznine tabi tutmak.

6- Hudut vilayetlerimizden trenlere binecek vatandaşlarımızla Suriyelileri aynı vagona buluşturmamak, Türk vatandaşları ile Suriyelilere ayrı ayrı vagonlar tahsis etmek.

7- Hudut vilayetlerinde trenle ve karayolu ile yapılacak hububat, bakliyat ve yağ gibi her nevi gıda maddeleri ile hayvanları Hükümetçe tespit edilecek diğer maddelerin trenlere kabul edilmesi veya vilayet hududu haricine diğer nakil vasıtaları ile sevki için bizzat valinin izin vermesi esasi titizlikle tatbik edilmelidir.

8- Gümrük Muhafaza Teşkilatı derhal Jandarmaya tahvil edilerek her cepheden Valiler emrine verilmelidir.

9- Kaçakçılığın önlenmesi askeri tedbirlerden ziyade hudut muntıklarında yaşayan halkın hükümete yardımcı vaziyete geçirilmesi mümkün olacağından şüphesiz en kuvvetti ve tecrübeli olmaları lazım gelen hudut valilerinin emrine, hudutlarının genişliğine göre elli bin liradan başlamak üzere geniş ölçüde örtülü ödenek yapmak.

10- Hudut valilerine kaçakçılığı önlemek için idari kaza hakkı tanınmalıdır.

11- Hudut valilerinin hudut vilayetlerinde vazife alan bütün gümrük teşkilatı üzerinde icabında yerlerini değiştirme vilayet muntıklarında vazifelerine son verme gibi yetkiler verilmelidir.

12- Memleketin iaşesi cephesinden önemi olan ve gittikçe bu önemi artacak olan Suriye hudut vilayetlerinde arz edilen kati ve esaslı tedbirler alınmadıkça memleketin zararına olan kaçakçılığın durdurulacağı ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Bilhassa Suriye sınır bölgesinde Suriye tarafına yerleştirilmiş ve teşkilatlandırılmış olan Ermeni unsurunun bizim tarafla olan temas ve münasebetleri kesilmedikçe memleketin iaşesine gerekli olan maddelerin Suriye'ye akmasını durdurmak imkânı olmayacaktır. Alınacak kapama tedbirlerinin daha fazla geciktirilmemesi ve esaslı bir surette alınmaması memleketin iaşesi noktasında zararlı neticeler verecektir.”

Ticaret Vekâleti, Türkiye ile Suriye sınırında yaşanan kaçakçılığın engellenmesi için aldığı bu tedbirleri Başvekâlet, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Müdafaa Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti, Münakalat ve Gümrük İnhisarlar Vekâletine sunmuştur. Eğer bu tedbirler alınmazsa ülkede var olan iâşe sorununu kat kat artacağını belirtmiştir.²²⁴

IV- Karne Uygulaması

Savaşın üçüncü yılına, yani 1942 yılına gelindiğinde, Türkiye'de büyük sermaye sahipleri ile Hükümet arasında soğuk savaş yeni boyutlar kazanmıştı. Özellikle, büyük halk çoğunluğunun temel gıda maddesi olan ekmek üretim ve dağıtımında ortaya çıkan yetersizlikleri ve karaborsayı gidermek için yeni uygulamalara gidilmiştir.²²⁵ Halkın belli başlı gıda maddelerine olan ihtiyacını tanzim etmek ve israfın önüne geçmek üzere hükümet bazı yeni kararlar almıştır. İlk olarak ekmeğin ihtiyaca göre dağıtılması için ilgililerce hazırlıklar yapılmış ve karneler tertip edilmiştir.²²⁶

²²⁴ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3.

²²⁵ E. Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, s. 120.

²²⁶ Cumhuriyet gazetesi, 17 Birinci Kanun 1941, Yıl: 18, Sayı: 6227.

Nihayet buğday üretimindeki düşüş nedeniyle ekmek tüketimini sınırlandırmak amacıyla 14 Ocak 1942 tarihinde İstanbul, 17 Ocak'ta Ankara, 22 Ocak'ta İzmir²²⁷ gibi büyük kentlerde karne uygulamasına geçilir.²²⁸

7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram ve ağır işlerde çalışan işçilere de (ağır işçi; sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol köprü ve emsali inşaatta, nakil, yükleme ve boşaltma, ormanlarda iş saatinin devamı boyunca aralıksız surette büyük enerji sarfını icap ettiren ağır bedeni hizmetler gören ve şiddetli hararet, şiddetli gürültü ve herhangi bir madde ile bozulmuş bir hava içinde çalışmak zorunda bulunan kimselerdir) 750 gram ekmeğin karne ile dağıtımına başlanır.²²⁹

Belirlenen istihkak 1942 yılının nisan ayında 175 grama, mayıs ayında ise²³⁰ İstanbul'da 150 grama kadar inmiştir. Bu miktar 1944'ün eylül ayında yeniden 375 grama yükseltilmiştir. Ekmeğin çeşnisi de defalarca değiştirilmiştir. Çıkarılan tek tip ekmek o dönemlerde "kara ekmek" olarak nitelendirilmekteydi.²³¹

Karne usulü şehir halkının ekmeğini belki biraz azaltmış olacaktır. Ancak karnenin başlıca faydası, şehirde oturanlara her gün alacakları bir miktar ekmeği mutlaka hazır bulundurmak olacaktır. Telaşsız ve endişesiz herkes en yakın dağıtma yerinden günlük ekmeğini alabilecekti.

Karne usulü, Türkiye'de yiyecek üzerinde yapılan ilk sınırlamadır. Harp içinde olsun olmasın, uzak yakın bütün komşu ülkeler 1939'dan beri boyuna sıkılaştıran sıkı bir sınırlama içinde yaşıyorlardı. İngiltere'de gıda maddeleri tüketiminin beşte ikisi vesikaya tabidir. İsviçre'de yağlı ve unlu maddelerden sonra yumurta bile karneye bağlanır. Almanya'da ve İtalya'da bütün yiyecek ve giyecek maddeleri vesika ile alınır. İtalya'da herkese günde 200 gram ekmek veriliyor. Bugün her memleket kendi yağı ile kavrulmak için tedbirler almıştır. Kanada gibi buğday memleketinin oluşu ağzında bulunan Birleşik Amerika dahi kesintilere başvurmuştur. Keza Fransa'da aynı şekildeydi. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki savaşa katılan katılmayan bütün ülkeler harbin derin etkilerinden dolayı sınırlamaya gitmiştir.²³²

²²⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, YKS Yayınları, İstanbul, C. II, S. 20.

²²⁸ C. Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II, s. 409.

²²⁹ Resmî Gazete, 19 Ocak 1942, Sayı: 5010.

²³⁰ C. Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II, s. 409.

²³¹ T. Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s. 427-428.

²³² Ayın Tarihi, Son Kanun 1942, Ankara, No: 98, s. 43-45.

Karne uygulaması köyler için de söz konusu olabilirdi.²³³ Köylerde, büyük küçük yaş haddi gözetilmeksizin nüfus başına günde 300 gram ekmeçlik hububat verilecekti. Yine kararnameye göre buğday ve diğere ekmeçlik hububat unlarından ekmeç, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılması, satılması ve tüketilmesi yasaklanmıştır.

Lokanta, mutfak ve evlerde yemek olarak yapılacak hamur işleri bu hüküm dışında tutulmuştur. Ticaret Vekâleti bu ihtiyaçlar için mevcut stoka göre un dağıtımı yapabilir ve francala imalatı ve bunların yalnız hastalara verilmesi hususunda gerekli tedbirleri alabilirdi.²³⁴

Daha sonra alınan kararın maddeleri değıştirilerek buğday ve diğere ekmeçlik hububat unlarından ekmeçten başka unlu maddelerin yapılması ve satılması yasaklanmış; ayrıca lokantalarda, resmi daire ve kurumlarda, şahıslar tarafından işletilen aşevlerinde yapılacak hamur işleri de yasak maddeler kapsamına alınmıştır. Bu tür maddeleri imal eden yerlerin ellerinde bulunan unlarla bu unlardan ürettikleri mamullere de değer bedeli peşinen ödenmek kaydıyla el konulacağı hükme bağlanmıştır.²³⁵

Ayrıca Milli Korunma Kanunu'nun 13. maddesine²³⁶ dayanılarak, ekmeçlik hububat ve un stokları oluşturmak üzere Ticaret Vekâletine yetki verilmesi ve bu hizmetin ifası için 500.000 liralık sermaye tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.²³⁷

Ekmeç kartlarının dağıtımı o mahallin belediyeleri sorumlulukları altında yürütür. Bunun için idare amirlerinin denetiminde geçici bürolar kurulur.²³⁸

En büyük il olan İstanbul'un iaşe sorunlarının çözülmesi amacıyla önce un stoku yapılması için İstanbul Belediyesi'ne sermaye verilecek, ancak bu karar daha sonra ilga edilecektir. Bir süre sonra İstanbul Mahrukat Ofisi kurulur. Bu ofis İstanbul Valiliğı'ne bağılydı. İstanbul'un yakıt ve akaryakıt ihtiyacı için, İstanbul Valiliğı tarafından saptanacak ve hükümetçe sağlanacak her nevi maddeleri, belirlenecek yöntemler ve

²³³ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 410.

²³⁴ **BCA**, 030. 18. 01. 02/ 96. 95. 17; İ. İnci, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları"*, s. 281.

²³⁵ Ş. T. Akman, İ. S. Akman, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi"*, s. 79.

²³⁶ Mili Korunma Kanunu'nun 13. maddesi şöyledir: *"Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyacını karşılamak için muktazi olan maddeler veya yardımcı malzemeler stokları vücuda getirebilir"*. (**Düster**, III/21, s. 275).

²³⁷ **BCA**, 030. 18. 01. 02/ 96. 86. 2.

²³⁸ Ş. Sönmez, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler"*, s. 618.

araçlarla temin etmek ve satışı ile dağıtımını yapmak, söz konusu maddeler için stok ve sevk amacıyla depolar inşa etmek ve nakil araçları işletmek, ayrıca İstanbul Valiliği'nce kendisine verilecek diğer görevleri yapmak Ofisin görevleri arasında sayılmıştır.²³⁹

Halka getirilen ekmeğin tüketim sınırlandırması orduyu da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Ordu'da askerin günlük ekmeğin tüketimi Bakanlar Kurulu kararı ile önce 750 gram olarak belirlenmiş; daha sonra karar Millî Savunma Bakanlığı emri ile 8 Mayıs 1942'de yeniden tadil edilerek asker başına 600 grama indirilmiştir.²⁴⁰

Ekmeğin satışının karne ile düzene konulmasının ardından un satışları konusunda da bir standart yakalanmaya çalışılmıştır. Ekmeğin almak istemeyenlere pazartesi günlerine ait kuponlar karşılığında ve o günün belirlenen miktarı kadar olmak üzere un dağıtmaya başlamışlardır. Unun ekmeğe oranı şu şekilde tespit edilmiştir: Ağır işçiye verilen 750 gram ekmeğin karşılığı 531 gram, büyüklere verilen 375 gram ekmeğin için 265 gram, çocuklara verilen 187,5 gram ekmeğin karşılığı için 132,5 gram un verilmiştir.²⁴¹

1941 yılının başlarında Toprak Mahsulleri Ofisi ve tüccarın elinde bulunan buğday miktarının halkın tüketimine ve ordunun ihtiyaçlarına yetmeyeceği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Ticaret Bakanlığı hububata el koymanın dışında birtakım önlemler daha alma ihtiyacı duymuştur. Bakanlığın, Başbakanlığa sunduğu raporda iki türlü önlem alma niyetinde olduğu görülmektedir. Birinci yol ekmeğin randımanını yükseltmek, ikincisi ise ekmeğin buğdaya çavdar karıştırmaktır.

Hazırlanan raporda hesaplanan ihtiyaç miktarı orduya lazım gelen un miktarı ile 5 milyon kişinin ihtiyacını karşılayacak şekilde belirtilmiştir. Verilen sayıdan anlaşıldığına göre, şehir ve kasabalarda yaşayan halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak bu tutar hesaplanmıştır. Ülke nüfusunun 17 milyon civarında olduğu göz önüne alındığında firmı olmayan köyler için bir hesap yapılmamıştır. Başbakanlığa sunulan raporda ülkenin ihtiyacı ve ofisin elinde bulunan miktar açıklandıktan sonra, sorunun nasıl aşılacağına ilişkin teklifler getirilmiştir. Un randımanının %86'ya çıkarılmasıyla buğdaydan %9-10 oranında bir tasarruf sağlanacağı ve ekmeğin besin değerinin yükseleceği belirtilmiştir. Ancak ekmeğin biraz esmerleşeceği, bunun da bir sorun oluşturmayacağı raporda açıklanmıştır. Raporda dikkat çeken bir konu da bu yolla

---

²³⁹ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II*, s. 410.

²⁴⁰ Ş. Sönmez, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler"*, s. 619.

²⁴¹ Sabit Dokuyan, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmeğin Karnesi Uygulaması"*, *Uluslararası Dilleri Süreli Yayınlar*, sayı 8/5, 2013, Ankara, s. 200.

üretilecek ekmeğin maliyetinin 49 kuruş ucuzlayacağıdır.²⁴² Undaki kepek miktarı artırılarak buğdaydan tasarruf etmek ve ekmeklik un miktarını arttırmak için 21 Şubat 1941 tarih ve 2/15224 Sayılı Kararname ile unun randımanı %84-86'ya çıkarılmıştır. 14 Ağustos 1941 tarihinde 2/16358 Sayılı Kararname ile ekmeklik un randımanı %89-91'e çıkarılmıştır.²⁴³

Un ve ekmek miktarını arttırmak için diğer bir yol da ekmeklik una çavdar ununun karıştırılmasıdır. Raporda, ekmeklik una %35 oranında çavdar katılmasının mümkün olduğu belirtilirken, ofisin elinde bu oranda mevcut çavdar stokunun olmaması, mevcut buğdaylarda %7-8 oranında zaten çavdar olduğu, karıştırılacak miktarın %7-8 olduğu takdirde %15'e karşılık geleceği belirtilmiştir.²⁴⁴ Haziran 1941'de çıkan Bakanlar Kurulu Kararıyla ekmek ununa Ticaret Vekâletinin izni ile karıştırılacak çavdarın miktarı %20'ye yükseltilebilecek ve çavdarla birlikte toplam %50'yi geçmemek üzere ekmeklik un harmanına ayrıca %30 da arpa karıştırılabilecekti.²⁴⁵

Öte yandan ekmek darlığına çözüm arayışı içinde olan hükümet, hububat, bakliyat, patates ve pirincin un ve ezmelerinden pasta, çörek ve bunlara benzer maddelerin yapılması ve satılmasını Milli Korunma Kanunu'nun 21. Maddesine dayanarak yasaklamıştır.²⁴⁶

Bu önlemler kısa vadede fayda sağlarken sorunu tamamıyla çözmeye yetmemiştir. Çünkü istifçilik, karaborsa ve enflasyon artmaya devam etmiştir. Refik Saydam'dan sonra iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu hükümeti daha esnek politikalar izleme yoluna gitmiştir.²⁴⁷

1- İaşe Müsteşarlığı'nın Karne ve Ekmek İstihkakı Hakkındaki Çalışmaları

İaşe müsteşarlığı bir çuval undan ne kadar ekmek çıkacağını ve Türkiye'de bulunan değirmenlerin sayısını hesaplamıştır. Buna göre;

%95 randımanlı 72 kiloluk bir çuval undan 950 gramlık 106 ekmek alındığına göre ağır işçiye verilen 750 gram ekmek için 564, büyüklere verilen 375 gram ekmek

²⁴² Ş. Sönmez, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", s. 613.

²⁴³ **Resmî Gazete**, 14 Ağustos 1941, Sayı: 4886.

²⁴⁴ **Resmî Gazete**, 21 Şubat 1941, Sayı: 4740.

²⁴⁵ İ. İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları", s. 282.

²⁴⁶ **Resmî Gazete**, 30 Ocak 1942, Sayı: 5020.

²⁴⁷ M. S. Özkan, A. Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", s. 323.

için 282, çocuklara verilen 187,5 gram ekmek için 141 gram buğdaya karşılık geldiğini ortaya koymuştur.

Yine %95 randımanlı 72 kiloluk bir çuval undan 750 gramlık 134 ekmek çıkması gerektiğini hesap etmiştir.

Aynı şekilde Türkiye’de mevcut değirmen âdeti 19.703 olarak hesaplamış. Bunlardan valsli-elekli olanların âdeti 171, valssiz-elekli olanların âdeti 24, valssiz-eleksiz olanların âdeti 19.508 olarak hesaplamıştır.

İaşe müsteşarlığı bu çalışmaları yaparak hem buğdayın una dönüştürüldüğünde ne kadar un çıkacağını hem de bir çuval undan ne kadar ekmek çıkarılacağını hesaplayarak un stokçularına ve karaborsacılara karşı önlem alınmasını kolaylaştırmıştır.²⁴⁸

E- DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE İAŞE UYGULAMALARININ SONUÇLARI

Savaşın ekonomi üzerinde yıkıcı derecede olumsuz etkileri olabileceği, Birinci Dünya Savaşı’nın deneyimi ile de yakından biliniyordu.²⁴⁹

Milli Korunma Kanunu, kabul edildiği 18 Ocak 1940 tarihinden birkaç gün sonra uygulamaya konulur. Hükümet, 19 Şubat 1940’ta toplanır ve Avrupa’daki savaş halinin ve bu yöndeki gelişmelerin ülke ekonomisi üzerine etkilerini öne sürerek Milli Korunma Kanunu kapsamındaki yetkilerin ihtiyaç oranında uygulanmaya başlanmasına karar verir.²⁵⁰

Bu kanun ile hükümet ve belediyeler tarafından saptanan fiyatlara uymayanlara ve mal stok edenlere çok ağır cezalar getirildi. Ayrıca hükümete, özel mallara el koyma yetkisi de getirildi. Sonra da bazı mallarda karne ile tayinleme yöntemi uygulandı. 1941 yılının sonuna doğru iyice artan un, şeker sıkıntısı karşısında pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı. Bir ay sonra da ekmek karneye bağlandı. Savaşın şiddetlenmesi ile beraber yiyecek yanında bez, basma, kömür, petrol ve gazyağı gibi bazı ihtiyaç maddelerine de sınırlama uygulandı.²⁵¹

²⁴⁸ TTK Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-A, Dosya No: 1.

²⁴⁹ C. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II*, s. 424.

²⁵⁰ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, “*Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)*”, s. 171.

²⁵¹ Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 90.

Bunların yanında, önemli başka bir uygulamayla çiftçiler, geçimlik ve tohumluk olarak ayırdıklarının dışında kalan hububatı çok düşük fiyatlarla Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmak zorunda bırakılmışlardır.²⁵² Toprak Mahsulleri Ofisi eliyle gerçekleştirecek alımlarla un stokunun meydana getirilmesi amaçlanmaktaydı. Milli Korunma Kanunu çerçevesinde uygulanan bu zorunlu satış çok düşük fiyatlarda gerçekleşmiştir.²⁵³ Ofis tarafından, hükümetin verdiği yetki ile köylünün asgari ihtiyaç sonrası ürününe el konulması büyük sıkıntılara yol açar. Haksızlıklar olur, köylü kendi malını devletten saklamaya çalışır, devlet gücü köylünün kendi malına karşı baskıya dönüşür. Küçük çaplı üretici yaşama savaşı verirken, geniş toprak sahipleri ise malını karaborsacılara satabilmiştir.²⁵⁴

Şevket Süreyya Aydemir bu haksızlıkları şöyle anlatmaktadır: *“Ticaret Vekâletinde Hayat Pahalılığı ile Mücadele Servisi kurmakla görevlendirildim. Hayat pahalılığı konusunda öyle hassas bir nokta vardı ki ne o günlerde ne ondan önce ne de ondan sonra hiçbir zaman ve gereği gibi dikkati çekmedi. Fiyat hareketleri ve hayat pahalılığı ile mücadele yolları derken aslında bütün zirai yapıyı ve yurdun %75 halkını teşkil eden köylü kütlesini kasıp kavuran fiyat sefaleti idi. Her şey şehirler ve şehirliler açısından ele alınıyordu. Hâlbuki başta buğday ve hayvan mahsulleri olmak üzere bütün zirai ürünlerde öyle bir fiyat yetersizliği vardı ki köyü kasıp kavuruyordu. Ama hayat pahalılığı ile mücadele deyince, idarenin başında olanlar, her şeyden önce yine buğdayı, eti ve zirai ürünleri, şehirlere daha ucuz mal etmekten başka bir yol aramıyorlardı.”*²⁵⁵

Şevket Süreyya Aydemir'in açıklamalarından Hükümetin Milli Korunma Kanunu'na dayanarak uyguladığı politikaların yanlış olduğu birilerini rahata kavuşturacağı derken asıl yükü köylü küçük üreticilere yüklediği anlaşılmaktadır.

Hükümet, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak ekonomi üzerindeki denetleyici ve düzenleyici yönündeki müdahalelerini artırmıştır. Yükselen enflasyona ve artan ihtikâra karşı Fiyat Murakabe Komisyonları, başını alıp giden iâşe sorunlarına çözüm bulmak için daha geniş bir kadro ile kurulan İâşe Müsteşarlığı, Petrol Ofisi ve Ticaret

²⁵² İ. M. Öztürk, *“İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”*, s. 143.

²⁵³ Bülent Duru, *“1941 Kıtık Yıllarında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”*, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimleri Fakültesi, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi 3, Ankara, 2009, s. 163.

²⁵⁴ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, *“Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”*, s. 171-172.

²⁵⁵ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 209.

Ofisi örgütlenmeleri ve daha sonra 1938 yılında kurulup ve daha sonra İaşe Müsteşarlığı'na bağlanan Toprak Mahsuller Ofisi ile hükümet, devletin iç ve dış piyasasında tek söz sahibi olma yoluna gitmiştir. Piyasa üzerindeki devlet denetimini arttıran bu kuruluşların düzen ve uyum içerisinde çalışmaları hayli zor olmuştur. İaşe maddelerinin düşük fiyat ile devletin el koyması, arzın talebi karşılamakta yetersiz kalması karaborsa ve ihtikârı arttırmıştır ki mevcut sanayi, maden ve tarım ürünleri ülkenin her an savaşa gireceği düşüncesi ile devlet mekanizmaları tarafından kullanılmadan olası bir savaş için hazır tutulmuştur.²⁵⁶

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin topladığı ürünlerin depoların yetersizliğinden dolayı çürütüldüğü iddiaları, miktar ve vergi tespit komisyonları memurlarının keyfi tutum ve davranışları halkı rahatsız etmiş, büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Hükümetin, sorunlar arttıkça çözümü kanunun uygulamalarını sıkılaştırmakta bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu durum çıkmazı daha da arttırmıştır.²⁵⁷

Refik Saydam Hükümetinin uyguladığı iktisadi politikalara bakıldığında yönetici kadronun ülkede savaş ekonomisinin hazırlıkları yetersiz ve uygulanması için de bir alt yapının olmadığı konusunda hemfikir olmalarıdır.²⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Türkiye'nin savaş karşısında teşkilatlanmasını şu sözlerle ifade etmekteydi: "*Türk savunma sistemi uygulanan politikalarla tamamen demode ve hazırlıksız olduğu ortaya çıkmıştır. I. Dünya Harbinin ilkel usulleri ve alışkanlıkları içinde yürüyordu. Harp ekonomisi üzerindeki anlayış yoksunluğu ile teşkilatsızlık ve hazırlıksızlık*"²⁵⁹ ifadeleri ile o dönemin kadro ve çalışmaları hakkında düzensizliği ve uyumsuzluğu gözler önüne sermiştir. Savaşın başından beri devlet, yetersiz de olsa yeni örgütlenmelere gitmiş önlemler alınmıştır. Milli Korunma Kanunu ile sınırsız denecek yetkiler kullanılarak piyasa üzerinde hükümetin denetimi artmış müdahale alanları genişletilmiştir. Ancak yöneticilerin birbirinden kopuk uygulamaları ve uzun vadede sonuçlar düşünülmeden ani kararlarla önlemler alınmıştır. Her ne kadar CHP ve TBMM devletin ekonomik hayat üzerindeki müdahalelerin özel girişime karşı bu denli genişlemesine karşı olmuş olsalar da engel olunamamış TBMM ve CHP içindeki etkili bir grup tarafından sistemli olarak uygulanmıştır. Dolayısıyla da uzlaşmaya dayanan ve birbirinden kopuk önlem ve

²⁵⁶ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 429.

²⁵⁷ M. Y. Metintaş, M. Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", s. 172.

²⁵⁸ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 430.

²⁵⁹ Ş. S. Aydemir, **İkinci Adam, II**, s. 208.

kararlar sınırlı bir başarı sağlamış ancak ekonomik ve sosyal sıkıntıları önlemeye ve hafifletmeye yetmemiştir.²⁶⁰

Milli Korunma Kanunu'nun bir diğer uygulaması da zorunlu çalışma yükümlülüğü idi. Bu da iş kazalarının artmasına neden olmuştur.²⁶¹

Türkiye'de Yıllara Göre İş Kazaları

Yıllar	Kaza Sayısı
1939	7.482
1940	8.620
1941	9.669
1942	9.668
1943	11.958

Tablodan da anlaşılacağı üzere gerçekten ciddi anlamda iş kazaları yaşanmış, kazalar, işçi ölümleri ile sonuçlanmıştır. Zorunlu çalışmadan dolayı işçi ölümlerinin ve iş kazalarının arttığını daha iyi görmek açısından Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın kurulduğu yıldan itibaren yaşanan iş kazalarının tablosunu vermek de konunun anlaşılması açısından oldukça faydalı olacaktır.²⁶²

Yıllar	İş Kazası Sayısı
1937	8
1938	14
1939	100
1940	588
1941	1.457
1942	2.796
1943	4.320

Sonuç olarak; Hükümet dış politikada başarılı olup ülkeyi savaş dışında tutarken, içerde büyük tüccar ve büyük çiftçilere karşı her türlü çareye başvurduğu halde netice

²⁶⁰ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 430.

²⁶¹ T. Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 428.

²⁶² C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, II**, s. 402-403.

alamıyordu.²⁶³ Bu sistem ne kusursuz işlemiş ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş, kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekme ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.²⁶⁴ Hükümet ve özel sektörün arası iyice açılmış ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum 1942 yılının sonuna gelindiğinde yeni bir yasal çerçeveyi gerekli kılmıştır. Savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak, vurgunculuk ve karaborsacılıkla büyük servet sahibi olan kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin mevcut servet birikimlerinden hiç olmazsa bir kısmını geri almak için yeni tedbirlerin alınması toplumsal adalet adına zorunluluk haline gelmiştir. İşte bu amacı gerçekleştirmek için Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılarak uygulanmaya başlanmıştır.²⁶⁵ Savaşı kendilerine fırsat olarak gören kırsal kesimdeki büyük toprak sahiplerinden de Toprak Mahsulleri Vergisi alınmıştır.²⁶⁶

F- REFİK SAYDAM'IN KİŞİLİĞİ VE ÖLÜMÜ

1881 (1297) yılında İstanbul'da doğdu. Tüccar olan Çankırlı Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Fatih Askeri Rüştiyesinde tamamladıktan sonra 1899'da Askeri Tıbbiye Okuluna girdi. 4 Kasım 1905'te tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak Gülhane'de bir yıl staj gördü. Ayrıca 1 yıl Histoloji ve Embriyoloji Kliniğinde asistan olarak çalıştı. 1907-1910 yılları arasında Maltepe Askeri Hastanesi ve Feshane Fabrikasında tabip olarak görevlendirildi. 1910'da Almanya'ya gönderilerek ordu birliklerinde ve hastanelerinde uzmanlığını geliştirdi. 1912'de Balkan Savaşının çıkmasıyla yurda dönüşünde 18. Kolordu Karargâhına atanarak cephede hizmet etti. 1 Aralık 1913'te Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkan Yardımcısı oldu. I. Dünya Savaşı seferberliğinde Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettişliği Yardımcılığına atandı. 1 Haziran 1915'te binbaşılığa yükseltildi. Bu arada Ordu Bakteriyoloji Enstitüsünü kurarak salgın hastalıklara ve özellikle tifüse karşı hazırladığı aşular etkili oldu. Mütarekeden sonra 9. Ordu Müfettişliği emrine verildi. 3. Ordu Müfettişliği unvanını alan bu ordunun sıhhiye müfettişi olarak 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın refakatinde Anadolu'ya geçti. Erzurum'da ordu karargâhının lağvı üzerine

²⁶³ E. Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, s. 119.

²⁶⁴ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 84.

²⁶⁵ İ. M. Öztürk, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar*, s. 144-145.

²⁶⁶ Cemil Koçak, *“Siyasal Tarih (1923-1950)”*, **Türkiye Tarihi 4**, Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin) Cem Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, s. 170.

Askeri Hastane İntaniye Şefliğine atandı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bulundu. Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya geldi. TBMM'nin 1. Dönemi için yapılan seçimlerde Bayazıt milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de meclisin açılışına katıldı. Görülen lüzum üzerine 11 Mayıs 1920'de milletvekilliğini koruyarak Milli Müdafaa Vekâleti Sağlık Dairesi Başkanlığına atandı. 5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-ı Müzakere Kanunu" milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklandığından 7 Eylül'de bu görevden istifa ederek Meclise döndü. Fevzi Paşa'nın başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyetinde Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey'in istifası üzerine 10 Mart 1921'de Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili seçildi. Ayrıca Milli Savunma ve Sağlık ve Sosyal Yardım komisyonlarında çalıştı.

II. Dönemde İstanbul'dan milletvekili seçilerek 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa tarafından kurulan ilk Cumhuriyet Kabinesinde Sıhhiye Vekilliğine getirildi. 21 Kasım 1924'te İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan istifası ile görevi sona erdi. 3 Mart 1925'te tekrar Başbakanlığa getirilen İsmet Paşa Kabinesinde tekrar Sıhhiye Vekili oldu.

III. Dönemde yine İstanbul Milletvekilliğine seçilerek yeni seçim dolayısıyla istifa ve yeniden kabineyi kurmaya memur edilen İsmet Paşa'nın Kabinesinde Sıhhiye Vekilliğini sürdürdü. 3 Mayıs 1929'da Bakanlar Kurulunca mesleki incelemeler yapmak üzere Amerika, İngiltere ve Almanya'ya gönderildi. 9 Temmuz 1929'da yurda döndü. İsmet Paşa'nın 26 Eylül 1930'da kurduğu yeni kabinede de yerini korudu. 15 Temmuz 1931'de ilk kez toplanan Sağlık Şurasına başkanlık etti.

V. Dönemde tekrar İstanbul milletvekilliğine seçildi. Seçimin yenilenmesi ile 1 Mart 1935'te kurulan İsmet Paşa Kabinesinde Sıhhiye Vekili olarak yer aldı.

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de kurulan II. Bayar Hükümetinde Dâhiliye Vekilliğine ve CHP Genel Sekreterliğine getirildi. VI. Dönem seçimlerinde İstanbul milletvekili olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 25 Ocak 1938'de Başbakanlığa atandı.²⁶⁷

Refik Saydam, 1938'de İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri, Ocak 1939'da başbakan oldu. 1930'da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nu hazırladı. Ayrıca doktorluk mesleğinin uygulama alanını düzenleyen ve hekimlere serbest muayenehane açma fırsatı tanıyan bir yasa çıkardı. Ayrıca; Nisan 1942'de, Anadolu

---

²⁶⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)**, III, TBMM Yayınları No: 6, Ankara, 1995, s. 153-155.

Ajansı'nda çalışan 26 Yahudi'nin görevine son vermesiyle de tartışmalara neden olmuştur.²⁶⁸

Başvekil Saydam, 8 Temmuz 1942 sabahında Ankara'ya dönmek kararında iken, gece yarısı kaldığı Pera Palas Oteli'nde geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etti.²⁶⁹

Her ne kadar uygulamaları tartışma odağı olmuş olsa da Refik Saydam'ın, vefatından birkaç saat evvel İstanbul şehrinin iâşe vaziyeti hakkında Anadolu Ajansına verdiği beyanatı şöyledir:

“Coğrafi vaziyeti ve nüfus taksimatı itibari ile bugünün şartlarına tam uygun bir teşkilatı bulunmayan İstanbul şehrinin iâşesi meselesi, aynı zamanda iâşe teşkilatı ile beraber günün en gerekli ihtiyacı halinde belirmiş ve işe bir defada başlanıp süratle ikmal etmek mecburiyeti karşısında kalınmıştır. Bu hal nakliyat işlerinin ihtiyaca tam cevap verememesi, parası ve kadrosu verilen teşkilata derhal uygun personel bulunmaması gibi amiller karşısında tam bir hasıla vermemiştir. Bugün dahi işe başlayan teşkilatın tam muvaffakiyeti zamana mütevakıftır. Şehrin hususi yönlerine göre alınan umumi kararlarla bazı değişiklikler yapılması dahi zaruri görülmüştür. Bu arada, belediye teftiş heyetinin ehemmiyetli bir surette takviyesi, belediye zabitasının yalnız bu işlerle meşgul olmak üzere mahsus bir kadro haline getirilmesi, şehrin odun ve kömür ihtiyacının önümüzdeki üç ay içinde kâfi stoka sahip olması, halk birliklerinin iyi işler bir uzuv haline getirilmesi, esnaf birliklerinin dağıtma ve halk birlikleri arasında oynayacakları rolün belli bir şekilde çerçeveselendirilmesi, halkın ihtiyacına mahsus kok ve maden kömürü stoklarının tamamlanmasına çalışılması gibi tedbirlerin alınması için icap eden emirler verilmiştir.

Dünyanın içinde bulunduğu büyük buhrandan etkilenmemesi imkânı bulunmayan İstanbul şehrinin sayın halkının devletin ve belediyenin aldığı ve alacağı kararlara azami yardım edeceğini inanıyorum.”²⁷⁰

Başvekil verdiği beyanatında kurumlar arası organize olamamanın öz eleştirisini yapıyordu. Gerçekten de deyim yerindeyse son nefesine kadar görevine devam etmiş ülkenin sorunlarıyla uğraşıp onlara çözüm bulma arayışını her an düşünmüştür.

Başvekilin ölümünden sonra 10 Temmuz 1942'de Reisicumhur İsmet İnönü de kendisi hakkında şu beyanatı vermiştir:

---

²⁶⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, II, S. 21.

²⁶⁹ Cemal Kutay, *Yüzyılıımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, V, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1992, s. 413.

²⁷⁰ *Ayn Tarihî*, Temmuz 1942, Ankara, No: 105, s. 16.

“Dr. Refik Saydam’ı, millet hizmetinde vücudunun son takatini tükettikten sonra kaybettik. Türk milletini, büyük bir evladının acısından dolayı yürekte taziyet ederim. Hakikatte hepimiz birbirimize teselli vermeye çalışsak yerindedir.

Dr. Refik Saydam, yirmi seneye yakındır muhtelif İcra Vekilliği yapıyordu. Aldığı bütün vazifeleri, nihayetine kadar, genç ve ateşli bir vatanseserin heyecanı ve sebatı ile takip etti. Hizmetlerini teferruatlı saymak güçtür. Fakat Sıhhiye Vekili olarak bu milletin bünyesinde canlı ve ebedi eserleri, daima hürmetle hatırlanacaktır.

Şüphe yoktur ki dört seneye yaklaşmakta olan Başvekâleti, siyasi vazifelerin en ağırı idi. Vazifeyi milletin hayrına ve saadetine ifa etmek için gösterdiği temiz ve titiz dikkatle büyük muvaffakiyeti, Türk milletinin kadir bilen vicdanında daima şükran yerini muhafaza edecektir.

Dr. Refik Saydam, devlet hizmetinde her türlü şahsi ve hususi menfaat kaydından uzak olan temiz misallerden biri olarak da tarihimizde daima yaşayacaktır. İradesi ve karakteri kuvvetli arkadaşımızdı. Vatan, uzun bir çalışma devrinin kemale eriştiği bir evladının hizmetlerinden çok istifade edeceği bir zamanda, ondan mahrum kalmıştır. Acımız büyüktür. Rahmetliye hizmet ve kadir bilir duygular göstermek yalnız borcumuz değil, yetişecek nesillere karşı güzel örnek vermek için de müspet ve ciddi vazifemizdir.

Hizmet aşığı vatanseserlerin, ellerine verilen emaneti temiz ve şerefli bir nihayetle teslim etmeleri en aziz emelleridir. Dr. Refik Saydam, üzerindeki vazife emanetlerini şerefle teslim etmekte mümtaz bir bahtiyarlığa ermiştir. Millet hadimi büyük vatanseseri, Türk milletinin hatırasına hürmetle tevdi ediyoruz.”²⁷¹

Reisicumhur İsmet İnönü beyanatında, Saydam’ın dürüst biri olduğunu ve son nefesine kadar vatana hizmet ettiğini belirtmiştir.

Saydam’ın beklenmeyen ölümü üzerine, Başvekâlete Dâhiliye Vekili Dr. Fikri Tuzer vekâleten atanır. İnönü tarafından konuyla ilgili olarak Tuzer’e yazılan 8 Temmuz 1942 tarihli tezkere şöyledir:

“Bay Dr. Fikri Tuzer

Dâhiliye Vekili ve Başvekâlet Vekili,

Başvekil Dr. Refik Saydam, İstanbul’da vazife tetkikleri esnasında, kalp sektesinden ansızın irtihal etmiştir.

²⁷¹ **Ayn Tarihî**, Temmuz 1942, Ankara, No: 105, s. 17-18.

Yeni hükümetin kati olarak teşekkülüne kadar Başvekâlet vazifesinin vekâleten Dâhiliye Vekili Dr. Fikri Tuzer tarafından ifa edilmesi uygun görülmüştür.”²⁷²

Ancak bir gün sonra, Milli Şef İsmet İnönü Başvekilliğe Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nu tayin etti.

Yeni Başvekil, Hariciye Vekili vekilliğini de üzerine alarak kabinesini hemen kurdu. Saraçoğlu kabinesi Ticaret ve Ziraat Vekilliklerindeki değişiklikler dışında, Dr. Refik Saydam kabinesiyle işe devam etti.²⁷³ Ticaret Vekâletine İzmir Mebusu Behçet Uz, Ziraat Vekâletine ise Afyonkarahisar Mebusu Şevket Raşit Hatiboğlu görevlendirilecektir.²⁷⁴

Bu tevcih, Türkiye’nin dış siyasetinde hiçbir değişikliğin olmayacağını gösteren en büyük delildir; çünkü merhum Refik Saydam kabinesinin dış siyasetini, üç buçuk yıldan beri idare eden Şükrü Saraçoğlu olmuştur. Saraçoğlu, hükümetin başına geçmekle beraber, Hariciye Vekâleti vekilliğini de yapacağı için Türkiye’nin dış siyaseti ve dünyayı saran harp karşısındaki dürüst tarafsız vaziyeti eskisi gibi kalacak, yeni hükümette selefinin yürüdüğü yolda devam edecektir.²⁷⁵

Daha sonra, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun yerine 13 Ağustos 1942 tarihinde, Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu getirilir. Dâhiliye Vekili Fikri Tuzer’in 16 Ağustos 1942 tarihinde ölümü üzerine de yerine, 17 Ağustos 1942 tarihinde Recep Peker atanır.²⁷⁶

Yeni hükümet iktisadi ve ticari hayat üzerindeki geniş müdahalelerin ve yapılan hukuki düzenlemelerin bir kısmını kaldırmıştır. İlk iş olarak iaşenin sağlanması için yapılan el koyma işlemlerini yeni baştan düzenlemiştir.²⁷⁷ Piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna gitmiştir.²⁷⁸

“%25 Kararı” denilen uygulamayla çiftçiye ürünün %25’inden fazlasını piyasa fiyatlarından satma olanağı tanındı. Bu durum temel gıda fiyatlarını hızla arttırdı.²⁷⁹

Saraçoğlu Hükümeti, aşırı fiyat yükselmeleri sonucunda patlayan aşırı kazançlara ve enflasyona karşı, çok tartışılan iki olağanüstü vergiyi yani Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisini uygulamaya sokmuştur.

²⁷² C. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II*, s. 275-276.

²⁷³ *Aydın Tarihi*, Temmuz 1942, Ankara, No: 105, s. 45-46.

²⁷⁴ C. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II*, s. 280.

²⁷⁵ *Aydın Tarihi*, Temmuz 1942, Ankara, No: 105, s. 46.

²⁷⁶ C. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, II*, s. 280.

²⁷⁷ A. F. Özsoylu, *Türkiye Ekonomisi*, s. 62.

²⁷⁸ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 66.

²⁷⁹ Fehmi Akın, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40.

Bu önlemlere baktığımızda başta serbest bırakılan piyasa, tekrar denetim altına alınmak istenmiş ve Saydam Hükümeti döneminden farksız bir ekonomik yol izlemiştir.²⁸⁰

---

²⁸⁰ A. F. Özsoylu, **Türkiye Ekonomisi**, s. 62.

SONUÇ

1930'lu yılların sonuna doğru Avrupa'da savaş tehdidi kendisini göstermişken Türkiye, 10 Kasım 1938'de devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybetmişti. O'nun ölümünden sonra yerine seçilen İsmet İnönü ilk başta Celal Bayar'ı başbakan olarak atamasına rağmen kısa süre sonra hükümet değişikliği yaşanmış ve Refik Saydam Hükümeti kurulmuştur.

Yeni kabineyi kuran Refik Saydam, 25 Ocak 1939 tarihinden 8 Temmuz 1942 yılında vefat edene kadar görev yapacak bu dönem içerisinde iki kabine kurmuştur.

Saydam, başbakan olduktan kısa bir süre sonra, 1 Eylül 1939'da kısa sürede tüm dünyayı tehdit eden ve Avrupa'yı sarıp sarmalayan İkinci Dünya Savaşı, sınırlarımızı tehdit etmeye başlamıştır.

Ülkeyi ekonomik açıdan güvenceye almak için hükümet, 12 Haziran 1940 tarihli kararıyla savaşa katılmayacağını ve tarafsız olduğunu ilan etmiştir. Dış politikada ise Atatürk'ün dış politikada temel ilkesi olan “*yurtta sulh cihanda sulh*” ilkesini devam ettirmek istemiştir. Hükümetin izlediği temkinli politika sayesinde batılı devletlerin ısrarlarına rağmen Türkiye savaşa girmemiştir. Dünya devletlerinin birbirlerine saldırmak için fırsat kolladığı bu dönemde Türkiye bölgesel ittifaklara başvurarak dünya barışına katkı sağlamaya çalışmıştır.

Türkiye izlediği stratejilerle savaş dışında kalmayı başarmış, bu yönde başarılı bir dış siyaset izlemiştir. Ancak ülke içinde aynı durum geçerli olmamıştır. Çünkü savaş tedbirleri çerçevesinde bir milyona yakın insanını silahaltına almış ve bu büyük sayıda askerin gıda giyim kuşam ve teçhizat ihtiyacının karşılanması için de oldukça tartışmalı ekonomik kararlar almak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Sorun sadece bunlardan ibaret kalmayacak üretime katkı sağlayan gençlerin silahaltına alınması ile üretim ciddi derecede azalacaktır. Özellikle halkın temel besin maddesi olan buğday üretimindeki düşüş savaşın son yıllarında %50'ye yaklaşmıştır.

Başta buğday olmak üzere gıda maddeleri üretimindeki ani düşüşler ülkede iâşe sorununun bir krize dönüşmesine yol açacaktır. Savaş yıllarında hükümetlerin en önemli sorunu, daha çok kentli nüfusun ve ordunun beslenmesi, hayat pahalılığı, karaborsacılık ve ihtikârla mücadele olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, cephelerde fiilen savaşın dışında kalmış ancak savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı, dünyada var olan bütün siyasal, askeri ve ekonomik dengeleri alt üst edecek nitelikte bir savaştı. Büyük devletlerin, milyonlarca kişilik

ordularını savaşa sokması, yalnızca bu ülkelerin değil, savaşa katılmamış olan ülkelerin de ekonomik yapısını bütünüyle değiştirmiş. Savaşa girmiş olan ülkelerin yanında, savaşa katılmamış ülkeler de her an savaşa girme olasılığı karşısında, seferberlik uygulamasını başlattı. Ekonomik tercihler, ister istemez bu yeni koşullardan etkilendi. Savaşın ilk günlerinde, pek doğal olarak, harp sahalarının hangi topraklara kadar genişleyeceğini kestirmek imkânsızdı. Savaşa katılmamış olan pek çok ülke de ister istemez yeni ekonomik politikalar uygulamak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda Refik Saydam Hükümeti Ocak 1940'ta 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nu çıkarttı. Devlet bu kanun ile üretim ve tüketimi bir ölçüde düzenlemeye ve kontrol etmeye çalışmıştır. Hükümete fabrikalarda üretilen malların fiyatını ödemek şartıyla el koyup stok etmek, fabrikalara el koyup işletmek, işçilere mecburi mükellefiyet yüklemek, malların fiyatlarını saptamak, mamulleri belirli usullere göre dağıtmak gibi geniş yetkiler vermiştir.

Milli Korunma Kanunu uygulamalarına rağmen, ülkenin iâşe problemleri tam anlamıyla çözüme kavuşturulamayınca Hükümet, İâşe Müsteşarlığı'nı kurmuştur. İâşe Müsteşarlığına bağlı olarak devletin iç ve dış ticareti üzerindeki denetimini arttırmak için Ticaret Ofisi ve her türlü petrol ürününü satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamak, bu ürünlerin fiyatlarını belirlemek, dağıtımını sağlamak amacıyla Petrol Ofisi oluşturuldu. Ayrıca daha önce kurulmuş olan Toprak Mahsülleri Ofisi de bu müsteşarlığa bağlandı. İâşe müdürlükleri ve iâşe heyetleri kurularak, bu işlerin iller bazında yürütülmesi sağlanmış; böylece, iâşe, giyecek ve yakacak maddelerinin ihtiyaç oranlarını belirlemek, elde bulundurmak, stok edilmelerini ve dağıtılmalarını sağlamak, gerekli durumlarda ek önlemler almak yetkisi bu İâşe Müdürlüklerine verilmiştir. Hükümetçe dağıtımı karneye bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak, fazla karne dağıtımına engel olmak gibi işler için Halk Dağıtım Birlikleri kuruldu.

Bütün bu önlemlere karşı hükümet silahaltına alınan yaklaşık bir milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel mal gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlüklerle karşılaşmış. Art arda yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci, hükümetin sıkıntılarını arttırıyordu. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar karşısında çaresiz kalan geniş halk yığınları sefaletle itilirken, öte yandan da büyük vurgunların yapılması, yönetici kadronun bazı kesimlerinin tacirler ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştır.

Sonuç itibariyle İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen silahlı tarafsızlık politikası Türkiye'yi sıcak savaşın tahribatından korumuş ancak savaş ekonomisinin dışında tutmamıştır. Bir yandan silahlı tarafsızlık politikasının gerektirdiği büyük bir ordunun beslenmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle hükümet savaş yükünü hafifletmek için yaptırımlarda bulunmuştur. Değınmek gerekir ki sadece ülkemizde bu yaptırımlar olmamıştır. Harp içinde olsun olmasın, uzak yakın bütün komşularımız 1939'dan beri boyuna sıkılaşılan sıkı bir sınırlama içinde yaşıyorlar. İngiltere'de gıda maddeleri tüketiminin beşte ikisi vesikaya tabi tutulmuştur. İsviçre'de yağlı ve unlu maddelerden sonra yumurta bile karneye bağlanmıştır. Almanya'da ve İtalya'da bütün yiyecek ve giyecek maddeleri ancak vesika ile alınabilmiştir. İtalya'da herkes günde 200 gram ekmek verilmiştir. Bugün her memleket kendi yağı ile kavrulmak için tedbirler almıştır. Kanada gibi buğday memleketinin oluşu ağzında bulunan Birleşik Amerika dahi kesintilere başvurmuştur. Keza Fransa da aynı şekildeydi. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki savaşa katılan katılmayan bütün ülkeler harbin derin etkilerinden dolayı sınırlamaya gitmiştir.

Dünyada olup bitenlere bakıldığında, Refik Saydam Hükümeti'nin uyguladığı ekonomi politikaları eleştirilirken o dönemin şartları ve diğer dünya devleti uygulamaları da göz önünde bulundurmak gerekir.

Dr. Refik Saydam Sağlık Bakanlığı döneminde, Cumhuriyet'in yüz akı kurumlarından olan Hıfzıssıhha Enstitüsü'nü kurdu ve 1930'da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nu hazırladı. Ayrıca hekimlik mesleğinin uygulama alanını düzenleyen ve hekimlere serbest muayenehane açma olanağı tanıyan bir yasa çıkardı. Bu açıdan Refik Saydam'ın ülkemiz adına sağlık alanında birçok hizmeti olmuştur. Son nefesine kadar bu ülkeye hizmet etmiştir. Ölmeden bir gün önce İstanbul'la geçmiş İstanbul'un iâşe meselesi derdine düşmüş iâşe vaziyeti hakkında konuşma yapmıştır.

Başvekil Saydam, 8 Temmuz 1942 sabahında Ankara'ya dönmek kararında iken, gece yarısı kaldığı Pera Palas Oteli'nde geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir.

Başvekilin ölümünden sonra Reiscumhur İsmet İnönü, yeni hükümetin kurulması için Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirir. Saraçoğlu Hükümeti hemen işe koyulmuş, ekonomi politikalarında değişikliğe gitmiştir. Piyasa üzerindeki sıkı fiyat denetim mekanizmasını kaldırmış ya da gevşetme yoluna gitmiştir. Ancak büyük tartışmalara neden olacak uygulamalar imza atmıştır. Bunlardan en önemlileri, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'ydi. Saraçoğlu Hükümetinin uyguladığı ekonomi politikalar ne enflasyonu düşürdü ne de karaborsayı ortadan

kaldırdı. Aksine fiyatlar alıp başını gitmiş arzulanen sonuçlar elde edilememiştir. Fiyatlar 1942'de %90, 1943'te %78 yükselerek 1980'li yıllara kadar ülkemizde görülen en yüksek fiyat artışları meydana gelmiştir.

EKLER

BELGELER

- B.1.:** Milli Korunma Kanunu Maddeleri (T.C. Resmî Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417)
- B.2.:** Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu (T.C. Resmî Gazete, 13 Temmuz 1938, Sayı: 3958, s. 10250-10252)
- B.3.:** Toprak Mahsulleri Ofisi Nizamnamesi (T.C. Resmî Gazete, 22 Şubat 1941, Sayı: 4741, s. 517-520)
- B.4.:** İaşe Teşkilatı (T.C. Resmî Gazete, 18 Şubat 1941, Sayı:4737, s.494)
- B.5.:** İkinci Dünya Savaşı'na dair bir haber (Akşam Gazetesi, 19 Haziran 1940)
- B.6.:** İkinci Dünya Savaşı'na dair bir haber (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1940)
- B.7.:** Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Şükrü Sökmensüer'in İaşe Müsteşarlığına atanması (28 Şubat 1942)
- B.8.:** Toprak Mahsulleri Ofisi ile Ziraat Bankasının hububat alımı yapacağı yerlerin listesi

B.1.: Milli Korunma Kanunu Maddeleri

BİRİNCİ FASIL

Umumi Hükümler

Madde 1- Fevkalade hallerde Devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye maksadı ile İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir.

Fevkalade haller şunlardır:

- a- Umumi veya kısmi seferberlik,
- b- Devletin bir harbe girmesi ihtimali,
- c- Türkiye Cumhuriyeti'ni de alakalandıran yabancı devletlerarasındaki harp hali.

Madde 2- İcra Vekilleri Heyeti, fevkalade hallerin zuhuruna binaen, bu kanunla kendisine tevdi edilen vazife ve salahiyetlerin ifa ve istimaline lüzum hâsıl olduğunu görünce derhal kanunun tatbikine başlayarak keyfiyeti ilan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine arz eder.

Madde 3- Fevkalade hallerin hitam bulunduğu ve bu kanun hükümlerinin tatbikine lüzum kalmadığı, Hükümetçe kararlaştırılarak ilan ve Büyük Millet Meclisine arz edilir,

İKİNCİ FASIL

Teşkilat

Madde 4- Bu kanun hükümlerine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilecek kararları hazırlamak ve bu işle alakalı vekâletler arasında iş birliği temin etmek üzere bir Koordinasyon Heyeti teşkil olunur.

Madde 5- Bu kanun hükümlerinin tatbikine müteallik işleri görmek üzere Başvekâlete bağlı bir büro tesis edilir.

Madde 6- Bu kanun hükümlerine tevfikan İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilen kararlar, alakalı vekâletler tarafından kendi teşkilatı ve bu kanunun teşekkülüne müsaade verdiği müesseseler vasıtasıyla infaz olunur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İktisadi Hükümler

Madde 7- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekil ve hacimde istihsalde bulunmaları için lazım gelen faaliyete sevk etmek ve tesisatta iktiza eden tevsiati yaptırmak ve imal ve işleme bakımından tadilata tabi tutmak maksatları ile sanayi ve maadin müesseselerini kontrol eder.

Madde 8- Hükümet, sanayi ve maadin müesseselerinden istihsal programları istemek veyahut bu müesseselere doğrudan doğruya bu yolda program vermek salahiyetine haizdir.

Bu maksatla sanayi ve maadin müesseselerinin istihallerini ve bunların hacmini, miktarını, çeşitlerini, cinslerini ve nevilerini fevkalade hallerin icaplarına ve müesseselerin tahammülü derecesine göre temin edebilir.

Madde 9- Hükümet, sanayi ve maadin müesseselerinin istihallerini ve diğer işyerlerindeki mesaiyi, bu kanunun derpiş ettiği karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder.

Madde 10- Sanayi ve maadin müesseselerinde ve diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri vesaire müstahdemler, çalıştıkları müesseseyi veya iş yerlerine kabule şayan bir mazeret olmaksızın ve haber vermeksizin terk edemezler.

Madde 11- Hükümet, sanayi ve maadin müesseselerinin mamullerini ve istihallerini normal maliyetine yüzde muayyen bir kar ilave ederek satın alabilir. Bu malların Teslimi mecburidir.

Madde 12- Hükümet bu kanunun derpiş ettiği hizmetleri ifa maksadıyla salahiyetlerini kullanırken icap eden müesseselere ve küçük sanat erbabına ve iş sahiplerine lüzumu olan krediyi temin eder.

Madde 13- Hükümet, halk ve milli müdafaa ihtiyacını karşılamak için muktezi olan maddeler veya yardımcı malzemeler stokları vücuda getirebilir.

Madde 14- Maddelerin veya yardımcı malzemelerin muayyen ellerde toplanarak halk ve milli müdafaa ihtiyacının tazyiki düşürülmesine meydan vermemek için Hükümet, değer fiyatı mukabilinde bunlara el koyarak ihtiyacı olan müesseselere karsız tevzi edebilir.

Madde 15- Herhangi bir sebep dolayısıyla metruk veya muattal veya natamam bir halde kalmış olan sanayi ve maadin müesseselerini ve diğer iş yerlerini Hükümet,

buldukları hal ve vaziyete göre tayin edilecek bir taviz mukabilinde işler hale getirebilir.

Madde 16- Hükmi ve hakiki şahıslar elinde bulunan madenlerden azami cevher alabilmek ve istihalleri bir elde toplamak maksadıyla Hükümet, bunları birleştirerek işletebilir. Bu maddenin tatbiki dolayısıyla işletmeden mahrum kalan maden sahiplerinin devam eden mahrumiyet müddetlerine ait zararları ödenir.

Madde 17- Hükümet, sahiplerine kati lüzumu olmayan makine, alet, edevat ve tesisatı vesaire her nevi istihsal vasıtalarını sahiplerinin işlerini sekteye uğratmamak şartıyla ihtiyacı olan müesseselere vermek üzere değer pahası makabiyle satın alabilir.

Madde 18- Hükümet, tebliğ ettiği tedbirleri tatbik etmeyen ve istenilen derecede istihsalde bulunmakta taallül gösteren sanayi ve maadin müesseselerine el koyarak kendisi işletebilir. Bu işletmenin devamı müddetince müessese sahiplerine münasip tazminat verilir.

Madde 19- Bu kanunun meriyette bulunduğu zamanlarda sanayi ve maadin müesseseleri ile diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülen hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saati her gün için üç saate kadar arttırılabilir. Şu kadar ki bu hüküm işçinin haftada bir gün tatil hakkını ihlal etmez.

Madde 20- Hükümet, memleket ihtiyacı için hariçten ithali zaruri olan maddelerin miktar, cins ve nevilerini lüzumu halinde tayin ve tespit eder. Memleket ihtiyacı için zaruri olmayan maddelerin ithalini de Hükümet tahdit ve men edebilir.

Madde 21- Halkın ve Milli Müdafaanın kati ihtiyacı olan zaruri maddeleri istihlak miktarını lüzum halinde Hükümet, tayin ve tahdit edebilir.

Madde 22- Halkın ve Milli Müdafaanın kati ihtiyacı olan zaruri maddeleri memleket haricinden celp etmek maksadıyla icabında Hükümet, tensip ettiği ticaret müesseselerini ve ticaret birliklerini kredi, döviz ve akreditif ile teçhiz eder ve bu müessese ve birliklerden lüzum görülenleri memlekette stok yapmaya mecbur kılar.

Madde 23- 22. Maddeye müsteniden stok yapmaya mecbur tutulanların bu mecburiyetle yaptıkları stoklarda sunu taksirlerinden mütevellit zararlar müstesna olmak üzere fiyat sukutundan doğacak hakiki zararlar, satış müsaadesi tarihine kadar geçecek zamana ait kanuni faizi ile birlikte devletçe tazmin olunur.

Madde 24- Hükümet, dâhilde imal ve istihsal edilen maddelerin memleket ihtiyacından fazla olan miktarını harice çıkarmak maksadıyla yapılacak satışların şekil ve şartlarını amil ve müstahsillerin hak ve menfaatlerine zarar vermeyecek süratle tanzim edebilir.

Madde 25- Memleket ihtiyacı bakımından Hükümetin lüzumlu gördüğü maddeleri, Hükümetçe tayin edilecek miktar fevkinde ve şartlar haricinde sanat ve ticaret erbabının stok yapmalarını ve tacir olmayanlar ile başka maddeler ticaretle meşgul olanların da şahsi ihtiyaçları fevkinde o nevi malları biriktirmelerini Hükümet men edebilir.

Madde 26- Hükümet, halkı ve milli müdafaa ihtiyacını karşılamak ve ihracatı tanzim etmek veya müstahsili korumak maksadıyla memleket mahsullerini mubayaa edebileceği gibi memleket ihtiyacını temin ve ithalatı tanzim etmek maksadıyla dahi hariçten mal mubayaa edebilir.

Madde 27- Hükümetçe akdolunan mukaveleler veya ittihaz edilen tedbirler dolayısıyla bir malın dâhili satış fiyatı ile harici satış fiyatı arasında fazla kar hâsıl olduğu takdirde, memlekete olan ithalatı daha müsait şartlarla yapmaya temin ve dâhili fiyatları veya ihracatı tanzim maksadıyla Hükümet; bu fazla kardan Ziraat Bankasında bir fon tesis edebilir.

Madde 28- Konişmentoları bir bankanın veya bir tacirin veyahut herhangi bir şahsın elinde bulunan ve fakat fiyat yükselmesine intizaren veya herhangi bir sebeple alakalıları ihbara rağmen bir hafta zarfında gümrükten çekilmeyen her türlü mallar, icabında Hükümet tarafından o malın alakalıları nam ve hesabına gümrükten çıkarılır.

Madde 29- Hükümet, ithal ve ihraç maddeleri için fiyat tayin ve muayyen fiyattan fazlaya ithal veya muayyen fiyattan noksana ihraç yapılmasını men edebilir.

Madde 30- Bu kanunun tatbikte bulunduğu müddet zarfında, şehir ve kasaba ve iskele ve liman ve istasyonlarda gayrimenkullerin kira bedelleri, bu kanunun tatbik mevkiine konmasına takaddüm eden senenin muayyen olan kira bedellerinden fazla olamaz.

Madde 31- Hükümet, dâhilde lüzum gördüğü maddelerin azami fiyatlarını, cinslerini nevelerini ve vasıflarını tespit eder. Bu maksadı temin için Hükümete her nevi malumatın verilmesi ve vesikaların gösterilmesi mecburidir.

Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete, tacir sıfatını haiz hakiki ve hükmi şahıslar arasında yapılan alım ve satım muamelelerinde satılan mal için satıcı tarafından fatura verilmesi ve faturaların muayyen bir müddet zarfında satan ve satın alan tarafından muhafaza edilmesi Hükümetçe mecburi kılınabilir.

Yüz kuruştan fazla yapılan alışverişlerde müşterinin talebi üzerine satıcı fatura vermeye mecburdur.

Madde 32- Eşya fiyatlarının muhik bir sebep olmaksızın yükseltilmesi, mevcut malın satışa arz edilmemesi, mevcudu kalmadığı beyan ile malın saklanması, fazla fiyata satmak kastıyla malın herhangi bir surette kaçırılması, muvazaa yolu ile elden çıkarılması, makbul bir sebebe müstenit olmayarak gümrükten çekilmemesi, lüzumundan fazla mal satın alınması, bu malların idhar edilmesi, müstahsil yahut müstahsil yahut müstehlik aleyhine fiyat birliği yapmak, yaptırmak, bir mali müstehlik arz etmeden evvel muhtelif ticaret erbabı arasında yapılan zincirleme muamelesi, mevcut malın satıştan kaldırılması, bu maksatlardan herhangi biri ile propagandan yapılması vesaire suretlerle suni olarak fiyat yükseltilmesi fiilleri yasaktır.

Madde 33- Halk ve milli müdafaa ihtiyacından madud olan her türlü eşyanın konulması için muktezi mahfuz mahalleri ve depoları Hükümet kanununun tatbik mevkiine konduğu seneye takaddüm eden senedeki icar miktarınca tayin edilecek bir kira mukabilinde işgal ve istimal edebilir.

Madde 34- Hükümet, 3018 numaralı kanunun birlikler hakkındaki yedinci maddesi hükmünü ithalat tacirleri ile toptancı ve yarı toptancı tacirlere ve sanayi erbabına dahi teşmil edebilir.

Madde 35- Müstahsilden mal alanların veya müstehlike mal satanların aralarında fiyat birliği yaparak veya yaptırarak anlaşma yolu ile halkın istismar edilmesi yasaktır.

Madde 36- Hükümet; her türlü hususi nakil vasıtalarının seyrüseferini tanzim ve tehdit edebileceği gibi azami nakil ücretlerini de tayin eder ve bu vasıtaların malzemelerini ve mutad ücretlerini vererek devletçe lüzum görülen yerlerde ve hizmetlerde çalıştırabilir. Lüzum ve ihtiyaç gördüğü takdirde bu vasıtaları değer pahasına vererek satın alabilir.

Madde 37- Hükümet; ziraatta çalışabilir her vatandaşı, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartıyla ikametgâhının en çok 15 km mesafesi dâhilinde bulunan gerek devlete ve gerek şahıslara ait ziraat işletmelerinde tahakkuk eden ihtiyaca göre münasip ücretle çalıştırılabilir ve bu mıntıkada eşhasa ait olup da sahibine kati lüzumu olmayan her nevi ziraat vasıtalarından münasip bir kira mukabilinde istifade edebilir.

Kadınlar ancak kendi köy, kasaba ve şehir sınırları içinde çalıştırılır.

Madde 38- Hükümet, lüzum gördüğü mıntikalarda yapılacak zeriyyatın nevi ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilir.

Madde 39- Üzerinde zeriyyat yapılmayan beş yüz hektardan fazla araziye, hükümet, bir bedel mukabilinde işletebilir.

Madde 40- Hükümet, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar hububat ekmeğe veya ektirmeye mecbur tutabilir.

Bu mecburiyet, arazi sahibinin malik olduğu çift hayvanı miktarına ve her çift hayvan için dört hektar esasına göre hesap edilir.

Her traktör hal ve vaziyetine göre 15-30 çift mukabili addedebilir.

Madde 41- Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir.

Madde 42- Hükümet, her türlü ziraat aletlerini, makinelerini ve vasıtalarını, zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre parasız veya ariyet veya ödünç veyahut bir kira mukabili olarak ihtiyacı bulunanlara tevzi edebilir ve çiftçiye kuvvetlendirmek için lüzumu halinde ödünç para verebilir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Mali Hükümler

Madde 43- Bu kanunun derpiş ettiği işlerin icap ettireceği tediyeler için Hükümet emrine Hazinece 25 milyon liraya kadar bir sermaye temin olunur. Mütedavil sermaye ile sabit sermaye ve teşkilat masrafı karşılıkları İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bu sermayeden tefrik edilir.

Madde 44- Vekâletlerce bu kanuna müsteniden yapılacak işlerin istilzam ettiği para, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile alakalı vekâlet emrine verilir. Senelik sarfiyatı 400 bin lirayı geçmemek üzere yapılacak teşkilat kadroları İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit ve karşılığı bu sermayeden tefrik olunur.

Madde 45- Bu sermaye:

- A-** Bütçeye konulacak tahsilat ile
- B-** Hazinece verilecek avanslarla
- C-** Bankadan temin edilecek kredilerle
- D-** İcra Vekilleri Heyeti kararı üzerine Ziraat Bankası'nca ihraç ve hazinece kefalet edilecek bono veya tahvillerle temin edilir.

Madde 46- Bu sermaye ile yapılan bütün muamelelerde hususi hukuk hükümleri caridir.

Bu sermaye üzerinde suç işleyenler hakkında Devlet malları aleyhinde suç işleyenler hakkındaki cezai hükümler tatbik edilir.

Madde 47- Bu sermaye hesapları ve evrakı müsbitesi Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nda temerküz ettirilir, veznedarlık işleri de bu banka tarafından yapılır.

Kadro ve idare masrafları ayrı bir hesapta ve muamelata müteallik her nevi tediye ve tahsilat, taalluk ettiği vekâlet için açılan hususi hesaplarda gösterilir.

Madde 48- Her takvim senesine ait muamelelerin sene gayesi itibari ile bir bilançosu tanzim edilir. Bu bilançoya kar ve zarar hesabının ve teşkilat ve tesisat masraflarına ait hesabın fasıl ve madde itibari ile müfredatını natık cetvellerle bilançonun aktif ve pasifine ait envanterler raptolunur.

Madde 49- Sermaye ve kar ve zarar hesapları ile üçüncü şahıslara ve işin mahiyeti icabınca her nevi kıymet hareketlerine müteallik hesaplar, Ziraat Bankası'nca tanzim ve Maliye Vekâletince tasdik olunacak bir muhasebe usulüne bağlanır.

Madde 50- Bu sermayeden sarf edilecek paralar Muhasebeci Umumiye ve Araştırma, Eksiltme ve İhale Kanunları hükümlerine ve Divanı Muhasebatın murakabesine tabi değildir.

Madde 51- Bu kanun mucibince yapılacak işlere müteallik hesaplar 3460 numaralı kanun ile teşekkül eden Umumi Murakabe Heyetince tetkik ve murakabe edilir.

Şu kadar ki her takvim senesine ait bilanço ve buna müteallik Umumi Murakabe Heyeti raporu, işlerin taalluk ettiği vekillerin mütalaaları ile birlikte hesabın taalluk ettiği senenin hitamından itibaren en geç altı ay içinde Başvekâletçe Büyük Millet Meclisince tasdiki alakadarların ibrasını tazammum eder.

Madde 52- Bu kanunun tatbikine ihtiyaç kalmadığına üçüncü madde mucibince karar verilip ilan edilmesini müteakip Ziraat Bankası'nca bu sermaye ile yapılan muamelelerin tasfiyesine başlanır. Tasfiye Vekâleti bütçesine konacak tahsilattan mahsup edilir. Tasfiye bilançoları 51. madde hükmüne tevfikân Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunur.

BEŞİNCİ FASIL

Ceza Hükümleri

Madde 53- Bu kanunun 8. Maddesinin birinci fıkrası ile 24.29.31.38. Maddeleri hükümlerine riayet etmeyenlerden yirmi beş liradan iki yüz elli liraya kadar ağır para cezası alınır, tekerrürü halinde yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası ile birlikte yedi günden bir aya kadar hapis cezası hükmolunur.

Madde 54- Bu kanunun 9. maddesinde yazılı olan iş mükellefiyetine, 10 ve 11. maddelerde yazılı olan mecburiyetlere ve 15, 17, 36. maddeler hükümlerine ve 40. maddenin birinci fıkrasında yazılı olan mükellefiyete riayet etmeyenlerden elli liradan bin liraya kadar ağır para cezası birlikte on beş günden iki aya kadar hapis cezası hükmolunur.

Madde 55- Bu kanunun 21 ve 37. maddeleri hükmüne riayet etmeyenlerden on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası alınır.

Madde 56- Bu kanunun 22 ve 25. maddelerinde yazılı olan mecburiyetlere riayet etmeyenlere iki yüz elli liradan iki bin liraya kadar ağır para cezası ve tekerrürü halinde bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ile birlikte iki seneden beş seneye kadar muvakkat sürgün cezası hükmolunur.

Madde 57- Bu kanunun 28. maddesinde yazılı olduğu veçhile muhik bir sebebe müstenid olmayarak vaki olan ihbara rağmen muayyen müddet içinde malını gümrükten çekmeyenlere yedi günden bir aya kadar hapis ve elli liradan iki yüz elli liraya kadar ağır para cezası hükmolunur.

Madde 58- Bu kanunun 30. maddesi hükmüne muhalefet edenlerden elli liradan iki yüz elli liraya kadar ağır para cezası alınır. Bu para cezası bir senelik kira tutarından aşağı olamaz.

Madde 59- Bu kanunun 32 ve 35. Maddelerinde yazılı ihtikâr ve istismar fiillerinden herhangi birini irtikâp edenlere işledikleri fiilin ağırlığına göre beş yüz liradan beş bin liraya kadar ağır para cezası ile beraber iki seneden beş seneye kadar muvakkat sürgün cezası hükmolunur ve malları da müsadere edilir. Şu kadar ki 32. maddedeki gümrükten malı çekmemek suçu hakkında yalnız 57. madde hükmü tatbik olunur.

Madde 60- bu kanuna göre hükmedilen cezalar tecil edilemez.

Madde 61- Bu kanunda yazılı suçlar için Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunlarda daha ağır ceza hükümleri bulunduğu takdirde o cezalar hükmolunur.

Madde 62- 56 ve 59. maddelerde yazılı suçların failleri hakkında hükmolunacak para cezalarından dolayı bunların çalıştıkları ticaret veya sınai müessese veya sair hükmü şahıslar malen ve müteselsilden mesuldürler.

Madde 63- Bu kanuna göre verilen hükümlerin katileştikleri takdirde masraf mahkûma ait olmak üzere tamamen veya hulasa olarak neşrine mahkemece karar verilebilir.

Madde 64- Bu kanunla kendilerine verilen vazife salahiyetleri suiistimal etmek sureti ile suç işleyenler hakkında Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunlarda muayyen olan cezalar kat kat olarak hükmolunur.

Bu kanuna göre tavgif olunan memur ve müstahdemlerin bu kanunun tatbiki dolayısıyla işledikleri suçlardan dolayı haklarında yapılacak cezai takiplerde memurun muhakematına dair kanun hükümleri tatbik olunmaz.

Vali ve vali muavinleri ve kaymakamlar ikinci fıkraya hükmünden müstesnadır.

Madde 65- Bu kanunun tatbikiyle tavgif edilenler kanunun tatbikini temin maksadı ile gerek alakadarlara ve gerek üçüncü şahıslara ait ticarethane, imalathane, depo, mağaza vesaire her türlü ihtar yerlerinde arama talebinde bulunabilecekleri gibi yapılacak aramalarda kendileri de hazır bulunabilirler.

Madde 66- 56, 59 ve 64. maddede yazılı suçlardan dolayı yapılacak olan son tahkikat mevkufen icra edilir.

Madde 67- Bu kanunun şümulüne giren suçların muhakemeleri bütün davalara takdimen niyet olunur ve talika zaruret hasıl olan işlerde mücbir sebep olmadıkça bir haftadan fazla talik olunmaz.

Bu kanunun şümulüne giren suçlar Ceza Mahkemeleri Usulü Kanununun 124. maddesi mucibince tatil zamanında görülen acele işlerden sayılır.

Madde 68- Bu kanunda yazılı suçların takip ve muhakemelerinde meşhut suçların mahkeme usulü hakkındaki 3005, 3498 ve 3749 sayılı kanunlarda yazılı şartların mevcudiyeti halinde mezkûr kanunlar hükmü tatbik olunur.

ALTINCI FASIL

Müteferrik Hükümler

Madde 69- Bu kanun hükümleri dairesinde ittihaz edilecek karar ve muameleler hakkında kazai mercilerden tehiri icra tedbiri ihtiyati kararları verilmez.

Madde 70- Askerlik ve Milli Müdafaa mükellefiyeti kanunlarının, bu kanunun 41. maddesinde yazılı muafiyet müstesna olmak üzere diğer hükümleri mahfuzdur.

Madde 71- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 72- Bu kanun hükümlerini tatbiki İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

B.2.: Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ KANUNU

Kanun No: 3491

Kabul tarihi:24.06.1938

Madde 1- Bu kanunda yazılı işlerle iştigal etmek ve sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek sureti ile kurulan İktisadî Devlet Teşekküllerinin teşkilâtı ile idare ve murakabeleri hakkındaki 3460 sayılı kanun hükümlerine tâbi bulunmak ve mezkûr kanuna göre hükmî şahsiyeti haiz olmak üzere Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Bu ofis İktisat Vekâlet'ine bağılı olup Merkezi Ankara'dadır.

1. FASIL

Ofisin iştigal mevzuları

Madde 2- Ofis aşağıdaki şekilde buğday işleri ile iştigal eder:

A) Memlekette, büyük istihsal mıntıklarında istihsal edilen buğday fiyatlarının, müstahsillerin satışlarında normalin altına düşmesini önlemek için İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit edilecek yerlerde ve tayin edilecek fiyatlarla buğday mubayaa etmek ve bu suretle buğday piyasasını korumak ve tanzim etmek ve stok bulundurmak;

Normal fiyatlar, cihan pazarlarındaki buğday fiyatları karine ittihaz ederek bir rakama varmak üzere her sene haziran ayının ilk on beş günü içinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile muayyen evsafta buğdaylar için tespit edilecek fiyatlardır. Bu fiyatlarda senesi içinde tadilât yapmak yine icra Vekilleri Heyeti Kararı ile olur. Ofis tarafından fiyat tayininde İcra Vekilleri Heyetince tespit edilecek umumî evsaf kıstaslarına riayet etmek şartı ile kalite farkla ve mahallî fiyatların kararlaşmasında tesir yapan diğler amiller göz önünde tutulur.

B) Buğday fiyatlarının müstehlik halkı tazyik edecek derecede yükselmesine mahal bırakmamak ve dahili piyasaları tanzim etmek üzere istihlâk yerlerinde İcra Vekilleri Heyeti'nin tayin edeceği fiyatlarla buğday satmak;

C) İhtiyaç halinde İcra Vekilleri Heyeti'nin vereceği direktifler dâhilinde dış piyasalardan buğday satın alarak memlekete ithal etmek;

D) Ofisin teşkil maksatlarına uygun olmak üzere memleket dâhilinde yukarıdaki bentler dışında diğler buğday alım ve satım işlerine ve bunlarla ilgili her türlü muamelelere girişmek;

E) Satın aldığı buğdayların dış piyasalarda sürümünü temin için her türlü muameleleri yapmak ve satmak;

F) Buğdayı mahdut nevilere irca etmek ve ticarî maksatlara göre Standart tiplere varabilmek için yetiştirilmiş olan buğdayları Ziraat Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı dâhilinde fiyat farkı ile satın almak;

G) Cihan buğday istihsal ve hareketlerini ve fiyatlarını tetkik ve takip ederek her türlü neşriyat yapmak.

Madde 3- Buğdaydan başka diğer hububatta da İcra Vekilleri Heyeti'nce verilecek kararlarla buğday gibi ofisin iştigal mevzuuna alınabilir.

Madde 4- Ofis İktisat Vekâletinin muvafakati ile lüzum göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurmak, satın almak ve işletmekle ve her nevi un ve mamulleri sanayii işler ile meşgul olabileceği gibi memleket içinde un alım ve satımı ve memleket dışına un ve mamulâtı satma işleri ile de iştigal edebilir.

Madde 5- Ofis, memleket hububatının muhafaza, temizleme, ilaçlama ve ayırma işleri ve bu mallar üzerine varand muamelesi yapabilmek üzere inşa edilmiş olup bu kanun mucibince ofise icap eden veya yeniden inşa veya iktisap edilecek olan silo ve müstemilâtı ile ambarları işletir. Bu kanunda yazılı silo tabiri ambarları da ihtiva etmektedir.

Madde 6- Ham afyon ve tıbbî afyon ile morfin ve bunun bütün milhlerinin ve uzvî hamızlarla veya küül cezirleri ile birleştirilmesinden mütehassil bütün eterlerinin ve bunların milhlerinin ve ham kokain ile kokain, ekgonin, tropo kokain ve bunların milhlerinin ve dikodit, dilodit, ökodol, asedikon ve bunların kimyevî terkiplerinde bulunan maddelerin ve bütün bu cisimlerin İktisat ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletlerince tayin olunacak müstahzarlarının imal, ithal ve ihracı Devlet inhisarına alınmıştır. İstimalinde mazarrat hasıl olduğu ve oksikommat tevlid eylediği fennî Surette tespit edilen yukarıdaki fıkrada yazılı cisimlere benzer diğer maddeler de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bu inhisara tâbi tutulabilir. Ham afyonun memleket dâhilindeki ticareti serbesttir.

Madde 7- Ofisin uyuşturucu maddeler işleri şunlardır:

A) 6. maddede yazılı inhisarı işletmek;

B) Satın aldığı afyonların ticarî muamelelerini ve satış işlerini yapmak ve bu hususta faydalı göreceği her türlü taahhütlere girmek;

C) Satın alınacak afyonları tahlil etmek ve satın alınan afyonları işleyerek yeniden tasnife tâbi tutmak, afyon standardizasyonu temin etmek ve bu hususça icap eden teşkilâtı yapmak ve İktisat Vekâletinin tasvibi ile laboratuvarlar açmak;

D) Dâhilde satın alacağı ham afyonun fiyatını, beynelmilel afyon piyasasının fiyat hareketlerini ve müstahsillerin menfaatlerini göz önünde bulundurarak tespit etmek; Ofisin bu afyonları satın alışı, ihtiva ettikleri morfin derecesi üzerinden yapılır. Ancak ofis soft afyon yetiştiren mıntıkların mahsullerini, morfin derecelerini tespitte lüzum kalmadan ekspertiz yolu ile de alabilir.

E) 2834 numaralı kanuna göre afyon müstahsilleri arasında kurulacak satış kooperatiflerinin birliklerine düşen vazifeleri görmek.

Madde 8- Ofis buğday ve diğer hububat ile her nevi un mamullerine ve uyuşturucu maddelere ait olup bu kanunda yazılı maksatların tahakkuku için lüzumlu olan stokların miktarını idare meclisi kararı ile tespit eder. Bundan başka ofis, memleket ihtiyatı olarak icra Vekilleri Heyeti Kararı ile bu maddelerden stok bulundurmaya memur edilebilir.

Madde 9- Ofis, inhisara tâbi maddelerde inhisar hakkının devri veya işletmesine iştirak mahiyetinde olmamak üzere ofisin bu konut mucibince meşgul olacağı bütün işlerde, diğer hakikî veya hükmi şahıslarla ortaklık ve anlaşma ve mukaveleler yapabilir.

Madde 10- Ofis, işleri icabı olarak gayrimenkul mallara tasarruf edebileceği gibi alacaklarının temini maksadı ile kendi namına gayrimenkul mallar üzerinde ipotek tesis edebilir.

Madde 11- Ofis, memleket içinde ve dışında lüzum gördüğü yerlerde teşkilât yapar, şubeler açabilir ve ajanlar bulundurabilir.

2. FASIL

Malî hükümler

Madde 12- Ofisin sermayesi on yedi milyon liradır. Bu sermaye İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bir misline kadar arttırılabilir. Bu sermaye aşağıdaki unsurlardan terekküp eder:

A) Hükümete ait olup halen Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın elinde bulunan ve bu kanun mucibince ofise devredilecek olan buğday mevcudu;

B) Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ile 2056 sayılı kanun dairesinde şimdiye kadar tedvir olunan buğday alım satım işleri sebebi ile buğday teşkilâtının teçhiz edildiği bilcümle demirbaşlar ile adı geçen bankada Hükümet nam ve hesabına bu iş için açılmış kredi dâhilinde birikmiş paralar ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın bu teşkilâtın faaliyeti neticesinde hükümet hesabına iktisap ettiği bilumum haklar;

C) 2253 sayılı kanunla ihdas edilmiş bulunan uyuşturucu maddeler inhisarının bir buçuk milyon lira sermayesine ait mevcut nakdî ile alacakları ve kendi malı olan afyon stokları ve demirbaş eşyası ve iktisap edilmiş bütün hakları;

D) Devletçe tahsis edilecek paralar;

E) Devlete veya Devlet müesseselerine ait olup ofisin teşkil maksatlarına uygun mahiyette bulunan diğer menkul ve gayrimenkul mallardan icra Vekilleri Heyeti kararı ile ofise devredilecekler;

F) 2303 sayılı kanun hükümlerine göre yaptırılmış olup da Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın elinde bulunan silolar ve müştemilâtı ambar ve ikametgâhlar.

Madde 13- Ofisin ihtiyat sermayesi, ofis işlerinden tahakkuk edecek safi kârlardan ve Devletin her yıl ihtiyat sermayesi namı ile ofise vereceği paralardan tereküp eder. Ofisin işletmelerinden mütevellit zararları, ofisin teklifi ve umumî heyetin kararı üzerine ihtiyat sermaye ile kapatılır. Bir yılın zararını kapatmak için evvelki yıldan müdevver ihtiyat sermaye kâfi gelmediği takdirde aradaki fark hükümetçe ihtiyat sermaye hesabına bilançoju takip eden ilk altı ay zarfında tediye olunur.

Madde 14- Buğday için 2. maddenin: (A) bendinde yazılı olduğu şekilde tespit edilen normal fiyatlarla iç ve dış piyasaların fiili satış fiyatları arasında ve 2. maddenin (B) bendinde yazılı satış fiyatları ile ofisin satın alma fiyatları arasındaki farklar ve mümasil ahvalde hükümet kararı ile ofisin alelumum ticarî muamelelerinde husule gelen fiyat farkları ile buğdayın maliyetini indirmek maksadı ile silo masraflarında İcra Vekilleri Heyeti'nce yapılmasına karar verilen tenzilât farkları gibi ofis aleyhine tahakkuk eden açıklar. Hükümet tarafından tediye olunur.

Bu gibi tediyeler ofisçe ilgili muamelenin tahakkukunu gösteren vesaik ibrazı üzerine yapılır.

Madde 15- Ofis umumî heyetin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile azamî 10 milyon liraya kadar faizli veya faizsiz ikramiyeli veya ikramiyesiz tahvilât çıkarabileceği gibi on beş seneye kadar vadeli istikrazlar dahi yapabilir. Maliye Vekâleti, ofisin çıkaracağı tahvilâta veya yapacağı istikrazlara kefalete mezundur.

3. FASIL

İdare uzuvları

Madde 16- Ofis, birisi umum müdür olmak üzere beş kişiden ibaret bir idare meclisi marifeti ile idare olunur. İdare meclisinin reis ile bir azası İktisat, bir azası Maliye ve bir azası da Ziraat Vekâletinin inhası üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin

olunur. Umum Müdür hariç olmak üzere reis ve azaların hizmet müddetleri iki yıldır. Bu müddetin hitamında yeniden tayinleri caizdir.

Madde 17- Ofisin bir Umum Müdürü ve lüzumu kadar umum müdür muavini bulunur. Ofisin umum muhasebe müdürü, umum müdürün teklifi üzerine idare meclisi kararı ile İktisat Vekili tarafından tayin olunur.

4. FASIL

Müteferrik hükümler

Madde 18- Haşhaş ekilecek mıntıklar ile bu mıntıklar içinden afyon sütü toplanmasına müsaade edilecek mıntıklar her yıl, ziraî ve ekonomik icaplar ve satış kabiliyetleri göz önünde tutularak, İktisat Vekâletince verilecek mütalaa üzerine, Ziraat Vekili tarafından tespit ve İcra Vekilleri Heyeti'nin tasvibinden sonra en geç 1 Temmuz tarihinden evvel ilân olunur.

Bu tarihe kadar ilân yapılmadıkça bir yıl evvelki ilân hükümleri yürür. Ancak tespit ve ilân olunan yerlerde iki yıl geçmeksizin tahdidat yapılamaz. Süs için bahçelerde yetiştirilen katmerli haşhaşlar bu tahdit hükümlerinden müstesnadır.

Bütün mıntıklarda mahallî en büyük idare âmirleri haşhaş ekimi ve afyon sütü toplama işlerini kontrol etmek ve iş bu maddenin birinci fıkrasında yazılı icra Vekilleri Heyeti kararının meriyetini temin eylemekle mükelleftirler.

Mıntıkların tespit ve ilânında takip olunacak usuller ile mahallî idare âmirlerinin murakabe şekilleri Ziraat, Dâhiliye ve İktisat Vekâletlerince müştereken hazırlanacak bir nizamname ile tespit olunur.

Madde 19- Ekonomik ve ziraî icaplar dolayısı ile alâkadar enstitülerin ve mütehassıs heyetlerin tetkikatına ve ofisin mütalaaasına istinaden haşhaş ekimine ve afyon toplanmasına müteallik fennî şartlar koymaya ve bunları mecburî tutmaya icra Vekilleri Heyeti salâhiyettardır.

İcra Vekilleri Heyeti'nce bu bapta verilecek kararlar, Ziraat Vekâletince tatbik ve infaz olunur.

Madde 20- 6. madde hükmüne göre inhisar altına alınmış olan maddeler ofisin Ankara'da tesis ve idare edeceği tek fabrikada imal olunur. Bu fabrikanın işlemesi, mamulâtının neveleri, miktarı ve satışının murakabesi tarzları İktisat ve Sıhhat ve içtimaî Muavenet Vekâletlerince hazırlanacak bir nizamname ile tayin olunur. Bu maddelerin memleketten ihracı İstanbul ve İzmir gümrüklerinden yapılır.

İktisat Vekâleti lüzumu halinde diğer gümrüklerden ihraç yapılmasına izin verebilir.

Madde 21- Ordu ve mektepler ve diğer resmî daire ve müesseseler buğday, un, ekmek ve afyon murakebatı, ihtiyaçlarını ofisin vaziyeti müsait bulunan yerlerde ofisten temin etmeye mecburdurlar.

Bu gibi muamelelerde fiyat, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunur.

Madde 22- 3242 numaralı kanun hükümlerine tevfikan dağıtılmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası tarafından buğday talep edilmesi halinde ofis bu suretle istenilen buğdayları kendisine mal olduğu fiyatla satar.

Madde 23- Ofisin banka ve kredi işleri iktisat Vekâletinin direktifleri dairesinde Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ile ofis arasında akdedilecek mukaveleye göre mezkûr bankaca yapılır.

Lüzum ve ihtiyaç halinde bu işler iktisat Vekâletinin göstereceği diğer bankalar tarafından da yapılabilir.

Madde 24- Ofis iştiğal mevzuuna giren muhtelif işler için muayyen alâmeti fabrikalar, imtiyaz ruhsatnameleri, ihtira beratları vesaire müsaadeler alabilir ve bunları satın alabileceği gibi başkalarına da devredebilir.

Madde 25- Ofisin müstahsilden yapacağı mubayaalara ait bilumum evrak, vesaik, senedat ve kuyud, defatir ve hülâsai hesabiyeler ve menkul rehini muameleleri, damga, noter harçları, muamele vergisi ve sair her nevi tekâlif ve rüsundan muaftır.

Ofise gerek devredilecek ve gerek intikal edecek olan gayrimenkullerin intikal ve ferağ muameleleri hiçbir harç ve resme tâbi değildir.

Ofisin teşkil edeceği şirket ve müesseselerin teşkiline ait muameleler ve evrak damga resmine ve diğer resim ve harçlara tâbi değildir.

Ofisin Türkiye dâhilinde eşhas ve müessesatı resmîye ve hususiye ve şube ve ajanları ile olan kıymetli ve kıymetsiz mektup, kart ve paket irsalâtından, telgraf ve sair muhaberatından Devlet dairelerinden alınan miktarlarda ücret alınır.

Madde 26- Ofisin iştiğal mevzuuna giren işlerin ifasına muktezi arazi ve arsalar ile binalar iktisat Vekâletinin tasvibi ile usulüne tevfikan istimlâk edilebilir.

Madde 27- Yabancı memleketlere ham afyon ihraç edenler bir seneden üç seneye kadar hapis ve kaçırdığı afyonun kıymetinin üç mislinden ve her halde beş yüz liradan aşığı olmamak üzere para cezasına mahkûm edilirler.

Ham afyon ihracına teşebbüs edenler altı aydan üç seneye kadar hapis ve kaçırılmak istenen afyonun kıymetinin bir misli nispetinde ağır para cezası ile cezalandırılırlar. Tutulan afyonun müsaderesine de hükümlenir.

Ham afyon ihracı kaçakçılığı yapmak maksadı ile icra vasıtalarının hazırlanması ve kendi feragati ile olmayarak, ittihaz edilmiş mâni tedbirler sebebi ile fiilin husule gelmemesi teşebbüs sayılır.

Madde 28- 18. maddeye göre Hükümetçe tayin ve ilân olunacak mıntıklar haricinde haşhaş ekenlerden veya afyon sütü toplayanlardan beş liradan yüz liraya kadar hafif para cezası alınır ve mahsul henüz elde edilmemişse sökülüp imhasına ve mahsul elde edilmişse müsaderesine hükmolunur. Tekerrürü halinde para cezası ile beraber bir haftadan iki aya kadar hafif hapis cezası da verilir.

Bu maddede yazılı cezalar sulh mahkemelerince hükmolunur.

Madde 29- İş bu kanunun tatbiki hakkında nizamnameler yapılır.

Madde 30- 31.05.1933 tarih ve 2253, 03.07.1932 tarih ve 2056 ve 11.06.1933 tarih ve 2303 sayılı kanunlar kaldırılmıştır.

5. FASIL

Muvakkat hükümler:

Birinci muvakkat madde- Maliye, İktisat, Ziraat Vekâletleri ile Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, uyuşturucu maddeler inhisar idaresi ve ofis taraflarından seçilmiş birer mümessillerden mürekkep bir devir komitesi kurulur.

Bu komitenin vazifesi, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın ve uyuşturucu maddeler inhisar idaresinin ellerinde bulunup 12. maddede yazılı olduğu veçhile ofisin sermayesini teşkil eden unsurlar cümlesinden bulunan malları ve hakları ikinci muvakkat madde mucibince tespit etmektir.

İkinci muvakkat madde- Devir komitesi, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın ve Uyuşturucu Maddeler İnhisarı İdaresi'nin işbu kanun mucibince ofise devredecekleri menkul ve gayrimenkul malların ve halkların kemiyet ve keyfiyetlerini ve hakikî kıymetlerini usulü dairesinde ve İktisat Vekâletince tanzim edilecek program ve tayin olunacak müddet dâhilinde tespit ve ofise devreder.

Devir komitesi azası için ofis idare meclisince kararlaştırılacak ücretlerle devir ve tespit muamelesi için devir komitesince sarfına lüzum gösterilecek sair ücretler ve masraflar ofis tarafından ödenir.

Üçüncü muvakkat madde- Bu kanunun meriyetinden itibaren uyuşturucu maddeler inhisarı, bütün hukuk ve vecibeleriyle birlikte ofise intikal eder.

Dördüncü muvakkat madde- Mülga Ziraat Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası tarafından, hazine hesabına tedvir olunan buğday ve silo işlerinin ikinci

muvakkat maddede yazılı devrin icrasını müteakip tespit edilecek kati hesap neticelerine göre bankanın faizleriyle beraber tahakkuk edecek alacağı Maliye Vekâleti ile banka arasında tespit edilecek şart ve faize göre ve senevi bir milyon liradan aşağı olmamak üzere hazinece bankaya ödenir.

Beşinci muvakkat medde- Ziraat Vekâleti ile Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın buğday ve silolara ait teşkilatı ile uyuşturucu maddeler inhisarı idaresi teşkilatı, ofis tarafından yeni teşkilatı vücuda getirilip faaliyete başlayıncaya kadar eskisi gibi faaliyetlerine devam ederler.

Madde 31- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 32- Bu kanun hükümlerini icraya, İcra Vekilleri Heyeti memurdur.²⁸¹

---

²⁸¹ T.C. Resmî Gazete, 13 Temmuz 1938, Sayı: 3958, s. 10250-10252

B.3.: Toprak Mahsulleri Ofisi Nizamnamesi

TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ NİZAMNAMESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Ofis ve iştiğal mevzuları

Madde 1- Toprak Mahsulleri Ofisi, hükmî şahsiyeti haiz ve 3491 ve 3460 sayılı kanunlar dairesinde malî ve idarî muhtariyete malik olmak ve mesuliyeti sermayesi ile mahdut bulunmak üzere hususî hukuk hükümlerine göre idare olunur bir teşekküldür. Ofis, Ticaret Vekâletine bağlı olup sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmiştir.

Madde 2- Ofisin idare merkezi Ankara'dadır. Ofis, memleket içinde ve dışında lüzum gördüğü yerlerde teşkilât yapar, şubeler açabilir ve ajanlar bulundurabilir, işin icabına göre bu teşkilatı lâğveder veya yerlerini değiştirir.

Ancak buğday alım yerleri, ofisten gösterilecek lüzum üzerine Ticaret Vekaletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit ve icabında aynı suretle lağvolunur.

Tespit olunan alım yerlerinde faaliyet zamanlarının tespiti veya faaliyetin muvakkaten durdurulması, alım ve ambar vaziyetine göre, ofisin takdirine bağlıdır. Yalnız bu muameleler, mucip sebepler ile birlikte derhal Ticaret Vekâletine bildirilir.

Alım merkezleri, hinterlanları ile birlikte birer mıntıka teşkil ederler. Bu mıntıkalar dâhilinde ambarları müsait olan veya Ticaret Vekâletince lüzum görülen yerlere, alım merkezine bağlı ekipler gönderilebilir. Ve o civardaki müstahsillerin malları, bu ekipler vasıtası ile satın alınabilir. Bu takdirde fiyatlar, ekibin bağlı olduğu merkez için İcra Vekilleri Heyeti'nce tespit edilen fiyat ve esaslara tâbidir.

Madde 3- Ofisin başlıca iştiğal mevzuları; kanunun ikinci maddesinde gösterilen vazifeleri ifa etmek sureti ile

- a) Buğday vesaire hububat müstahsil ve müstehliklerinin himayesi,
- b) Silo ve ambarlar iktisap ve inşası ve bunların işletilmesi,
- c) Uyuşturucu maddeler İnhisarının işletilmesidir.

Madde 4- Ofis, Ticaret Vekâletinin muvafakati ile lüzum göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurmak, satın almak ve işletmekle ve her nevi un ve mamulleri sanayii işleri ile meşgul olabileceği gibi memleket içinde un alım ve satımı ve memleket dışına un ve mamulâtı satma işleri ile de iştiğal edebilir. Bu vazifelerin ve 3491 sayılı

kanunda gösterilen bütün işlerin ne suretle yapılacağı, mevzuların hususiyetlerine göre ayrı birer nizamname ile tayin olunur.

İKİNCİ BÖLÜM

İdare ve murakabe uzuvları ve bunların teşkil, tayin, vazife ve mesuliyet ve faaliyet tarzları

Madde 5- Ofisin idare ve murakabe uzuvları şunlardır:

- 1- Umumî Heyet,
- 2- Umumî Murakabe Heyeti,
- 3- İdare Meclisi,
- 4- Umumî Müdürlük.

Madde 6- Umumî heyetin ve umumî murakabe heyetinin teşekkülü ve vazifesi ve salâhiyeti hususî kanununda gösterilmiştir.

Madde 7- Ofis, bir reis ile birisi umum müdür olmak üzere dört azadan mürekkep bir idare meclisi marifeti ile idare olunur.

Reis ile azadan biri Ticaret Vekâletinin, birer aza da Maliye ve Ziraat Vekâletlerinin inhaları üzerine icra Vekilleri Heyetince tayin ve aylık ücretleri, 3659 sayılı kanunun 3. maddesindeki şartlara göre tespit olunur. Hizmet müddetleri, kararname tarihinden itibaren iki yıldır. Bu müddetin hitamında yeniden tayinleri caizdir. Müddetini bitirmeden ayrılanların yerine tayin edilenler, seleflerinin müddetini ikmal ederler.

Bunların, yüksek tahsil görmüş ve vazifelerini muvaffakiyetle başarmak için muktazi meslekî, hukukî, malî ve iktisadî ve teknik bilgiye haiz ve tecrübe sahibi olmaları şarttır.

Rakip müesseselerde maddî menfaat rabitaları bulunanlar, idare meclisi reis ve azası olamazlar, idare meclisi reis ve azası, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmiş veya sermayesine devletçe iştirak edilmiş bütün teşekkül ve müesseselerde ve bütün bunlara mümasil serbest teşekküllerde vazife alamazlar. Ve Ofisin iştiğal mevzularına dahil işlerin imal ve ticareti ile meşgul olamazlar. Bir ticarethane şerikleri ve baba, anne, oğul, kardeş, kayınpeder, kayınvalide, kayınbirader, zevce, kız, baldız, damat, enişte, yeğen, amca ve dayı aynı zamanda idare meclisi reis ve azalıklarında bulunamazlar.

Umum Müdür, idare meclisinin tabîi azası olup müddetle mukayyet değildir. Kendisi bulunmadığı zaman vekâletinde bulunan zat, aynı salâhiyetle meclise iştirak eder.

Madde 8- Reisin gaybubetinde, idare meclisinin aza arasından intihap edeceği zat içtimaa riyaset eder. Umum Müdür, muvakkat reisliğe intihap olunamaz.

Madde 9- İdare meclisi, en az haftada bir defa ofis merkezinde toplanır. Bundan başka, azadan iki zatın müzakere mevzuunu sarahaten gösteren müşterek ve yazılı takrirleri veya umum müdürün kezalik yazılı teklifi üzerine toplantılar yapar. Toplanma günleri ve müzakere ruznamesi, meclis reisi tarafından tayin ve tertip ve azaya tebliğ olunur.

Madde 10- İdare meclisi reis ve azasının bütün toplantılarda hazır bulunmaları esastır. Mazereti olanların, toplantıdan evvel, mazeretlerini yazılı olarak meclis reisliğine bildirmeleri ve hasta olanların, hastalıklarını, resmî hekimlerin raporları ile veyahut imzası resmî makamlarca tasdikli raporlarla tevsik etmeleri lâzımdır. İdare meclisi tarafından mezun olmaksızın toplantıda bulunmayanların o toplantıya isabet eden ücretleri kesilir ve kesilecek miktar bir aylık ücretin o ay içindeki toplantı adedine taksimi sureti ile hesap edilir.

Herhangi bir mazeret sebebi ile idare meclisince verilecek mezuniyetlerin içtimalara hâlel getirmemesi ve bir ayı geçmemesi şarttır. Ticaret Vekâleti, bu mezuniyeti hastalık halinde, yine toplantılara hâlel gelmemek şartı ile altı aya kadar uzatabilir. İdare meclisi tarafından mezun olmaksızın üç ay içinde dört toplantıda bulunmayanlar istifa etmiş sayılır. Bu muamelelerin tatbikini icap ettiren hadiseler, idare meclisi reisi tarafından umum müdürlüğe yazı ile bildirilir.

Madde 11- İdare meclisi reis ve azası vazifelerinin ifasında basiretli ve tedbirli bir tacir gibi harekete mecbur ve buna aykırı hareketlerinden dolayı sebep oldukları zararlardan ofise karşı hukuken mesuldürler. Ancak ofisin taahhütlerinden dolayı diğer tarafa karşı şahsen mesul değildirler.

Madde 12- İdare meclisi, mürettep adedin ekseriyeti hazır bulunmadıkça müzakerede bulunamaz ve kararlar mevcudun ekseriyeti ile verilir. Reylerde müsavat halinde, reisin bulunduğu taraf tercih olunur. Mecliste hazır bulunmayan azanın yazılı olarak reyini bildirmesi veya reyini kullanmak üzere azadan birini vekil etmesi caiz değildir.

Madde 13- Her içtimain zabıtnamesi, sıra numarası altında ve müselsel karar numaralarını ve tarihi muhtevi olarak tutulur. Ve başına içtimada hazır bulunan reis ve

azanın isimleri yazılır. Bu zabıtnamelerin hülâsaları o içtimada imzalanır. Zabıtnameler, müteakip içtimada okunarak tasdik ve hülâsayı imza edenler tarafından imza olunduktan sonra birer sureti Ticaret Vekâletine ve umumî murakabe heyetine gönderilir.

Zabıt suretlerinin muteber olması için reis ile Umum Müdür veya muavinlerinden biri tarafından imza edilmiş olması lâzımdır.

Madde 14- Meclis kararları, zabıtnamede yazılı ekseriyet veya ittifak kayıtları ve müzakerenin münakaşaya ait kısımları yazılmaksızın reis tarafından Umum Müdürlüğe tebliğ olunur.

Madde 15- Ofisi ilzam edecek her türlü mukavele ve taahhütlerin, Umum Müdür veya muavinlerinden biri ile alâkalı servislerin imza salâhiyetini haiz müdür veya şeflerinden biri tarafından imza edilmesi lâzımdır.

Madde 16- Ofise ait muhabereleler, muhasebe, kasa, cari hesaplar, havale, bütün varant muameleleri, çekler, makbuzlar vesaire evrak en az birisi birinci derecede olmak üzere iki salâhiyetli imzayı taşımalıdır.

Madde 17- İmzaya salâhiyetli olacak memurlarla imza dereceleri, Umumu Müdürlüğü'n teklifi ve idare meclisinin kararı ile tespit olunur. Ve keyfiyet, imzaya salâhiyetli olanların imza şeklini ihtiva eden bir sirküler ile ilân edilir.

Madde 18- İdare meclisinin vazife ve salâhiyetleri aşağıda yazılmıştır.

a) Umum Müdürlük tarafından teklif edilen idare masrafları bütçesi ile kadrolarını Ticaret Vekâletinin tasdikine arz edilmek üzere aynen veya tadilen kabul etmek ve ihtiyaç halinde sene içinde yapılacak tadillerde de aynı usulde muamele ifa etmek,

b) İşletme masraflarına ait olarak Umum Müdürlük tarafından teklif edilen bütçeyi tetkik ve tasdik etmek ve icap ederse sene içinde yapılacak tadillerde de aynı usulde muamele ifa eylemek,

c) Umum Müdürlük tarafından tanzim ve tevdi olunacak senelik bilanço ve kar ve zarar hesabını tetkik ve tasvip etmek ve umumî murakabe heyetine gönderilmek üzere ofisin başlıca faaliyet safhalarını gösterir raporu hazırlamak,

ç) 3659 sayılı kanunun 13 maddesinin (C) bendi mucibince her sene tahakkuk edecek safi kârdan ikramiye verilmesi muvafık olup olmayacağı ve muvafık görüldüğü takdirde bir maaşı geçmemek üzere tevzi edilecek ikramiyeye karşılık olarak yüzde beşin tefriki hakkında mütalaa ve teklifte bulunmak ve ikramiyenin verilmesi umumî heyetçe kabul edildiği takdirde idare meclisi reis ve azaları ile devam ve vazifede

kusuru görülenler hariç olmak üzere umumî müdürlükçe ikramiyeye müstahak gösterilen memur ve müstahdemlerin listesini tetkik ve tasdik etmek, umum müdürün idare meclisindeki tabîi azalığı bu ikramiyeden istifadesine mâni teşkil etmez.

d) Fevkalâde hizmetlerinden dolayı 3659 sayılı kanunun 13. maddesinin (C) fıkrası hükmüne tevfikân temettü kaydıyla mukayyet olmaksızın ayrıca bir maaşa kadar ikramiyeye müstahak olanları ve her birine verilecek ikramiye miktarını tespit eylemek,

e) Tahvilât çıkarmak veya istikraz akdetmek için umum müdürlük tarafından vaki olacak teklifi tetkik, şartları tespit ve umumî heyete arz etmek,

f) Buğday ve ofisin iştilgal mevzuuna girecek diğer hububatın alım merkezleri ile alım fiyatları hakkında İcra Vekilleri Heyeti kararı istihsal edilmek üzere tetkiklerde bulunmak,

g) 3491 sayılı kanunun 2. maddesinin (B) ve (E) fıkraları ile 21 ve 22. maddeleri mucibince yapılacak satışlara kâfi gelecek hububat ve mamul afyon stoklarının miktarını tespit etmek,

ğ) İhtiva ettikleri morfin derecesine göre mubayaa edilecek drogist afyonlar ile ekspertiz yolu ile ve kilo üzerinden satın alınabilecek soft afyonların Hatlarını beynelmil piyasalara, elindeki stoklara göre ve müstahsillerin menfaatlerini göz önünde bulundurmak suretiyle tayin ve Umum Müdürlükçe hazırlanacak mubayaa şekil ve plânlarını tetkik ve tasdik etmek,

h) Ofisin. Umum Müdürlükçe hazırlanacak, dâhilî talimatnamelerini tetkik ve tasdik etmek,

ı) Memleket içinde ve dışında şube ve ajans açma ve kapatma kararı vermek,

i) Yeniden yapılacak silo ve ambar binalarının Umum Müdürlüğü'n teklifi üzerine yerlerini tayin, keşif masraflarını ve ihalelerini tasdik etmek, talibi bulunmayan bu gibi inşaatın emaneten idarelerine karar vermek,

j) Ofisin işleri icabı olarak tasarruf edeceği gayrimenkullerin iktisabı veya inşaları hakkında karar vermek,

k) Alacaklarının temini maksadı ile ofis namım gayri menkul mallar üzerinde ipotek tesis etmek, ipoteği akında olup da ofisçe takdir edilecek kıymetlere mütehammil olduğu halde ofisin alacaklarına kâfi bedelle talihleri çıkmayan gayrimenkulleri artırmaya iştirak sureti ile tasarrufuna almak ve değer bedelleri ile satmak hususlarında karar vermek,

l) Ofisin leh ve aleyhindeki davaları sulh yolu ile halletmek,

m) Türk-Yugoslav Merkez Satış Bürosundaki müzakerelerde hasıl olabilecek ihtilâfları halle medar olacak talimat ve zaruret halimde hakeme müracaat için karar vermek,

n) Umum Muhasebe Müdürlüğüne tayin olunmak üzere Ticaret Vekâletine arz olunacak zatı Umum Müdürlüğün teklifi ile tespit etmek,

o) Umum Müdürün teklifi üzerine kendilerine imza salâhiyeti verilmesi lâzım gelen memurları tespit ve bu salâhiyetin derecesini tayin etmek,

ö) İmza salâhiyetini haiz olan memurlarla hukuk müşaviri ve avukattan, müfettiş, kontrolör ve alelumum servis şeflerini Umum Müdürünün teklifi üzerine tayin ve azletmek,

p) Umum Müdürlük tarafından verilecek üç aylık faaliyet raporunu ve bu meyanda ofisin üç aylık malî vaziyetini tetkik ve icabı halinde Umum Müdürlüğe verilmesi lâzım gelen direktifleri tayin etmek.

Madde 19- Umum Müdürlük, bir umum müdür ile işlerin icabına göre Ticaret Vekâletinin inhası ve İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile tespit edilecek miktarda Umum Müdür muavininden tereküp eder.

Madde 20- Umum Müdür ve muavinleri Ticaret Vekilinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile tayin ve azledilirler. Kendilerine verilecek aylık ücret miktarı, 3659 sayılı kanunun 3. maddesindeki şartlara göre, bu tayin kararnamesinde tespit olunur.

Madde 21- Umum Müdür, ofisin en yüksek idare ve icra âmiri olup ofisin bütün işlerini ve muamelelerini kanunî ve nizamî esas ve hükümler dairesinde sevk ve idare, muamelelerinin cereyanına nezaret etmek ve bu maksatla lüzumlu gördüğü bütün tedbirleri tatbik etmek hususlarında tam salâhiyeti haizdir.

Madde 22- Umum Müdür, ofisi kazai ve idarî makamlar nezdinde ve üçüncü şahıslara karşı temsil eder ve icabında bu hususta vekâlet verir. Alelumum kefaletleri veya teminatları kabul eder ve ofis tarafından akdedilmiş borçların edasını ve her türlü taahhütlerin icrasını temin maksadıyla verilen ipotekleri ofis namına kayıt ve tescil ettirir.

Madde 23- Umum Müdür, 18. maddenin (ö) fıkrasında yazılı memurların tayinlerini ve azillerini idare meclisine teklif ve bunlar haricindeki memurları tayin ve azil eder ve bu hususta yaptığı muamelelerden idare meclisine haber verir.

Madde 24- Umum Müdür Muavinleri, Umum Müdülden alacakları salâhiyetle onun namına hareket ederler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Mali hükümler

Madde 25- Ofisin sermayesi, 3491 sayılı kanunun 12. maddesinde yazılı membalardan tedarik edilmek üzere on yedi milyon liradır. Bu sermaye, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bir misline kadar artırılabilir.

Madde 26- Ofis, umumî heyetin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile ve Maliye Vekâletinin kefaleti ile azamî on milyon liraya kadar faizli veya faizsiz, ikramiyeli veya ikramiyesiz tahvilât çıkarabileceği gibi on beş seneye kadar vadeli istikrazlar dahi yapabilir. Tahvilât veya istikraz şıklarından birinin veya memzucen her iki şıkkın ihtiyarı, ofis umumî heyetinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince karara bağlanır.

Madde 27- Ofisin banka ve kredi işleri, Ticaret Vekâletinin direktifleri dairesinde Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ile ofis arasında akdedilecek mukaveleye göre mezkûr bankaca yapılır.

Herhangi bir lüzum ve ihtiyaç hasıl olduğu takdirde ofis, Ticaret Vekâletinin münasip göreceği diğer bankalarla da kredi işlerini temin edebilir.

Madde 28- Ofisin senelik bilançosu ile kâr ve zarar hesabı, İktisat Vekâletince hazırlanan tipe uygun olmak üzere, ertesi senenin ilk üç ayı içinde ihzar ve idare meclisine tevdi olunur.

İktisadî kaidelere göre amortisman payları, envanter kıymetleri ve normal işletme üzerinde müspet veya menfi tesisler icra eden amiller bilanço raporunda ve cetvellerinde izah olunur.

Bilanço, idare meclisince tetkik ve aynen veya tadilen tasdik edildikten sonra, kanunî müddet içinde, 18. maddenin (c) fıkrasında yazılı raporla birlikte umumî murakabe heyetine gönderilmek üzere Umum Müdürlüğe iade olunur.

Madde 29- 3491 sayılı kanunun 14. maddesi hükmünce, mezkûr kanunun 2. maddesinin (A) bendinde yazılı olduğu şekilde tespit edilen normal fiyatlarla iç ve dış piyasaların fiilî satış fiyatları arasında ve 2. maddenin (B) bendinde yazılı satış fiyatları ile ofisin satın alma fiyatları arasındaki farklar ve mümasil ahvalde hükümet kararı ile ofisin alelumum ticarî muamelelerinde husule gelen fiyat farkları ile buğdayın maliyetini indirmek maksadıyla silo masraflarında İcra Vekilleri Heyetince yapılmasına karar verilen tenzilât farklar, gibi ofis aleyhine tahakkuk eden açıklar, hükümet tarafından tediye olunur.

Bu itibarla buğday ve silo hesaplarından ve hükümet kararı ile yapılan diğer hububat ve un işlerinden hasıl olacak zararlar hükümet hesabına zimmet kaydedilir.

Madde 30- Ofisin ihtiyat sermayesi ofis işlerinden tahakkuk edecek safi kârlardan ve devletin her yıl ihtiyat sermayesi namı ile ofise vereceği paralardan terekküp eder.

Ofisin işletmelerinden mütevellit, zararları, ofisin teklifi ve umumî heyetin kararı üzerine, ihtiyat sermaye ile kapatılır. Bir yılın zararını kapatmak için evvelki yıldan müdevver ihtiyat sermaye kâfi gelmediği takdirde aradaki fark hükümetçe ihtiyat sermaye hesabına bilançoju takip eden ilk altı ay zarfında tediye olunur.

Yukarıdaki hükümlere göre bu işletme hesaplarında bilançoda görülecek zararlar hükümet hesabına zimmet kaydedilir.

Madde 31- Sene nihayetinde ofis hesabı kârla neticelenirse işbu safi kârdan yüzde beşi muhtemel zarar karşılığı olarak sermayenin dörtte birine varıncaya kadar ayrıldıktan sonra bakiyesinin yüzde beşine kadarı, Ofis Umum Müdür ve muavinlerine ve diğer memur ve müstahdemlere 18. maddenin (ç) fıkrasında yazılı şartlar dâhilinde verilmek üzere, ikramiye karşılığı olarak ayrılabilir.

Bu miktardan tevzi harici kalan miktarla safi kârın geri kalan kısmı kamilen ihtiyat sermayesine nakledilir.

Madde 32- Bilanço kâr ve temettü kaydetmemiş olsa dahi fevkalâde faaliyet ve gayretleri görülen ofis memurlarına ve müstahdemlerine Umum Müdür ve muavinleri de dahil olmak üzere idare meclisi kararı ile bir aylık tutarına kadar fevkalâde ikramiye verilebilir.

Madde 33- Ofisin müstahsilden yapacağı buğday vesaire hububat ile ham afyon mubayaalarına ait bilumum evrakı, vesikalar, senet ve kayıt ve defterler ve hesap hülâsaları ve menkul rehini muameleleri, damga resmi, noter harçları, muamele vergisi vesaire her nevi teklif ve resimlerden muaftır.

Ofise gerek devredilecek ve gerek intikal edecek olan gayrimenkullerin intikal ve ferağ muameleleri, hiçbir harç ve resme tâbi değildir.

Ofisin teşkil edeceği şirket ve müesseselerin teşkiline ah muameleler ve evrak, damga resmine ve diğer resim ve harçlara tabi değildir.

Ofisin Türkiye dâhilinde resmî ve hususî şahıslarla ve müesseselerle ve şube ve ajansları ile olan kıymetli ve kıymetsiz mektup, kart ve paket irsalatından, telgraf vesaire muhaberatından Devlet dairelerinden alınan miktarlarda ücret alınır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Müteferrik hükümler

Madde 34- Ofis, teşkilâtının vazife göreceği, mallarını saklayacağı gayrimenkulleri, inşa ve iktisap suretleri ile tasarruf edebilir. İcabı hale göre gayrimenkullerini satabilir, mübadele edebilir veya kiraya verebilir. Ve tasarrufun bütün icaplarını yapar.

Madde 35- Ofis, alacaklarının temini maksadı ile kendi namına gayrimenkul mallar üzerinde ipotek tesis edebilir.

Vadelerinde alacaklarını tahsil edemediği takdirde icra dairesi marifeti ile arttırmaya çıkartacağı ipoteği altındaki gayrimenkul mallara talip çıkmadığı veya çıkan talip gayrimenkulün ofisçe takdir ettirilen kıymeti müsait olduğu halde ofisin faizleri ile birlikte alacaklarının baliğ olduğu miktardan dun bedel verdiği takdirde ofis mukadder kıymete mütehammil olmak şartı ile alacaklarının baliği kadar bedelle arttırmaya iştirak eder.

Bu arttırmalar neticesinde ofise intikal eden gayrimenkullerin bir taraftan lâyük bedellerle satılmaları sebepleri araştırılmakla beraber ofisçe en muvafık şekilde idareleri temin olunur.

Madde 36- Ofisin iştigal mevzuuna giren işlerin ifasına müteallik arazi ve arsalarla binalar, Ticaret Vekâletinin tasvibi ile usulüne tevfikân istimplâk edilebilir.

Madde 37- Ofis, iştigal mevzularına giren muhtelif işler için muayyen alâmeti farikalar, imtiyaz ruhsatnameleri, ihtira beratları vesaire müsaadeler alabilir ve bunları satın alabileceği gibi başkalarına da devredebilir.

Madde 38- 3491 sayılı kanununun 29. maddesine dayanılarak tanzim ve Devlet Şûrasınca tetkik edilmiş olan bu nizamname hükümleri, Resmî Gazetede neşredildiği günün ertesinden itibaren yürümeye başlar.

Madde 39- Bu nizamnamenin hükümlerini, İcra Vekilleri Heyeti yürütür.

B.4.: İAŞE TEŞKİLATI

İAŞE TEŞKİLATI

Kararname No: 15168

3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'nun 3954 sayılı kanunla değiştirilen 6. maddesinin 2. fıkrasına müsteniden, memleketin iâşe işlerinin tanzim, idare ve murakabesi ile mükellef olmak üzere Ticaret Vekâletine bağlı bir iâşe teşkilâtı kurulmasına mütedair olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 8.2.1941 tarih ve 1/778 sayılı tezkeresi ile teklif edilen ilişik 102 sayılı kararın meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 14.2.1941 tarihinde kabul olunmuştur.

Madde 1- Memleketin iâşe işlerinin tanzim, idare ve murakabesi ile mükellef olmak üzere kurulan Ticaret Vekâleti İâşe Teşkilâtı, Ticaret Vekilinin emri altında bir müsteşarla bir müsteşar muavininden ve aşağıda yazılı heyetle merkez ve vilâyetler teşkilâtından tereküp eder:

- a) İâşe İşbirliği Heyeti;
- b) İâşe Umu m Müdürlüğü;
- c) Fiat Murakabe Müdürlüğü;
- d) Matbuat, Muhasebe, Zat İşleri, Levazım, Evrak ve Dosya ve Şifre servisleri;
- e) Vilâyetler teşkilâtı.

Madde 2- Ticaret Vekâletine bağlı Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi ile ileride aynı maksatla kurulacak teşekküllerin Vekâletteki işleri iâşe müsteşarlığında görülür.

Madde 3- İâşe Müsteşarı, vekilin emrinde ve onun yardımcısıdır. Vekilin vereceği talimat dairesinde Müsteşarlık işlerini vekil namına idare eder.

Madde 4- İâşe İşbirliği Heyeti, Millî Müdafaa, Maliye, İktisat, Münakalât ve Ziraat Vekâletleri mümessilleri ile Ticaret Vekilinin tensip edeceği daire âmirlerinden mürekkeptir. Bu heyet iâşe işlerinin yürütülmesinde alâkalı vekâletlerle irtibat, tatbikatta sürat ve elbirliği temini ile muvazzaftır. İâşe Müsteşarı, Heyetin Reisi ve İâşe Teşkilâtı âmirleri tabî azasıdır.

Madde 5- İâşe Müsteşar Muavinliği, bir müsteşar muavininin idaresinde yukarıda 1. maddenin (d) fıkrasında yazılı servisleri ihtiva eder. Muavin, müsteşarın kendisine vereceği işleri tedvir ve iâşe teşkilâtına dâhil teşekkül ve müesseseler arasında ahenkli çalışmayı ve irtibatı temin eder.

Madde 6- İaşe Umum Müdürlüğü, memleketin iaşe ihtiyaçlarının icap ettirdiği şekilde ithal, ihraç, stok ve tevzi işleriyle istihlâki tanzim ve tedvir eder. Umum Müdürlük, ihtiyaçlar, ofisler ve nakliyat şubelerinden mürekkeptir.

Madde 7- Fiyat Murakabe Müdürlüğü, iaşe maddelerine müteallik fiyatların ve icabında, muhtelif ticaret ve sanayi zümrelerinin azamî kâr hadlerinin tespiti esaslarını hazırlar ve murakabe eder. Hayat pahalılığı seyrini tetkik eyer. Bütün fiyat murakabesine ait mevzuatın, sair vekâlet veya makamlara bıraktığı hususat hariç olmak üzere, tatbiki bu müdürlüğün vazifesi cümlesindedir.

Madde 8- İaşe Teşkilâtının vilâyetlerdeki işleri, vekâletin vilâyetler teşkilâtı ve bu husus için kurulmuş ve kurulacak sair teşkilât tarafından görülür.

Madde 9- İaşe Teşkilâtının merkez kadrosu bağı 1 sayılı cetvelde, bu teşkilât dolayısı ile Ticaret Vekâleti Teftiş Heyeti Reisliği ve Hukuk Müşavirliği kadrolarına yapılan ilâveler 2 sayılı cetvelde gösterilmiştir.

Geçici madde- Bağı kadrolar mucibince maaş, ücretlerle tazminat ve harcırahlar ve bu teşkilâtın çalışması için lüzumlu bina kirası, mefruşat, demirbaşlar, kırtasiye, tenvir, teshin gibi masrafların, 1 Şubat ile 31 Mayıs 1941 tarihli dört aylık devreye münhasır karşılığı olmak üzere, Millî Korunma Kanunu'nun muaddel 6. maddesi 3. fıkrası ve 43. maddesi mucibince Ticaret Vekâletinin emrine 160.000 lira verilmiştir.

17.8.1940 tarih ve 2/14203 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile tasvip edilen 48 sayılı Koordinasyon Heyeti kararına tevfikân kabul edilmiş bulunan Fiyat Murakabe Teşkilâtı Kadrosu ve tahsisatı yukarıdaki 8. madde mucibince aynen bu teşkilâta ilâve olunmuştur.

Madde 10- Bu karar neşri tarihinden itibaren meridir.

veçte müttefikler
hücumuna
doğru ilerliyor

AKŞAM

Amerika müttefik-
lere yardımını
genişletiyor

No. 772 — Flati her yerde 5 kuruş
PAZARTESİ 19 Haziran 1940
Sahibi: Necmeddin Sadak — Neşriyat müdürü: Şevket Rado — Akşam matbaası

Alman taarruzu denizden Argonne' a kadar bütün cephede devam ediyor

Bugün isviçreye kadar Maginot hatına da taarruz beklenmektedir

General Weygand'ın orduya emriyemisi
**Düşmanın pek yakında gayreti tüke-
cektir, son devredeyiz, iyi dayanınız,**

**Alman taarruzu Argonne'da durduruldu, bazı zırhlı kitalar
Rouen'a vardı, Seine nehri geçmeğe teşebbüs eden
müfrezeler püskürtüldü, Fransızlar bütün cephede dayanıyor**

Paris 9 (A.A.) — General Weygand'ın emriyle bütün cephede taarruz beklenmektedir. Düşmanın pek yakında gayreti tükecektir, son devredeyiz, iyi dayanınız.

Alman taarruzu Argonne'da durduruldu, bazı zırhlı kitalar Rouen'a vardı, Seine nehri geçmeğe teşebbüs eden müfrezeler püskürtüldü, Fransızlar bütün cephede dayanıyor.

Paris 9 (A.A.) — General Weygand'ın emriyle bütün cephede taarruz beklenmektedir. Düşmanın pek yakında gayreti tükecektir, son devredeyiz, iyi dayanınız.

Alman taarruzu Argonne'da durduruldu, bazı zırhlı kitalar Rouen'a vardı, Seine nehri geçmeğe teşebbüs eden müfrezeler püskürtüldü, Fransızlar bütün cephede dayanıyor.

İtalya, Fransa mağlûp olunca harbe girecekmış İtalyanın istekleri arasında Korfu ve Girit adaları da var

**Hazırık devam ediyor, bütün müzeler kapatıldı,
bir kısım vapurlar hareket etmiyor**

Roma 9 (A.A.) — (Havas.) İtalyanın hangi tarihte askeri müdahalede bulunacağı hakkında kati bir tereddüt hüküm sürmekte berberdir. Burada hüküm olan his, İtalyanın harbe girmesinin geniş mikyas dahilinde Fransadaki Alman hareketünün inkıpatına bağlı olduğu merkezindedir. Bu hususta Romadaki siyaset mahfiller Telegrafo gazetesinin direktörü Giovanni Ansaldo tarafından radyoda söylenen sözlerle hususî bir münakaşa ifade edilmiştir. Ansaldo radyoda İtalyan ordularına hitab eden bu görüşünde Fransa ortadan kalktıktan sonra İngiltereye karşı mücadele için hazırlanmış ve İtalyan ircaatının ilacının alacağını bildirmiştir. Buna göre meşhur ircaat başta İngiltereye karşı olacaktır.

İtalyanın isteklerini gelince, Popolo d'Italia gazetesi bugünkü yazısında Korfu ile Giriti de İtalyaya tehdit eden Akdeniz noktaları arasında saymaktadır.

Son cephe vaziyetini ve Almanların taarruz istikametlerini gösterir harita

Balkan antantı ekonomik konseyi

**Mühim kararlar vererek
mesasını bitirdi**

Belgrad 9 (A.A.) — Balkan antantı ekonomik konseyi dün mesasını bitirdi. Konseyin mesasındaki komisyonlara tahsis edilmiştir. Bu akşam verilen bir tebliğde, ticaret mübadeleleri komisyonunun, 15 Temmuzda İstanbulda toplanacak olan bir mahdud komite teşkiline karar verildiği bildirilmektedir. Bu komite, ipidial maddeler meselelerinin teklifine devam edecektir.

Demiryolu münakaşatı komisyonu, bütün Balkan antantı devletleri arasında ki, ipidial maddeler meselelerinin, aynı amandolar tariflerinin istikamete karar vermiştir. Diğer komisyonlar, ekonomik sahada, Balkan antantı devletleri arasında ki, ipidial maddeler meselelerinin, aynı amandolar tariflerinin istikamete karar vermiştir. Ekonomik konseyin gelecek celsesi, 9'ı mesas zarfında Türkiye'de toplanacaktır.

Sovyet Rusya Almanya

**Temps gazetesinin bir
makalesi**

Paris 9 — Bu akşamki Temps gazetesi Sovyet politikasını teklif ederek bahsetmektedir ki: «Sovyet politikasında değişiklik var mıdır? Bu hususta birçok rivayetler devreye geliyor. Eski Londra'da çıkan Sunday Dispatch bu sahalı Sovyet Rusya'nın Almanya ile paktı bozmuş üzere olduğunu, Litvanya hududundan Karadizine kadar uzanan hududuna tahdidat yaptığını, Bulgar memleketinden Alman tarafına uzanan uzaklaşmaların istediğini yazıyor. Bu haberleri ihtiyatla karşılanmalıdır. Mühtaşak olan bir şey varsa o da iki hükümet arasında hiçbir zaman bir dostluk tesisi edemediğidir. Yapılan anlaşmadan sonra geçen zaman zarfında vaziyette değişiklik olmamıştır.»

Paris üzerinde

**Münakale yolları tekrar
bombardman edildi**

Paris 9 (A.A.) — Alman tayyareleri bugün Paris muntakasının bütün münakale yolları üzerine büyük mikyaslı hücumlar yaptılar. Pontoise bölgesinde bombardmanlar bilhassa şiddetli olmuştur.

Fransız hava kuvvetleri büyük faaliyet gösteriyor

**İngiltere üzerinde uçan bir
Alman tayyaresi düşürüldü**

Paris 9 (A.A.) — Hava nezareti bildiriyor: Tayyare mürettebatımız fevkalade gayret göstererek gece zarfında, Alman tayyaresi kullanan, nakliye makinesine ve yollar üzerine birbiri münakaşalı bombardman akımları yapmıştır. Büyük işler kollarla takviye kolları da kullanmıştır. Avca filolarımız, düşman tayyarelerini usurlarına sistematik bir şekilde bombardmanla hücum ederek, ilerideki olan teşekkülleri imha etmişlerdir.

İki tayyarelerimizi, mühtaşak miktarında imha etmiştir. Diğer tayyarelerimizi de düşürmüştür. Bu düşürülen teşekkülleri 100 ton mevaddi istifkâr etmiştir. Tayyarelerin imha etmişlerdir.

Dikkatler : Küçük koordinasyonlar

Devlet büyük koordinasyonlarla meşgul: Vekâletlerin işlerini, bir saatün muhtelif çarkları gibi, ahenkli işletmek çarelerini arıyor.

Küçük işlerinde de bu misali örnek itihaz etmek. Meselâ şu Evkaf, Beldeyeye adımı uydurca... Eminüddine Yenicanıye koskoca bir mermer kupa çeviriyor... Pırl pırl! Bembeyle... Caminin eski ve kırıllı merdivenleri, hele palaspare halindeki köhne kapı perdeleri yürekler açsın bir teahat teşkil ediyor.

— Süpriz, varan ikili... —

B.6.: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1940

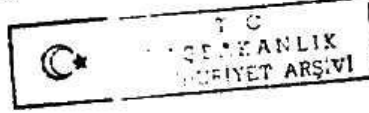
T. C.
TİCARET VEKÂLETİ
İİŞE MÜSTEŞARLIĞI

ANKARA, ...

020 .....

Genel Özel Eki

Sayı : .....

500 Lira ücretli İİşe Müsteşar Muavinliğine İktisat Vekâleti Sanayi Tedkik Hey'eti Reisi Şevket Süreyya Aydemir'in, Millî Korunma Kanununun maddel 6 ıncı maddesi hükümleri dairesinde müktesep hakkı ile tayini tensip edilmiştir.

Bu kararnamenin icrasına Ticaret Vekili memurdur.

28 Şubat 1942

REİSİCÜMHUR

İsmail İsmail

Başvekil

S. P. Özyürek

Ticaret Vekili

M. Özyürek

Kargılıklarda gube adı ve sayılarının yazılması.

030	11	1	152	6	10

B.7.: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Şükrü Sökmensüer'in İİşe Müsteşarlığına atanması (28 Şubat 1942)

302

ZİRAAT BANKASININ MUBAYAA YAPACAĞI VİLÂYETLER
İLE BU VİLÂYETLERDEKİ ALIM YERLERİ

<u>Vilâyetin ismi</u>	<u>Merkezler</u>
Aydın	Söke
Bursa	Merkez, Yenişehir, İnegöl, M.Kemâlpaşa, Karacabey.
Edirne	Merkez, Uzunköprü, Keşan
Elâzığ	Merkez
Erzincan	Merkez, Tercan
Gümüşhane	Bayburt, Kelkit
Manisa	Merkez, Salihli, Turgutlu, Alaşehir.
Maras	Merkez, Elbistan
Muğla	Milâs, Fethiye.

BAZI YERLERİNDE OFİS,BAZI YERLERİNDE BANKA TARAFINDAN
MUBAYAA YAPILACAK VİLÂYETLER İLE BU VİLÂYETLERDEKİ ALIM
YERLERİ.

<u>Vilâyetin ismi</u>	<u>Merkezler</u>	
	<u>Ofis</u>	<u>Banka</u>
Bolu	Düzce	Merkez, Göynük, Madurmu, Gerede.
Çanakkale	Karabiga	Merkez, Gelibolu
Çaziantep	Karkamış	Merkez
İzmir	Menemen, Bergama, Dikili	Ödemiş, Tire.
Kırklareli	Merkez	Babaeski, Lüleburgaz
Malatya	Adıyaman	Merkez.
Tekirdağı	Merkez, Çorlu	Malkara
Tokat	Zile, Kunduz	Merkez.

8.

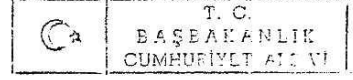
B.8.: Toprak Mahsülleri Ofisi ile Ziraat Bankasının hububat alımı yapacağı yerlerin listesi

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı:
2

15769

Kararname

I/9/1939 tarih ve 2/10755 sayılı kararnameye ekdir:
Ticaret Vekâletine bağılı olarak yeniden teşkil olunan İaşe müsteşarlığı ile Ticaret Ofisi , Petrol Ofisi ve depolar memur ve müstahdemlerine, Takas Limited şirketi memurlarından tecili icap edenlere ve Teftiş Heyeti Reisliği ile Hukuk Müşavirliği kadrolarına yapılacak ilâvelere ait ilişik cetvelin tasdiki; Millî Müdafaa Vekilliginin 29/4/1941 tarih ve 32415/3879, 38557/6215 sayılı teklifleri üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 14 Mayıs 1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİS İCUMHUR

İsmet İnönü

Bs. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
N. R. Kayseri *H. Memnun* *S. Arkan* *Sayık Öztürk* *S. Sarı*

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
A. Ağralı *G. Günel* *A. F. Celleson* *M. Akis* *S. H. Alatas*

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Tl. V.
S. Karademir *M. Müderrisoğlu* *C. K. Güneş* *M. Ö. Özalp*

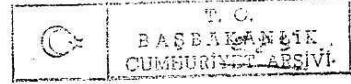
1941 18 01 02 95 40 14

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

16925.

Kararname

14/II/1941 tarih ve 2/15165 sayılı kararnameye ektir:
Ticaret vekaleti İaşe Müstegarlığı merkez kadrosunda bazı
değişiklik ve ilaveler yapılmasına ve 102 sayılı kararın altıncı mad-
desinin değiştirilmesine mütedair olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin
18/II/1941 tarih ve 1/1910 sayılı tezkeresile teklif olunan ilişik
225 sayılı kararın meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 27/II/
941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCCEHUR

İsmail Hakkı

Bş. V. V. ve
Ba. V.

Ş. Sarıoğlu

Ad. V.

H. Nettek

M. M. V.

A. B. Akın

Da. V.

Ha. V.

Ş. Sarıoğlu

Ma. V.

Ş. Sarıoğlu

Mf. V.

Ş. Sarıoğlu

Na. V.

A. F. Celal

İk. V.

S. İ. M. V.

Ş. Sarıoğlu

G. İ. V.

B. Karoğlu

Zr. V.

V. Karoğlu

Mü. V.

F. Engin

Ti. V.

080	18	01	02	96	97	9

İaşe İşbirliği Heyeti
Kararları

İaşe İşbirliği Heyetinin 1, 5, 7, 11 Ağustos 1941 tarihli toplantılarında alınmış kararlar aşağıda sırasıyla arz edilmiştir :

I - Ekmeklik, yemeklik ve yemlik hububat meselesi :

- 1 - Gerek Millî Müdafaa ve Halk ihtiyaçlarının biran evvel sıkıntısız karşılanmasını ve gerek müstahsilin ve fevkalâde günler içinde mahsulünü ambarrına kaldıracabilmesini ve aynı zamanda da yeni ekim için vaktile hazırlanabilmesini teminen orak ve harman işlerinin tesrii. Bu maksatla,
  - a - Ordu Birliklerindeki çiftçi efradın orak ve harman mevsiminde köylerine izinli bırakılması,
  - b - Ziraat Vekâleti orak ve harman makinelerinin müstahsile azamî yardım temin edecek şekilde kullanılması,
- 2 - Köylerde imece yardımlarının mahsulün biran evvel kaldırılmasına müsait şekilde tanzimi için idare âmirlerinin bu işe nezaret etmelerinin temini.
- 3 - Ordu birlikleri ci varındaki mahsulün naklinde askerî birlikler nakil vasıtalarından istifade edilmesi,
- 4 - Askerlik dolayısıyla çiftçi kollarının azalması ile husule gelen boşluğu doldurmak üzere hafif hapisli mahkûmların mezuniyetlerine muntazaman fırsat verilmesi ve bunlardan civardaki orak ve harman işlerinde usul dairesinde istifade için idare âmirlerinin Cumhuriyet Müddeiumumîleriyle işbirliği yapması,
- 5 - Ziraat makinelerine muktazi mayi mahrukatın işe sekte vermeyecek surette mahallerinde depo edilmesi,
- 7 - Mahsulün çabukca Ofise intikalini teminen de :

./.

Sağda Hitler şark cephesinde, solda şimdi garp cephesine nakledilm ekte olan İngiliz ağır toplarından biri

Berlin, 11 (A.A.) — Kış yardımı kayıtlarının açılması münasebetiyle Hitler dün öğleden sonra bir nutuk söyleyerek ezcümle demiştir ki:

«Hiç bir devlet Almanyayı boyun eğmeğe icbar edemez. Ne askeri, ne de iktisadî bakımdan kimse bizi mağlûp edemez. Ve teslim olmağa icbar edemez.»

Hitler, Alman milletinin sulh arzunu tebarüz ettirdikten sonra nut -

rın cephedeki askerlerin fedakârlıkları yanında hiç mesabesinde olduğunu

söylemiştir.

—Devamı 3 ncü sahifede —

Belçika - Hollanda

Birine taarruz diğerine taarruz demektir

ÖZGEÇMİŞ

1985, Ağrı Eleşkirt doğumluyum ve ailemin 1986'da Erzurum'a taşınması nedeniyle ilkokulu Erzurum ili Horasan ilçesinin Yarboğaz Mahallesi'nde, lisenin bir kısmını Horasan'da daha sonra Parasız Yatılılık ve Bursluluk Sınavını kazanarak Manisa'da liseyi tamamladım. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2010'da mezun oldum. 2014-2015 Eğitim- Öğretim yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'nden Pedagojik Formasyon Eğitimi tamamladım. 2014-2015 Eğitim- Öğretim yılında Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalında tezli yüksek lisans yapmaya hak kazandım.

“II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Ekonomi Politikaları” konulu yüksek lisans seminer çalışmasını hazırladım. 1939-1942 yılına kadar Başbakanlık görevinde bulunan Refik Saydam hükümetleri döneminde II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile bozulan ekonomik düzene bağlı olarak ortaya çıkan iâşe problemlerine karşı alınan önlemleri “*Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İâşe ve Ekonomi Politikaları*” başlığı adı altında 2019'da tez çalışmamı bitirdim.

2011-2012 Eğitim Öğretim yılında Sınıf Öğretmeni olarak ücretli öğretmenlik yaptım. Yaklaşık 1 buçuk yıl bir firmada AutoCAD programı üzerinde elektrik projesi çizimi yaptım. 1 buçuk yıl kadar Bilişim&Playstation üzerine hizmet veren işletmenin yöneticiliğini yaptım.

1 buçuk yıllık evliyim. Bundan sonra da idealim olan akademisyenlik yolunda çalışmalarına devam edip doktoramı yapmaktır.